

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ, ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ & ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΤΜΗΜΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ, ΜΕΣΩΝ & ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ, ΜΕΣΑ & ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ»

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ

«Οι επιδράσεις των πόλων πολιτισμού στις διαδικασίες αστικής ανάπτυξης:

Η περίπτωση του Κ.Π.Ι.Σ.Ν. στην Καλλιθέα».

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Παναγιώτης Φελέκης

Αθήνα, 2018

Τριμελής Επιτροπή

Γεώργιος Κλήμης, Αναπληρωτής Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου (Επιβλέπων)

Ανδρομάχη Γκαζή, Επίκουρη Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Βασίλης Αυδίκος, Επίκουρος Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Παναγιώτης Φελέκης, 2018

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

Στη Πένα και τη Δανάη

Ευχαριστίες

Ευχαριστώ θερμά τον επιβλέποντα καθηγητή μου, κ. Γεώργιο Κλήμη, για την ευκαιρία που μου έδωσε να εκπονήσω τη συγκεκριμένη εργασία και να ολοκληρώσω τη μελέτη αυτή, καθώς και για την καθοδήγηση και τη συμπαράστασή του. Ευχαριστώ, επίσης, θερμά τα μέλη της τριμελούς επιτροπής μου: την κα. Ανδρομάχη Γκαζή, για τις πολύτιμες συμβουλές της, καθώς και τον κ. Βασίλη Αυδίκο για την καθοδήγηση, τη συνδρομή του και την αρωγή του στην ολοκλήρωση της μελέτης αυτής.

Ευχαριστώ το Κ.Π.Ι.Σ.Ν. γιατί μου επέτρεψε να χρησιμοποιήσω υλικό από την ιστοσελίδα του, προκειμένου να οργανώσω την έρευνά μου. Ευχαριστώ τους ανθρώπους της Καλλιθέας, που με βοήθησαν- καταθέτοντας τις απόψεις τους- να φέρω εις πέρας την έρευνά μου. Επίσης, ευχαριστώ την Ελληνική Αστυνομία, τον Δήμο Καλλιθέας, την Περιφέρεια Αττικής και την Ομοσπονδία της Ιστιοπλοΐας, για τη συμμετοχή τους στον κύκλο των συνεντεύξεων.

Ευχαριστώ τον κ. Γιάννη Παπακώστα για τη συνδρομή του, κατά τη διάρκεια της έρευνας και την κα. Κατερίνα Δερματά, για τις συμβουλές της και την αρωγή της στην υλοποίηση των συνεντεύξεων.

Περιεχόμενα

Ευχαριστίες.....	4
Περιεχόμενα.....	5
Φωτογραφίες.....	6
Περίληψη.....	7
Abstract.....	9
Εισαγωγή.....	10
Κεφάλαιο πρώτο.....	14
Θεωρητικό πλαίσιο.....	14
Δύο ευρωπαϊκά παραδείγματα.....	19
Bilbao.....	21
Oslo.....	25
Κεφάλαιο δεύτερο.....	29
Ελληνική πραγματικότητα.....	29
Το Κ.Π.Ι.Σ.Ν.....	31
Κεφάλαιο τρίτο.....	37
Ερευνητικό ερώτημα.....	37
Μεθοδολογία.....	39
Κεφάλαιο τέταρτο.....	46
Κοινωνικός Άξονας.....	46
Οικονομικός Άξονας.....	54
Περιβαλλοντικός Άξονας.....	63
Πολιτιστικός Άξονας.....	70
Συμπεράσματα.....	76
Βιβλιογραφία.....	78
Ελληνόγλωσση.....	78
Ξενόγλωσση.....	80
Δικτυογραφία- πηγές.....	82

Επισυναπτόμενος ψηφιακός δίσκος (CD) με τις ηχογραφήσεις των συνεντεύξεων

Φωτογραφίες

Φωτογραφία 1. Άποψη του Guggenheim Bilbao Museum (φωτογραφία από την επίσημη ιστοσελίδα του Μουσείου, https://www.guggenheim-bilbao.eus/en/the-building/outside-the-museum/)	24
Φωτογραφία 2. Όπερα του Όσλο (φωτογραφία από την ιστοσελίδα https://www.visitnorway.com/places-to-go/eastern-norway/oslo/oslo-opera-house/)	28
Φωτογραφία 3. Το Κ.Π.Ι.Σ.Ν. από την πλευρά της Εσπλανάδας (προσωπικό αρχείο, νυχτερινή λήψη)	30
Φωτογραφία 4. Άποψη του πάρκου του Κ.Π.Ι.Σ.Ν., με θέα προς την Κάτω Καλλιθέα (προσωπικό αρχείο)	36
Φωτογραφία 5. Άποψη του Φάρου, από την επικλινή στέγη της Ε.Β.Ε. (προσωπικό αρχείο)	36
Φωτογραφία 6. Άποψη της Κάτω Καλλιθέας, λήψη από το πάρκο του Κ.Π.Ι.Σ.Ν. (προσωπικό αρχείο)	38
Φωτογραφία 7. Χαρακτηριστική γειτονιά της Κάτω Καλλιθέας, οδός Ευριπίδου (προσωπικό αρχείο)	53
Φωτογραφία 8. Χαρακτηριστική γειτονιά της Κάτω Καλλιθέας, οδός Ευριπίδου (προσωπικό αρχείο)	53
Φωτογραφία 9. Άποψη οδού της Κάτω Καλλιθέας (προσωπικό αρχείο)	59
Φωτογραφία 10. Εγκαταλελειμμένη μονοκατοικία 200μ. από το Κ.Π.Ι.Σ.Ν. (προσωπικό αρχείο)	62
Φωτογραφία 11. Το περιβαλλοντικό αποτύπωμα του Κ.Π.Ι.Σ.Ν., όπως απεικονίζεται σε πίνακα στον χώρο υποδοχής του (προσωπικό αρχείο)	62
Φωτογραφία 12. Άποψη της Παραλιακής Λεωφόρου, της Ναυταθλητικής Μαρίνας και του Σ.Ε.Φ. από το Κ.Π.Ι.Σ.Ν. (προσωπικό αρχείο)	69
Φωτογραφία 13. Ανακοινώσεις του Κ.Π.Ι.Σ.Ν. για ψυχαγωγικές και πολιτιστικές δράσεις (προσωπικό αρχείο)	75

Περίληψη

Στην παρούσα εργασία θα διερευνηθεί το ζήτημα της αστικής ανάπτυξης μέσω των πόλων πολιτισμού. Πώς, δηλαδή, ένα κέντρο πολιτισμού και έλξης κοινού μπορεί να γίνει η αφορμή να ξεκινήσει μια ευρεία ανάπτυξη στον περιβάλλοντα αστικό ιστό, όπου φιλοξενείται ο εν λόγω χώρος και ο οποίος δυνητικά μπορεί να επιφέρει οικονομικές, κοινωνικές, περιβαλλοντικές και πολιτιστικές αλλαγές προς όφελος των πολιτών, των επισκεπτών και των κατοίκων της περιοχής. Με βάση τη διεθνή βιβλιογραφία, αλλά και δύο χαρακτηριστικά παραδείγματα της Ευρώπης (Μπιλμπάο & Όσλο) θα επιχειρηθεί να διερευνηθεί το κατά πόσον χώροι πολιτισμού έγιναν αφετηρία για μια σειρά αναμορφώσεων που επέδρασαν θετικά στην πόλη και την κατέστησαν από μία απομονωμένη ή παρηκμασμένη σε μια διεθνώς αναγνωρισμένη περιοχή και πόλο έλξης τουριστών και επισκεπτών από όλο τον κόσμο.

Παράλληλα, στόχος της εργασίας είναι να διερευνηθεί, στην ελληνική πραγματικότητα, μια μελέτη περίπτωσης που δύναται να αποτελέσει έναν αντίστοιχο πόλο πολιτισμού και να επιφέρει πολλαπλές βελτιώσεις στον αστικό ιστό της γύρω περιοχής. Η μελέτη περίπτωσης που έχει επιλεγεί είναι το Κ.Π.Ι.Σ.Ν. και η περιοχή της Κάτω Καλλιθέας. Η συγκεκριμένη περίπτωση, βασιζόμενη στα παραδείγματα του εξωτερικού, αλλά και στις προοπτικές που έχουν ανακοινωθεί από τους θεσμικούς παράγοντες, φαίνεται να εξελίσσεται σε έναν διεθνώς αναγνωρισμένο πόλο πολιτισμού, που θα επιδράσει, όχι μόνο στην Κάτω Καλλιθέα, αλλά και στην ευρύτερη περιοχή, καθώς και στο σύνολο του Λεκανοπεδίου. Ταυτόχρονα, η εν λόγω έρευνα επιθυμεί να εξετάσει πώς το Κ.Π.Ι.Σ.Ν., δέκα μήνες μετά την έναρξη λειτουργίας του έχει διαδράσει με την ανθρωπογεωγραφία της περιοχής και ποιος είναι ο αντίκτυπος του Κέντρου στους κάτοικους που ζουν και δραστηριοποιούνται στην Καλλιθέα σε τέσσερις άξονες, κοινωνικό, οικονομικό, περιβαλλοντικό και πολιτιστικό. Επίσης, θα εξετασθεί τι αποτελεί σήμερα το Κ.Π.Ι.Σ.Ν. για την περιοχή της Κάτω Καλλιθέας και τι αναμένουν, όσοι ζουν και δραστηριοποιούνται σε αυτή, από τον συγκεκριμένο χώρο.

Στον ερευνητικό τομέα της εργασίας, προκειμένου να απαντηθούν τα ερωτήματα αυτά συμπεριελήφθησαν τα αποτελέσματα της ποιοτικής έρευνας που διεξήχθη και η οποία περιελάμβανε δεκατέσσερις ημι- δομημένες ανώνυμες συνεντεύξεις ανθρώπων της περιοχής με διαφορετικό ρόλο, καθώς επίσης σημειώσεις, φωτογραφίες και επιτόπια παρατήρηση του χώρου και των ανθρώπων

που επισκέπτονται την περιοχή. Στο τέλος εξήχθησαν τα συμπεράσματα της εργασίας, με βάση τη βιβλιογραφία και τα ευρήματα της έρευνας.

Λέξεις- κλειδιά: πολιτισμός, ανάπτυξη, οικονομία, κοινωνία, περιβάλλον

Abstract

This research will examine the issue of urban development through the poles of culture. In other words, how a center of civilization and attraction of the public could be the reason for starting a broad development in the surrounding urban fabric where the Center is hosted and which could potentially bring about economic, social, environmental and cultural changes for the benefit of citizens, visitors and residents of the area. Based on the international bibliography, as well as two exemplary examples of Europe (Bilbao & Oslo), it will be attempted to investigate whether cultural sites have been the starting point for a series of revolutions that have positively influenced the city and turn it from an isolated or devastated place into an internationally recognized area and attraction for tourists and visitors from all over the world.

At the same time, the aim of the paper is to investigate, in Greek area, a case study that can be a corresponding pole of civilization which could bring about multiple improvements in the urban fabric of the surrounding location. The case study that has been selected is S.N.F.C.C. and the city of Kallithea. This case based on examples from abroad as well as on the perspectives announced by the institutional actors, seems to evolve into an internationally recognized pole of culture that will affect not only the area of Kallithea but also the wider region as well the whole Athens. At the same time, this research wishes to examine how S.N.F.C.C., ten months after its inception, has been intertwined with the humans of the region and what is the impact of the Center on residents living and working in Kallithea in four fields, social, economic, environmental and cultural. It will also examine what S.N.F.C.C. currently represents for the area of Kallithea and what residents and workers expect from this Center.

In the field of research, in order to answer these questions, we carried out the results of the qualitative research, which included fourteen semi-structured, anonymous interviews of people in the region with a different role, as well as notes, photographs and spot observation of the site and the people who visit the area. Finally, the conclusions of the work will be drawn, based on the bibliography and research findings.

Keywords: culture, development, economy, society, environment

Εισαγωγή

«Η αρχιτεκτονική είναι η επιθυμία μιας εποχής εκφρασμένη στον χώρο».

Mies van der Rohe

Ο χωρικός σχεδιασμός μιας πόλης, είτε πρόκειται για δημόσιο χώρο είτε για ιδιωτικό, αποτελεί αντικείμενο μιας διαθεματικής προσέγγισης για τη σύγχρονη επιστήμη, καθώς θα πρέπει να συνυπολογιστούν τόσο οι αρχιτεκτονικές και πολεοδομικές παράμετροι, όσο, βεβαίως, και οι κοινωνιολογικές και ανθρωπολογικές (Νικολαΐδου, 1993: 160). Οι σύγχρονες πόλεις είναι αποτέλεσμα ενός ιστορικού μετασχηματισμού, μέσα στον οποίο συνυπάρχουν η ανθρωπογεωγραφία, ο πολιτισμός, το παρελθόν, το σήμερα και οι προσδοκίες για το μέλλον του κάθε τόπου. Οι σχέσεις που διαμορφώνουν το χθες και το σήμερα ενός τόπου είναι κατ' ουσίαν η κοινωνιολογική διάδραση των ανθρώπων που απαρτίζουν αυτόν το αστικό ιστό. Οι χωρικές αναδιαρθρώσεις και οι αστικοί στρατηγικοί σχεδιασμοί που λαμβάνουν χώρα έχουν ως στόχο την αναβάθμιση της ποιότητας ζωής των ανθρώπων που κατοικούν σε μια περιοχή, επηρεάζοντας παράλληλα και καταλυτικά την οικονομική και επιχειρηματική ζωή της πόλης (Σπυριδάκης, 2009: 100- 101).

Από την άλλη πλευρά, το σύμπλεγμα δομημένης μορφής, φαντασίας και κοινωνιολογικής διάδρασης δημιουργεί και ορίζει την αισθητική, τον χαρακτήρα της γειτονιάς, οριοθετώντας τη φαντασιακή ενότητα. Η μοναδικότητα μιας πόλης αποτελεί την ιδιαίτερη σύμπτωση χρόνου, χώρου και πολιτισμού, ενώ σφυρηλατεί τις αστικές ταυτότητες, καθώς αυτές παράγουν τους ρυθμούς ζωής του αστικού χώρου (Stevenson, 2007: 121- 122).

Κατά συνέπεια, προκειμένου να εξεταστεί ένας αστικός χώρος από τον τρόπο με τον οποίο αλληλεπιδρά με τους κατοίκους του, θα πρέπει να συνυπολογιστούν ο πολιτισμός αυτού του χώρου και των ανθρώπων του και παράλληλα η ιστορία και η κοινωνική καταβολή των ανθρώπων αυτών. Ο τρόπος με τον οποίο χρησιμοποιούνται αυτά τα φαντασιακά σχήματα, για να συγκροτηθούν θεωρήσεις των περιοχών και των ανθρώπων τους οποίους περιλαμβάνουν μπορεί να ονομαστεί *φαντασιακές γεωγραφίες*. Οι διαφορετικές φαντασιακές θεωρήσεις μορφοποιούν και τις διαφορετικές δομές των πόλεων (Knox & Pinch, 2009: 34).

Τα θεωρητικά εργαλεία που έχει στη διάθεσή του ο ερευνητής, ειδικά όταν το

αντικείμενο μελέτης είναι ένας πολιτιστικός χώρος, αφορούν, κυρίως, την αστική κοινωνιολογία και ειδικότερα επικεντρώνονται στο ποιοτικό αιτιατό των σχέσεων και των δράσεων. Πώς θα μπορούσε, άλλωστε, ένας πόλος πολιτισμού να είναι αυτόνομος και περιχαρακωμένος, όταν βρίσκεται εντός ενός αστικού χώρου, από τη στιγμή που δημιουργήθηκε για τους ανθρώπους του χώρου αυτού και κατ' επέκταση για τους επισκέπτες της πόλης αυτής; Οι πολιτιστικές αντιλήψεις, οι σχέσεις, η επικοινωνία και οι αλληλεπιδράσεις μεταξύ των ανθρώπων, τα ήθη και έθιμα ενός τόπου και όλο αυτό που ονομάζεται *πολιτιστικό παλίμψηστο* είναι ένα κοινωνιολογικό φαινόμενο, το οποίο αφενός ο χώρος θα πρέπει να εκπέμπει ως μέρος του ευρύτερου αστικού τοπίου, αφετέρου θα πρέπει να είναι και το βασικό συστατικό της διάδρασης. Ωστόσο, είναι εξαιρετικά δύσκολο οι επιστήμονες να μελετούν κριτικά και ενίοτε να ανατρέπουν τους μύθους που έχουν πλάσει οι κοινωνίες για να διασφαλίζουν τη συνοχή τους και- επομένως- ακόμα δυσκολότερο είναι να μεταπλαστούν πολιτιστικές πολιτικές και πρακτικές, οι οποίες θα προσφέρουν έναν νέο τρόπο θεώρησης και αφήγησης της ιστορικότητας ενός χώρου και ενός λαού (Γκαζή, 2012: 60).

Αναπόφευκτα, ωστόσο, ο αστικός χώρος στη σύγχρονη, δυτική κοινωνία είναι ένας δημόσιος χώρος, μια δημόσια σφαίρα, σύμφωνα με τον Habermas (1962), όπου το ιστορικό και πολιτιστικό στοιχείο διαπλέκεται με το υλικό και το οικονομικό.

Σε μια οργανωμένη κοινωνία δυτικού τύπου, ο υλικός πλούτος απορρέει όχι μόνο από τις οικονομικές συναλλαγές των προϊόντων, αλλά και μέσα από έναν πνευματικό πλούτο, μια κουλτούρα, που το *έξυπνο μάρκετινγκ* μπορεί να αξιοποιήσει. Σε αυτό, επομένως, το πλαίσιο, που ονομάζεται *Place Management*¹ οι σύγχρονες πόλεις επιθυμούν να προτάξουν αυτό το οποίο τις κάνει μοναδικές και ξεχωριστές, ώστε στο παγκοσμιοποιημένο γίνεσθαι οι επισκέπτες να ιεραρχήσουν ψηλά στις προτιμήσεις τους τις εν λόγω πόλεις. Αναμφίβολα, τα μνημεία, τα μουσεία και ο πολιτισμός εν γένει γίνονται ο κυρίαρχος πόλος έλξης σε ένα σύγχρονο, καπιταλιστικό, αστικό περιβάλλον. Το ζήτημα, όμως, δεν είναι αν ο πολιτισμός και η δημιουργικότητα αφήνονται στις δυνάμεις της αγοράς, αλλά αν βάσει μιας στοχευμένης δημόσιας πολιτικής προστατεύεται η δημιουργία και συνδυάζεται με ουσιαστικό και αποδοτικό τρόπο το κέρδος και η πολιτιστική παραγωγή (Αυδίκος, 2014: 20). Αυτό που ονομάζεται *Brand Name* μιας πόλης μπορεί κάλλιστα να είναι ένας χώρος πολιτισμού, ο οποίος σηματοδοτεί και τις αλλαγές στο αστικό τοπίο της

¹<http://www.placemanagement.org/>

πόλης. Ταυτόχρονα οφείλει να διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στην επισκεψιμότητά της. Άλλωστε, με μια ανάλυση S.W.O.T. (Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats) οι ιθύνοντες μιας πόλης μπορούν να ανακαλύψουν τα δυνατά σημεία, δηλαδή τα πλεονεκτήματά της, τις αδυναμίες της, τις ευκαιρίες που ανοίγονται με τη δημιουργία νέων πολιτιστικών χώρων και τις ενδεχόμενες απειλές που υφίστανται, προκειμένου να τις ξεπεράσουν. Με μια τέτοιου είδους ανάλυση, είναι βέβαιο ότι θα κατορθώσουν να δώσουν μια νέα προοπτική στην πόλη, να ισχυροποιήσουν το *brand name* της και- βεβαίως- να αυξήσουν την επισκεψιμότητά της (Κλήμης, 2016).

Αξιοσημείωτα παραδείγματα πόλεων της Ευρώπης (Βαρκελώνη, Ρώμη, Παρίσι, Όσλο, Μπιλμπάο) αποδεικνύουν ότι αξιοποίησαν τους χώρους πολιτισμού τους, τα μνημεία τους και τη μοναδικότητά τους, ώστε να αποτελέσουν πόλο έλξης, όχι μόνο για τους κατοίκους τους, αλλά και για μεγάλο όγκο ταξιδιωτών και τουριστών, επιτρέποντας να διαφανεί ότι η πολιτική διαχείριση των πολιτιστικών πόλων αναμόρφωσε το πεδίο του πολιτισμού και προσέφερε στους δημόσιους πολιτιστικούς θεσμούς νέες προοπτικές επενδύσεων, όπως και ανάπτυξης, αστικής και μη (Ζορμπά, 2014: 18).

Στην περίπτωση της Ελλάδας, ο πολιτισμός ανέκαθεν αποτελούσε ένα κυρίαρχο στοιχείο και μια δυναμική οικονομικής ανάπτυξης, τόσο για τον τουρισμό, όσο και για την παρελκόμενη επιχειρηματική δραστηριότητα. Η μοναδικότητα και η αυθεντικότητα των μνημείων της, αλλά και το ιστορικό παλίμψηστο του πολιτισμού της αποτελούν εχέγγυα για μια ορθά διαμορφωμένη πολιτιστική και πολιτική διαχείριση. Επομένως, τα μνημεία, τα τέχνηρα του παρελθόντος, τα μουσεία αλλά και οι σύγχρονες πολιτιστικές βιομηχανίες συνέθεσαν αυτό που ονομάζεται *εθνικό φαντασιακό* και το οποίο είναι στη διακριτική ευχέρεια της δημόσιας πολιτικής να αξιοποιήσει προς το κοινό συμφέρον και την ευρύτερη ανάπτυξη της χώρας. Μέσα από ένα παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον η εθνική αφήγηση- φαντασίωση προσφέρει αυθεντικότητα, μοναδικότητα, αίσθηση απτότητας και υλικότητας και ιστορική ολότητα στον πολιτισμό της χώρας (Χαμηλάκης, 2007: 320).

Βασικό αντικείμενο της μελέτης αυτής δεν είναι, βεβαίως, να υποδειχθούν οι τρόποι με τους οποίους θα αξιοποιηθούν τα πολιτιστικά δεδομένα της εκάστοτε πόλης, αλλά αντίστροφα, να διερευνηθεί:

- ✓ το κατά πόσον πόλοι πολιτισμού έγιναν η αφετηρία ώστε να διαφοροποιηθεί το αστικό περιβάλλον περιβάλλον και να δημιουργηθεί ένα πλαίσιο ανάπτυξης

και

- ✓ η πιθανότητα- με βάση τη διεθνή βιβλιογραφία- ένας σύγχρονος πόλος πολιτισμού να επιφέρει αστική ανάπτυξη, εστιάζοντας στην περίπτωση της σχέσης που διαμορφώνεται ανάμεσα στο Κέντρο Πολιτισμού Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος με την περιοχή της Κάτω Καλλιθέας.

Στο πλαίσιο αυτό της εργασίας, θα αναλυθούν όροι που αφορούν στην αστική ανάπτυξη και θα επισημανθούν δύο χαρακτηριστικά παραδείγματα πόλεων της Ευρώπης (Μπιλμπάο, Όσλο), στα οποία ένας σύγχρονος χώρος πολιτισμού επέδρασε θετικά, αναφορικά με την αστική τους ανάπτυξη. Στη συνέχεια, θα σκιαγραφηθεί το πολιτιστικό σύνολο του Κ.Π.Ι.Σ.Ν. και ο αυτοπροσδιορισμός του στο αστικό περιβάλλον της Κάτω Καλλιθέας. Μεθοδολογικά, μέσα από επισκόπηση της διεθνούς βιβλιογραφίας, και ποιοτική έρευνα (επιτόπια παρατήρηση, φωτογράφιση, σημειώσεις ερευνητή και ημι- δομημένες συνεντεύξεις) θα διερευνηθεί η σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ του Κ.Π.Ι.Σ.Ν. και των ανθρώπων που κατοικούν και δραστηριοποιούνται ποικιλοτρόπως στην περιοχή.

Οι τέσσερις άξονες της έρευνας είναι:

- ✓ Ο *κοινωνικός*, όπου θα εξεταστεί η στάση και η διάθεση των κατοίκων απέναντι στον νέο αυτό πόλο πολιτισμού.
- ✓ Ο *οικονομικός*, όπου θα ερευνηθεί η επιχειρηματική δραστηριότητα των ανθρώπων της περιοχής και το κατά πόσον το Κ.Π.Ι.Σ.Ν. επέδρασε σε αυτήν.
- ✓ Ο *περιβαλλοντικός*, όπου θα επισημανθούν οι διαφοροποιήσεις που ήδη επήλθαν στον χώρο, αλλά και οι επικείμενες αλλαγές, που έχουν εξαγγελθεί για την περιοχή της Κάτω Καλλιθέας.
- ✓ Ο *πολιτιστικός*, όπου θα μελετηθεί ο τρόπος με τον οποίο το Κ.Π.Ι.Σ.Ν. γίνεται φορέας δράσεων στην Κάτω Καλλιθέα.

Στο τέλος της εργασίας θα εξαχθούν τα συμπεράσματα της έρευνας.

Κεφάλαιο πρώτο

Θεωρητικό πλαίσιο

Αντικείμενο του αστικού σχεδιασμού αποτελεί η ρύθμιση της ανάπτυξης των πόλεων και η λελογισμένη χρήση του δομημένου και φυσικού περιβάλλοντος ενός τόπου. Η δημόσια πολιτική, η οποία επιχειρεί να αναδιανείμει τον χώρο και τους πόρους του για την εξασφάλιση των αναγκών των κατοίκων, των παραγωγικών δυνάμεων και των κοινωνικών υποδομών με παράλληλη προστασία του φυσικού περιβάλλοντος, ονομάζεται *στρατηγικός χωρικός σχεδιασμός*. Οι στόχοι ενός τέτοιου σχεδιασμού αφορούν στη βελτίωση της ποιότητας ζωής, στην αναβάθμιση της τοπικής οικονομίας και στην προστασία του φυσικού περιβάλλοντος (Ανδρικοπούλου κ.ά., 2014: 70).

Στο πλαίσιο του χωρικού σχεδιασμού, κεντρικό ρόλο διαδραματίζουν τα δημόσια κτήρια, στα οποία συμπεριλαμβάνονται και οι λεγόμενοι *πόλοι αναψυχής*, που θα απασχολήσουν την εν λόγω έρευνα. Πόλοι αναψυχής θεωρούνται τα πάρκα, τα πολιτιστικά κέντρα, τα μουσεία και οι αθλητικοί και καλλιτεχνικοί χώροι. Αυτοί οι χώροι, όχι μόνο συντελούν με καθοριστικό τρόπο στην ανάπλαση και ανάπτυξη μιας περιοχής, αλλά γίνονται και σημείο αναφοράς για την οικονομική αναβάθμισή της, καθώς και πόλος έλξης νέων κατοίκων, επισκεπτών και τουριστών. Η αισθητική ανάπλαση μιας σύγχρονης πόλης, δημιουργώντας πόλους αναψυχής, συνδράμει στην ελκυστικότητά της και στην αναβάθμιση των δραστηριοτήτων των κατοίκων της (Σερράος, 2003: 162).

Με το ρεύμα του *Μοντερνισμού*, οι αρχιτέκτονες και πολεοδόμοι του 20^{ού} αιώνα εξέφρασαν τον τρόπο με τον οποίο επιθυμούσαν να δομήσουν τις σύγχρονες πόλεις. Με κεντρικό άξονα τον εξορθολογισμό της δόμησης και την απλότητα θέλησαν να διαμορφώσουν πόλεις πιο «διαχειρίσιμες» και «ελεγχόμενες», με στόχο την αύξηση της οικονομικής δράσης και συνεπώς την αύξηση του κέρδους και του κεφαλαίου. Κεντρικός πόλος μιας τέτοιας πόλης ήταν το εργοστάσιο και γύρω από αυτόν δομούνταν τα δημόσια κτήρια και οι κατοικίες των εργατών (Πολύζος, 2015: 56).

Κι ενώ στον *Μοντερνισμό* της αρχιτεκτονικής επιδιώκεται σαφέστατος έλεγχος ανθρώπινου και οικονομικού δυναμικού, με τον *Μεταμοντερνισμό*, στις αρχές της δεκαετίας του 1990, επήλθε η *αρχιτεκτονική απελευθέρωση*, η *χωρική αταξία*, ώστε οι χρήσεις των κτηρίων να είναι πολλαπλές και να στοχεύουν στην επικοινωνία

με τον κάτοικο. Σε αυτό το πλαίσιο, εγκαταλελειμμένες περιοχές, παραθαλάσσια κτήρια, πρώην βιομηχανικά, γίνονται κέντρα αναψυχής και τουρισμού. Οι χώροι, δηλαδή, που αποτελούσαν τα κέντρα της βιομηχανικής παραγωγής, τώρα γίνονται χώροι «κατανάλωσης» πολιτισμού και αποκτούν νέα ταυτότητα (Stevenson, 2007: 151).

Πλέον, οι στόχοι της πολιτικής και της αστικής αναγέννησης (*urban regeneration*) δεν είναι η δημιουργία βιομηχανικών χώρων παραγωγής, αλλά η δημιουργία πολιτιστικών δομών, η κοινωνική ενσωμάτωση ευάλωτων ομάδων και η αύξηση των θέσεων εργασίας, αλλάζοντας άρδην τις πρώην βιομηχανοποιημένες περιοχές και διαμορφώνοντάς τις σε μια δημιουργική πόλη (*creative city*). Ο πολιτισμός αντικαθιστά το εργοστάσιο, η πολιτιστική βιομηχανία παίρνει τη θέση της παραγωγικής, δημιουργώντας ένα νέο αστικό περιβάλλον (Αυδίκος, 2014: 35- 36).

Οι νέες αυτές συνθήκες προάγουν τις πολιτιστικές βιομηχανίες και τους πόλους αναψυχής ως βασικές οικονομικές μονάδες μιας πόλης, ενώ όσοι δραστηριοποιούνται σε αυτές και όσοι επιθυμούν να κατοικήσουν κοντά σε αυτές συνδιαμορφώνουν το αστικό τοπίο. Σε μια δημιουργική πόλη, η παραγωγή και κατανάλωση πολιτισμού, σύμφωνα με τον Florida, (2002) προϋποθέτει την *ανεκτικότητα* (*tolerance*), το *ταλέντο* (*talent*) και την *τεχνολογία* (*technology*) (3T), στοιχεία τα οποία συνδράμουν ουσιαστικά, ώστε ο πολιτισμός να γίνει αναπόσπαστο κομμάτι της οικονομίας και των επενδύσεων και άρα της διαμόρφωσης του αστικού χώρου. Η δημιουργική πόλη, η οποία βασίζεται σε έναν πόλο αναψυχής και συγκεντρώνει καλλιτέχνες, επιχειρηματίες, νέους κατοίκους και ανθρώπους που εντρυφούν στην κουλτούρα, αναπτύσσει το όνομά της, τη φήμη της και τη μοναδικότητά της, δημιουργώντας μια νέα αστική τάξη και επομένως ένα νέο αστικό τοπίο. Εν τέλει δημιουργεί το *Brand Name* της, ως σημείο αναφοράς της επισκεψιμότητάς της.

Ταυτόχρονα, βέβαια, οι καλλιτεχνικοί χώροι που συσσωρεύονται σε ένα αστικό τοπίο δημιουργούν πυκνώσεις παρελκόμενων επιχειρήσεων (*agglomeration*), οι οποίες έχουν άμεση επίδραση στην τοπική οικονομία, αλλά και στη διαμόρφωση της κτηματικής αγοράς (ενοίκια, αγοραπωλησίες ακινήτων κ.λπ.). Δηλαδή, ένας χώρος πολιτισμού είναι ικανός να αλλάξει το προφίλ μιας γειτονιάς και μιας περιοχής, να αναβαθμίσει την οικονομική ζωή μιας πόλης, αλλά και να τροποποιήσει την πολεοδομική εικόνα της περιοχής, ανάλογα με τη ζήτηση και προσφορά των

χώρων στέγασης και επαγγελματικής στέγης (Αυδίκος, 2014: 42- 43).

Από τη στιγμή που η οικονομική γεωγραφία μιας περιοχής διαμορφώνεται με βάση την επιχειρηματική δραστηριότητα και τις παρεχόμενες υπηρεσίες της πόλης, είναι επόμενο να συσσωρεύονται γύρω από έναν πόλο αναψυχής πολλές παρελκόμενες επιχειρήσεις (*agglomeration*), αναπτύσσοντας την οικονομία του τόπου και βοηθώντας στην εν γένει ανταγωνιστικότητα και ελκυστικότητα της περιοχής. Άλλωστε, στόχος της οικονομικής ανάπτυξης είναι η εξασφάλιση ενός καλού επιπέδου διαβίωσης και η δημιουργία συνθηκών απασχόλησης (Λαμπριανίδης, 2012: 274). Αμφότερα υλοποιούνται μέσω των πυκνώσεων επιχειρήσεων, που γίνονται σημαντικές εστίες οικονομικής δραστηριότητας, αποφέροντας οφέλη τόσο στην πόλη, όσο και στους κατοίκους της. Συνδράμουν αποφασιστικά στη διαφήμιση και την ανάδειξη της πόλης, αλλά και την επενδυτική ικανότητα που θα παρουσιάσει αυτή στη διεθνή αγορά (Sepe & Trapani, 2010: 215).

Βασική, όμως, παράμετρος είναι οι επιχειρηματικές αυτές δραστηριότητες να γίνουν με έναν ενιαίο κεντρικό σχεδιασμό, που θα υπαγορεύει την προβολή της πόλης και θα περιορίζει αστοχίες και αυτοσχεδιασμούς. Στο *Place Management* θα πρέπει να προβάλλονται τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά ενός τόπου, οι ολοκληρωμένες παρεχόμενες υπηρεσίες προς τον πολίτη και η μοναδικότητα της γειτονιάς. Με αυτόν τον τρόπο, θα βελτιωθούν τόσο μικροοικονομικά τα έσοδα του τόπου, όσο και μακροοικονομικά η εθνική οικονομία της χώρας (Porter, 2000: 16- 18).

Για τη βελτίωση της εικόνας μιας πόλης ή μιας περιοχής με βάση έναν πόλο αναψυχής και την ανάπλαση που μπορεί να επιφέρει σε αυτήν, ο στρατηγικός σχεδιασμός προβλέπει μια σειρά αποφάσεων, που θα αλλάξουν το αστικό τοπίο, θα αναδείξουν τη μοναδικότητα του χώρου, θα ενισχύσουν το *Brand Name*, το «καλό όνομα», της πόλης και θα τη διαφημίσουν σε δυνητικούς καταναλωτές παρεχόμενων υπηρεσιών (Πολύζος, 2015: 506). Οι αποφάσεις αυτές αφορούν σε χωροταξικές βελτιώσεις (διαπλάτυνση δρόμων, ανάπλαση πάρκων και διαμόρφωση αθλητικών χώρων, δημιουργία πεζόδρομων και οδών ήπιας κυκλοφορίας), συγκοινωνιακές διευκολύνσεις και έχουν να κάνουν με τον τρόπο με τον οποίο θα δημιουργήσουν επενδυτικές ευκαιρίες, νέα επιχειρηματικά δεδομένα και θα βοηθήσουν εν γένει τον κάτοικο και την περιοχή να επαναπροσδιορίσουν τον ρόλο τους στη διεθνή αγορά. Με τη σωστή διαφήμιση της ελκυστικότητας μιας περιοχής, αυτή γίνεται δημοφιλής τουριστικός προορισμός και πόλος έλξης καταναλωτών (*place marketing*). Στόχος

ενός σύγχρονου *brand name* μιας πόλης είναι να αναδείξει τα πλεονεκτήματα της περιοχής και να υποβαθμίσει τα μειονεκτήματα, ώστε η προβολή της πόλης να είναι τέτοια, που και θα αναδιαμορφώσει την ταυτότητά της, αλλά και θα φέρει νέους κατοίκους και επενδυτές, ενώ θα ενισχύσει και το τουριστικό της προφίλ (Medway et al, 2015: 64- 65).

Η σωστή στρατηγική προβολής μιας πόλης θα τονώσει την ανταγωνιστικότητά της και θα γίνει σημείο αναφοράς έντονης οικονομικής δραστηριότητας. Είναι δεδομένο ότι η οικονομική αυτή δραστηριότητα θα προσφέρει ευημερία στους κατοίκους και θα αναβαθμίσει την ποιότητα ζωής τους, αρκεί βέβαια να συνδυαστεί με ποικίλες δράσεις που βελτιώνουν το φυσικό και δομημένο περιβάλλον της και την επιχειρηματικότητά της, χωρίς κοινωνικούς αποκλεισμούς (Ashworth & Kavaratzis, 2010: 7).

Καμία, όμως, αλλαγή και καμία βελτίωση στο αστικό τοπίο δεν μπορεί να λάβει χώρα αν δεν ξεκινήσει από κάτω προς τα πάνω (*bottom up*). Οι ίδιοι οι κάτοικοι θα πρέπει να συναποφασίσουν τι είναι καλύτερο γι' αυτούς και τι πρέπει να διαφοροποιηθεί σε σχέση με το παρελθόν, ώστε να αλλάξει προς το καλύτερο ο αστικός χώρος στον οποίο διαβιούν και δραστηριοποιούνται. Διαφορετικά, ό, τι επιβληθεί από πάνω προς τα κάτω τις περισσότερες φορές δεν επιφέρει ταχύ και βέλτιστο αποτέλεσμα (Oliveira, 2014: 19).

Πέρα, όμως, από την οικονομία, ο δημόσιος χώρος (*public space*) που συγκεντρώνει τα βλέμματα των επισκεπτών είναι το «κέντρο» της πόλης, η *αγορά*, με την αρχαιοελληνική σημασία της λέξης, ο χώρος όπου αλληλεπιδρούν οι κάτοικοι και οι επισκέπτες της περιοχής. Αυτός ο χώρος αποτελεί ένα κοινωνικό κατασκεύασμα, όπου συνυπάρχουν ετερόκλητα στοιχεία, ιδέες και αντιλήψεις σε μια σχέση εξουσίας και εξάρτησης, σύμφωνα με τον Foucault (1972). Ο χώρος αυτός, μπορεί να ενδυναμώνει τις κουλτούρες και τις πολιτισμικές αξίες των κατοίκων της περιοχής, μπορεί να προσφέρει αίσθημα ασφάλειας και να αναδεικνύει καινοτόμες δράσεις, μπορεί όμως να αποτελεί και έναν χώρο αποκλεισμού ομάδων και μεμονωμένων ατόμων. Στόχος είναι, μέσα από κοινωνικές διεργασίες, να διαπιστωθεί κατά πόσον ένας πόλος αναψυχής μπορεί να βοηθήσει τις κοινωνικές επαφές, να συμβάλει στον ανοιχτό διάλογο και στην παγκοσμιοποίηση των πολιτισμικών αξιών, χωρίς φαινόμενα ρατσισμού και αποκλεισμού. Εάν ένας πόλος αναψυχής πετύχει τον κοινωνικό του ρόλο, που δεν είναι άλλος από τη διάδραση των ανθρώπων, την

επικοινωνία και την επαφή, τότε είναι βέβαιο ότι θα αποφέρει πολλαπλά οφέλη και στους κατοίκους και στους επισκέπτες, εξασφαλίζοντας την προστιθέμενη αξία της περιοχής (Knox & Pinch, 2009: 112, 113).

Εξάλλου, θα πρέπει να επισημανθεί ότι οι πόλεις πλέον, στη μεταβιομηχανική εποχή, δεν είναι μεμονωμένες οντότητες, με ενοποιητικά στοιχεία την εργοστασιακή παραγωγή και τη συνακόλουθη κατανάλωση σε ένα εθνικό επίπεδο. Αντίθετα, αποτελούν όλο και περισσότερο πολυκεντρικά και πολυεθνικά φαινόμενα, που με όχημα τον πολιτισμό προάγουν τις υπηρεσίες παραγωγής και κατανάλωσης, μέσω παγκόσμιων δικτύων, χάρη στην τεχνολογία. Σήμερα, οι πολιτιστικές βιομηχανίες γίνονται κοιτίδες διεθνών επαφών και σχέσεων ανθρώπων και εταιριών, οι οποίες έχουν ως στόχο να προσφέρουν οικονομικές υπηρεσίες σε ένα καπιταλιστικό περιβάλλον, μέσω της παγκοσμιοποίησης και της τεχνολογίας (Knox & Pinch, 2009: 91).

Αυτό, το γεγονός, επομένως, αλλάζει το ύφος της καπιταλιστικής κοινωνίας. Πλέον η παραγωγή δεν προέρχεται από τον βιομηχανικό καπιταλισμό, αλλά από τη δημιουργικότητα. Ο πολιτισμός διαδραματίζει σημαίνοντα ρόλο στην παραγωγή και την κατανάλωση μιας πόλης, καθώς και στην ανταγωνιστικότητά της, ενώ οι κουλτούρες των λαών συμπλέκονται και δημιουργούν πολιτιστικά μωσαϊκά, που αυξάνουν την αξία των προϊόντων, των υπηρεσιών και του χρήματος που διακινείται σε τέτοιου είδους παγκοσμιοποιημένες πόλεις και λειτουργούν ως μοχλός κίνησης κεφαλαίων μέσα σε ένα πλαίσιο ξέφρενου διεθνούς ανταγωνισμού. Καθώς η πόλη είναι ένας χώρος αέναων ταξικών αγώνων, είτε ως τόπος συλλογής και ανταλλαγής αγαθών (υλικός πλούτος), είτε μέσω σύνθετων επικοινωνιακών δομών και πνευματικών πολιτιστικών ανταλλαγών (πνευματικός πλούτος- κουλτούρα), αναπτύσσονται ταυτόχρονα οι σχέσεις εξουσίας και εκμετάλλευσης, σύμφωνα με τη μαρξιστική θεωρία (Νικολαΐδου, 1993: 162).

Με αφετηρία τον πολιτισμό, εμφανίζεται και πάλι η τάση για πόλωση, με τις πόλεις που είναι διασυνδεδεμένες διεθνώς να αποκτούν νέες λειτουργίες, επενδύσεις και αυξημένη σημασία στο πλαίσιο των εθνικών τους αστικών συστημάτων, έναντι των παρωχημένων οικονομικά πόλεων, που παραμένουν βασισμένες στη βιομηχανία, την άμυνα και τις λιμενικές διευκολύνσεις. Οι τελευταίες παρουσιάζουν ιδιαίτερα προβλήματα, με υποβαθμισμένο περιβάλλον, ρύπανση, απουσία εκσυγχρονισμού και εν τέλει γεωγραφική απομόνωση (Hall, 2005: 83- 84).

Δύο ευρωπαϊκά παραδείγματα

Εξετάζοντας τη διεθνή βιβλιογραφία, ξεχωρίζουν δύο ευρωπαϊκές περιπτώσεις πόλεων, οι οποίες γνώρισαν αναγέννηση (*regeneration*) σε κάθε επίπεδο, αξιοποιώντας πόλους αναψυχής και πολιτισμού, προκειμένου να μεταμορφώσουν την εικόνα τους. Ξεκινώντας από διαφορετική αφετηρία και αναδεικνύοντας εν τέλει ένα διαφορετικό προφίλ η καθεμία, δημιούργησαν τις προϋποθέσεις ενός δυνατού *brand name* στο διεθνές *place management*.

Οι κάτοικοι και οι επισκέπτες των δύο αυτών πόλεων μπορούν να απολαύσουν πολλά αξιοθέατα και μνημεία, όμορφα διαμορφωμένους χώρους και πόλους αναψυχής, καθώς αυτές έχουν αναδειχθεί σε παγκοσμίου εμβέλειας ταξιδιωτικούς προορισμούς. Οι περιπτώσεις που θα εξεταστούν είναι το Μπιλμπάο (Bilbao) της Ισπανίας και το Όσλο (Oslo) της Νορβηγίας.

Αναφορικά με το Μπιλμπάο, αυτό που χαρακτηρίζει την πόλη είναι ότι από τη δεκαετία του 1990 και έπειτα πέρασε σε μία μεταβιομηχανική εποχή, όπου απαλείφθηκε ο εργοστασιακός χαρακτήρας της πόλης, μετατρέποντάς τη σε ένα τουριστικό αξιοθέατο. Άλλαξαν χρήση πολλά κτήρια, ανακαινίστηκαν άλλα και χτίστηκε ένα Μουσείο, σημείο αναφοράς για την πόλη. Πρόκειται για το Μουσείο Guggenheim, παράρτημα του ομώνυμου Μουσείου της Νέας Υόρκης. Δεν έφερε το συγκεκριμένο Μουσείο την αλλαγή στην πόλη, ωστόσο υπήρξε ο καταλυτικός παράγοντας για την εκπόνηση ενός σχεδίου ανάπλασής της. Έτσι, το Μπιλμπάο, από μια παρηκμασμένη βιομηχανική πόλη, μετατράπηκε σε ένα τουριστικό θέρετρο, με έμφαση στον πολιτισμό και τις τέχνες, προσελκύοντας το ανάλογο κοινό. Σημειωτέον, ότι το Μπιλμπάο είναι μια παγκοσμιοποιημένη πόλη, όμως διατηρεί τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά της περιοχής στην οποία ανήκει, επισφραγίζοντας έτσι τη μοναδικότητά του στον τουριστικό χάρτη.

Από την άλλη πλευρά, το Όσλο είναι η πρωτεύουσα της Νορβηγίας, μια μικρή σχετικά σκανδιναβική πόλη, όπου κυριαρχεί το διαμετακομιστικό εμπόριο και η συμβίωση ενός πολυπολιτισμικού ανθρώπινου μωσαϊκού. Προβάλλεται ως μια σύγχρονη πόλη, στην οποία οι επισκέπτες μπορούν να φτάσουν για επαγγελματικούς, εκπαιδευτικούς, εμπορικούς, γαστρονομικούς ή και τουριστικούς λόγους. Και εδώ, πολλά από τα κτήρια έχουν αλλάξει χρήση και από βιομηχανικά έχουν μετατραπεί σε πολιτιστικά κέντρα. Υπάρχουν πολλά αξιοθέατα, ενώ κεντρικό ρόλο διαδραματίζει η Όπερα, η οποία βρίσκεται στην προκυμαία και- βεβαίως- το Μουσείο Σύγχρονης

Τέχνης. Σε αντίθεση με το Μπιλμπάο, το Όσλο χαρακτηρίζεται ως μια πόλη της παγκοσμιοποίησης. Σαφώς διαθέτει στοιχεία του σκανδιναβικού Βορρά, όμως χάριν της πολυπολιτισμικής ταυτότητας την οποία επιδιώκει έχει αφήσει να επικρατήσει ο Διεθνισμός.

Συνεπώς, ενώ το Μπιλμπάο είναι μια πόλη για την αναδημιουργία της οποίας κινητήριος δύναμη στάθηκε ένα πολιτιστικό κέντρο και επομένως η ανάπτυξή της αφορμάται και καταλήγει στον πολιτισμό, το Όσλο είναι μια παγκοσμιοποιημένη πόλη που ενέταξε τον πολιτισμό σε μια ήδη διαμορφωμένη εμπορική και οικονομική δραστηριότητα, προκειμένου να αναβαθμίσει το διεθνή της ρόλο. Κοινός άξονας των δύο περιπτώσεων στάθηκε η δημιουργική συνεργασία του κρατικού φορέα με ιδιώτες επενδυτές. Το κράτος εκπόνησε τον στρατηγικό σχεδιασμό, επένδυσε μέρος του προϋπολογισμού, ενώ ταυτόχρονα κάλεσε ιδιωτικά κεφάλαια να συνδράμουν στην αναμόρφωση του τοπίου.

Bilbao

Το Bilbao είναι η πρωτεύουσα των Βάσκων. Έχει αυτόνομη κυβέρνηση, αλλά εξαρτάται και ελέγχεται από την κεντρική διοίκηση της Ισπανίας. Υπήρξε μια κατ' εξοχήν βιομηχανική πόλη και μετά τη δικτατορία του Φράνκο, για πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα, προσπαθούσε να αντεπεξέλθει στους οικονομικούς τριγμούς και την ανεργία που μάστιζαν τους κατοίκους της, καθώς οι περισσότερες βιομηχανίες έκλειναν η μία μετά την άλλη. Η πόλη, διερχόμενη μια έντονη οικονομική κρίση, κατά τη δεκαετία του 1980, είχε καταστεί απομονωμένη και προβληματική, χωρίς επισκέπτες και τουρισμό και με ανύπαρκτους πόρους για την οικονομία της. Οι ίδιοι οι κάτοικοι βίωναν εμπράκτως τη σκληρή πραγματικότητα της πόλης: ερειπωμένα βιομηχανικά κτήρια, υψηλοί δείκτες εγκληματικότητας, μολυσμένο περιβάλλον, ελάχιστες ευκαιρίες επιχειρηματικότητας (Gonzalez, 2006: 842- 844).

Στην αυγή της δεκαετίας του 1990, οι αρχές των Βάσκων αλλά και της ισπανικής κυβέρνησης συνειδητοποίησαν ότι κάτι πρέπει να αλλάξει σε αυτήν την πόλη. Η ανεργία έφτανε στο 25%, ενώ οι κάτοικοι αδυνατούσαν να βρουν εργασία, αφού οι περισσότερες βιομηχανίες είχαν ήδη εγκαταλείψει την πόλη, αφήνοντας πίσω τους κτήρια- φαντάσματα κι ένα μολυσμένο ποτάμι. Τότε, κατατέθηκε η πρόταση από το διεθνούς φήμης Μουσείο Τέχνης Guggenheim της Νέας Υόρκης να λειτουργήσει ένα παράρτημά του στην πόλη (Gonzalez, 2004: 179- 180).

Η πρόταση δεν έτυχε ενθουσιώδους αποδοχής από μια διόλου ευκαταφρόνητη μερίδα κατοίκων, αλλά και- κυρίως- κυβερνητικών στελεχών, διότι θεωρήθηκε κίνηση επεκτατική, υψηλού ρίσκου και αμφίβολων αποτελεσμάτων (Gonzalez, 2004: 180). Ωστόσο, αυτή δεν ήταν η κυρίαρχη άποψη, καθώς η ισπανική κυβέρνηση αποφάσισε ότι αξίζει προσοχής μια τέτοια πρόταση και γι' αυτόν τον λόγο εκχώρησε έκταση του Bilbao, προκειμένου να χτιστεί το Μουσείο. Ανατέθηκε στον αμερικανό αρχιτέκτονα Frank Owen Gehry, να σχεδιάσει και να επιβλέψει το χτίσιμο του Μουσείου. Ξοδεύτηκαν 228,3 εκατομμύρια δολάρια δημόσιου χρήματος, προκειμένου να αποπερατωθεί το έργο. Το 1997 το Guggenheim του Bilbao άνοιξε τις πύλες του. Τα πρώτα επτά χρόνια λειτουργίας του οκταπλασίασε τους επισκέπτες τουρίστες της πόλης, που από 100.000 το χρόνο, ανήλθαν στους 800.000 τον χρόνο, εξασφαλίζοντας παράλληλα εννιακόσιες επτά θέσεις εργασίας, πλήρους απασχόλησης (Plaza, 2007: 2).

Παρόλα αυτά, τα πρώτα χρόνια λειτουργίας του, οι επισκέπτες της πόλης δεν

ξεπερνούσαν τη μία διανυκτέρευση, καθώς αυτό που τους έλκυε σε αυτήν ήταν αποκλειστικά και μόνο το Μουσείο, κάτι το οποίο, προϊόντος του χρόνου άλλαξε άρδην. Το 2004 οι επίσημες αναφορές επεσήμαιναν ότι τα 183,8 εκατομμύρια δολάρια της αρχικής επένδυσης είχαν ήδη αποσβεστεί. Είκοσι χρόνια μετά την έναρξη της λειτουργίας του, το Μουσείο Guggenheim είναι ένα κερδοφόρο πολιτιστικό ίδρυμα, το οποίο μέσω των πολλαπλών χρήσεών του (εκθέσεις, συνέδρια, πολιτιστικές δράσεις, καφέ, εστιατόρια, ωδείο, εκπαιδευτικό ίδρυμα για νέους καλλιτέχνες) καλύπτει το 70% των εξόδων του και απαιτεί μόνο το 30% από την τοπική κυβέρνηση, ως έξοδα συντήρησης (Plaza, 2007: 3).

Πέρα, όμως, από τα οικονομικά στοιχεία, η δημιουργία του συγκεκριμένου Μουσείου αποτέλεσε την καλύτερη αφορμή, ώστε να εκπονηθεί ένα ολιστικό σχέδιο αναμόρφωσης του Bilbao, καθιστώντας το πόλο έλξης για ταξιδιώτες από όλον τον κόσμο. Το Μουσείο ήταν το καλύτερο πρόσχημα, ώστε η κυβέρνηση να προχωρήσει σε συνεργασία με ιδιώτες επενδυτές (Bilbao Ria 2000), στην κατάρτιση ενός εκτεταμένου στρατηγικού σχεδίου πολεοδομικού χαρακτήρα, μέσα από το οποίο άλλαξαν χρήση παλιά βιομηχανικά κτήρια, ιδρύθηκαν τεχνολογικά και βιομηχανικά πάρκα, απορρυπάνθηκε το ποτάμι με τη δημιουργία νέου συστήματος αποχέτευσης της πόλης, δημιουργήθηκε βιολογικός καθαρισμός για το λιμάνι, ανακαινίστηκε το αεροδρόμιο, χτίστηκαν ξενοδοχειακές μονάδες, κατασκευάστηκε νέος υπόγειος σιδηρόδρομος, καθιστώντας την πόλη κοιτίδα τουρισμού και πολιτισμού. Όλα αυτά τα έργα αναμόρφωσαν εξ' ολοκλήρου την εικόνα της πόλης, βελτίωσαν σημαντικά την ποιότητα ζωής των κατοίκων, ενώ ενίσχυσαν δυναμικά το *brand name* της πόλης στη διεθνή αγορά. Σε μία εικοσαετία το Bilbao έχει αλλάξει πλήρως εικόνα και συνεχίζει να αλλάζει, τη στιγμή που όλο και περισσότερες ευκαιρίες επιχειρηματικότητας δίνονται σε νέους επενδυτές (Gonzalez, 2006: 844- 846).

Ενδεχομένως, για κάποιους σκεπτικιστές, το Μουσείο Guggenheim να μην απέδωσε κέρδη ανάλογα του οικονομικού ρίσκου που ανέλαβε η ισπανική κυβέρνηση, όμως σίγουρα άφησε ένα θετικό αποτύπωμα στην εν λόγω πόλη. Κανείς δεν μπορεί να το αμφισβητήσει αυτό, καθώς τα οφέλη δεν περιορίζονται μόνο σε οικονομικό επίπεδο, αλλά επεκτείνονται σε περιβαλλοντικό, αισθητικό, τουριστικό και πολεοδομικό. Άλλωστε, οι ωφέλειες ενός πολιτιστικού χώρου, ο οποίος είναι ανοιχτός στον κόσμο, έχουν δυναμική εξέλιξη και σχετίζονται με τη διοίκηση του χώρου και τον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζει τους επισκέπτες του και το κοινό.

Ένα εξωστρεφές και σύγχρονο μουσείο που επιθυμεί να προσελκύσει επισκέπτες, πάντα βρίσκει τρόπο να είναι μέρος της πόλης, κτήμα των κατοίκων της και σημείο αναφοράς γι' αυτήν (Plaza, 2006: 464).

Στο σημείο αυτό, αξίζει να αναφερθεί ότι το ολιστικό σχέδιο το οποίο εκπονήθηκε κρίνεται ως επιτυχημένο, καθώς συνδύασε τους όρους της παγκοσμιοποιημένης αγοράς, μέσα σε ένα καπιταλιστικό περιβάλλον δυτικού τύπου, με τις τοπικές ανάγκες και δυνατότητες. Η διεθνής εμπειρία και γνώση, το *έξυπνο μάρκετινγκ*, αλλά και οι τοπικοί φορείς είναι αυτά τα οποία συνδυάστηκαν με αριστοτεχνικό τρόπο, ώστε το Bilbao να καταστεί μια εντελώς νέα πόλη. Χαρακτηριστικό είναι ότι υιοθετήθηκε για το εν λόγω πρόγραμμα ο όρος *Glocalization*, προερχόμενος από τις αγγλικές λέξεις *Globalization* (παγκοσμιοποίηση) και *Locality* (τοποθεσία). Από αυτόν τον νεολογισμό προέκυψε το σλόγκαν *GloKal*, όπου συντίθενται οι λέξεις *Globalization*, *Locality* και *Knowledge*. Κοινώς, αυτό το τρίπτυχο γνώσης και διεθνούς εμπειρίας, παγκόσμιας αγοράς και τοπικών αναγκών διαμόρφωσαν ένα ολοκληρωμένο σχέδιο το οποίο δεν μπορούσε κανένας να αντικρούσει και σε όσους αντιρρησίες διαφωνούσαν αυτό το οποίο αντέτειναν οι ιθύνοντες ήταν ότι επρόκειτο για το μοναδικό σχέδιο που θα μπορούσε να βγάλει το Bilbao από την κρίση, αλλάζοντας άρδην την εικόνα του. Εφάρμοσαν, δηλαδή, στο έπακρο την *bottom up* αλλαγή, ενημερώνοντας αναλυτικά για τις επικείμενες αλλαγές και- επομένως- πείθοντας τους κατοίκους να συμμετέχουν στην όλη διαδικασία της αναγέννησης (Gonzalez, 2006: 849- 850).

Σήμερα, η πόλη διαθέτει το μεγαλύτερο λιμάνι και είναι η τέταρτη μεγαλύτερη πόλη της Ισπανίας, ξεπερνώντας το 1.000.000 κατοίκους, αλλά και το 1.000.000 επισκέπτες τον χρόνο. Παράλληλα, βρίσκεται μεταξύ των δημοφιλέστερων τουριστικών προορισμών παγκοσμίως, για τα αρχιτεκτονικά της μνημεία, το ιστορικό κέντρο της πόλης και- φυσικά το Μουσείο Guggenheim, το οποίο έχει βραβευτεί για την αρχιτεκτονική του. Το 2010 το Guggenheim χαρακτηρίστηκε ως το κτήριο της τριακονταετίας, κατασκευασμένο από ασβεστόλιθο και χιλιάδες φύλλα τιτανίου. Δεσπόζει στην παραποτάμια όχθη της πόλης και αναδεικνύεται σε σήμα κατατεθέν της. Το υδάτινο στοιχείο, συνδυαζόμενο με τη σύγχρονη αρχιτεκτονική, προσδίδει ξεχωριστή αισθητική αξία, που προσελκύει χιλιάδες επισκέπτες².

²goo.gl/ubXVY8

Το Bilbao έχει χαρακτηριστεί ως μια από τις πλέον φιλικές προς τον επισκέπτη πόλεις. Τίποτα δεν θυμίζει το σκοτεινό παρελθόν της δεκαετίας του 1980. Αξίζει, τέλος, να επισημανθεί ότι παρά τις αντεγκλήσεις μεταξύ της βασκικής και ισπανικής κυβέρνησης, αλλά και των τοπικών αρχόντων, βρέθηκε η χρυσή τομή, η οποία συνδύασε ένα άρτιο πρόγραμμα αναμόρφωσης της πόλης, εντάσσοντάς την σε ένα παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον, αλλά κρατώντας αλώβητο τον εθνικό και πολιτιστικό χαρακτήρα της περιοχής (Plaza, 2000: 266- 267). Ο επισκέπτης γνωρίζει ότι βρίσκεται στη χώρα των Βάσκων, γεύεται και οσφραίνεται την τοπική ατμόσφαιρα, ενώ θαυμάζει τα έργα εγνωσμένης αξίας τόσο ισπανών όσο και ευρωπαίων καλλιτεχνών. Το Bilbao κατόρθωσε να συγκεράσει το μοναδικό πολιτισμικό γίνεσθαι της περιοχής, με την οικονομική άνθηση, χάρη στις σωστές επενδύσεις, επιτυγχάνοντας να συμπεριληφθεί στις πολιτιστικές πρωτεύουσες του κόσμου³

³goo.gl/dGEA9u

⁴ Φωτογραφία 1: Άποψη του Guggenheim Bilbao Museum (φωτογραφία από την επίσημη ιστοσελίδα του Μουσείου, <https://www.guggenheim-bilbao.eus/en/the-building/outside-the-museum/>).

Oslo

Το Oslo είναι η πρωτεύουσα της Νορβηγίας και βρίσκεται στο νότιο τμήμα της χώρας, χτισμένο πάνω στο ομώνυμο φιόρδ. Είναι γνωστό για τις πολλές λίμνες του, 343 στο σύνολο, γι' αυτό άλλωστε το υδάτινο στοιχείο είναι συνυφασμένο με τη ζωή των κατοίκων του. Δεν είναι ιδιαίτερα μεγάλη πόλη, αριθμεί λίγο πάνω από 600.000 κατοίκους και μαζί με τα προάστια του δεν ξεπερνά το 1.000.000 κατοίκους. Όμως, ανέκαθεν ήταν ένα διαμετακομιστικό κέντρο, καθώς η στρατηγική του θέση το καθιστά συνδετικό κρίκο ανάμεσα στη Σκανδιναβία και την υπόλοιπη Ευρώπη.

Η καταγεγραμμένη ιστορία της πόλης ξεκινά από τον 12^ο αιώνα. Επομένως, για την παγκόσμια ιστορία το Oslo θεωρείται νεότερη πόλη και τα μνημεία του είναι ως επί το πλείστον σύγχρονα. Ήδη από τον Μεσαίωνα, οι κάτοικοί του ασχολούνται με την υλοτομία, το εμπόριο και τα ταξίδια. Ανέκαθεν, λοιπόν, η πόλη ήταν ένα εμπορικό λιμάνι, αξιοποιούσε τα ποτάμια και τις λίμνες της για τη μεταφορά των εμπορευμάτων, άρα και όλη η πολιτισμική της αξία στρέφεται γύρω από την εμπορική και οικονομική δραστηριότητα. Πάνω σε αυτούς τους πυλώνες δομήθηκε η καθημερινή ζωή των κατοίκων της πόλης⁵.

Στη σύγχρονη εποχή, κατέστη κατ' εξοχήν εμπορικό κέντρο και έδρα πολλών βιομηχανιών. Στη δεκαετία του 1990, αναγνωρίστηκε η επιτακτική ανάγκη ανάπλασής του, καθώς πολλές από τις βιομηχανίες αυτές έκλεισαν ή άλλαξαν έδρα, πολλά κτήρια εγκαταλείφθηκαν και γενικότερα η πόλη γνώρισε παρακμή.

Τότε, λοιπόν, αποφασίστηκε από την κυβέρνηση, στο πλαίσιο ενός πολεοδομικού στρατηγικού σχεδιασμού να αναπλαστούν πολλά κτήρια και να αλλάξουν χρήση, να δημιουργηθούν καινούρια που θα προβάλλουν τη σύγχρονη εικόνα της πόλης και ταυτόχρονα θα καταστήσουν το Oslo κέντρο εμπορίου, επιχειρήσεων αλλά και τουριστικό και εκπαιδευτικό προορισμό. Δεν άλλαξε άρδην η εικόνα της πόλης, όμως αναβαθμίστηκε σημαντικά, με τη δημιουργία πόλων αναψυχής και πολιτισμού, οι οποίοι διαφύλαξαν τον χαρακτήρα του εμπορικού και οικονομικού κέντρου⁶.

Σε συνεργασία με ιδιώτες επενδυτές, τα Υπουργεία Περιβάλλοντος, Πολιτισμού και Ανάπτυξης της νορβηγικής κυβέρνησης εκπόνησαν μια σειρά από *business projects*, ώστε να αναβαθμίσουν το *brand name* της πόλης και να

⁵<https://www.oslo.kommune.no/>

⁶<http://www.oslobusinessregion.no/the-oslo-region-brand-management-strategy-2/>

δημιουργήσουν συσσωρεύσεις επιχειρήσεων, οι οποίες θα προσέλκυαν επενδυτές και νέους επιχειρηματίες. Οι άξονες στους οποίους κινήθηκαν ήταν η εκπαίδευση, η καινοτομία, η τεχνολογία, οι φιλικές προς το περιβάλλον εταιρείες και- ασφαλώς- το εμπόριο. Το αποτέλεσμα ήταν το Oslo να αλλάξει όψη και να γίνει μια από τις σπουδαιότερες και δημοφιλέστερες σε επισκεψιμότητα πρωτεύουσες της Ευρώπης (Swensen & Stenbro, 2013: 181).

Στις αρχές της δεκαετίας του 2000, χτίζεται η Εθνική Όπερα, ένα εμβληματικό κτήριο, το οποίο βρίσκεται στην προκυμαία της πόλης, διαθέτει 1.100 χώρους και δέχεται πάνω από 1.000.000 επισκέπτες τον χρόνο⁷. Είναι βραβευμένο από το Παγκόσμιο Φεστιβάλ Αρχιτεκτονικής, το 2008, και το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του είναι ότι η στέγη του είναι επικλινή, καταλήγοντας στο ύψος της θάλασσας. Η τοποθεσία της Όπερας, δίπλα στην προκυμαία δεν είναι καθόλου τυχαία, καθώς σηματοδοτεί την αξία της πόλης ως κέντρο πολιτιστικό- λόγω της Όπερας- και εμπορικό- λόγω του λιμανιού⁸. Άλλωστε, οι αρχιτεκτονικές κατασκευές δίπλα σε παραθαλάσσιες ή παραποτάμιες τοποθεσίες αναβαθμίζουν την εμπορική αξία των ακινήτων δημιουργώντας νέες προοπτικές δόμησης και- επομένως- θέσεων εργασίας, αναδεικνύουν την ιστορική αξία των μνημείων, υπογραμμίζουν την αξία των υδάτινων πόρων και της οικολογίας, προβάλλουν ευκαιρίες για νέες δραστηριότητες με βάση το υδάτινο στοιχείο (Timur, 2013: 186).

Ένα άλλο σπουδαίο κτήριο, το οποίο επίσης είναι χτισμένο παραποτάμια, στην όχθη φιόρδ, είναι το ιδιωτικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης. Το Astrup Fearnley Museum χτίστηκε επίσης τη δεκαετία του 2000 από τον διεθνούς φήμης αρχιτέκτονα Renzo Piano. Συνδυάζει στοιχεία ξύλινων και γυάλινων επιφανειών, ενώ και εδώ το υδάτινο στοιχείο εισχωρεί ανάμεσα στα κτήριά του, που ενώνονται με αρκετές γέφυρες⁹. Στόχος του Μουσείου είναι να έρθει ο επισκέπτης σε επαφή με τη φύση, την κολύμβηση και να αναπνεύσει τον αέρα της πόλης, συνδυάζοντάς τον με έναν πολιτιστικό περίπατο. Στην ουσία το Μουσείο αυτό επιδιώκει να ενώσει τα χαρακτηριστικά ενός λιμανιού με το πολιτιστικό στοιχείο και τις αθλητικές δραστηριότητες.

Στον υπαίθριο χώρο του Μουσείου εδράζεται και ένα ανοιχτό πάρκο γλυπτών (Sculpture Park), το οποίο δίνει στους επισκέπτες του τη δυνατότητα να έρθουν σε

⁷<http://www.protagon.gr/protagoncard/opera-tou-oslo>

⁸<https://operaen.no/en/Learn-more/About-the-Opera-House/>

⁹<http://afmuseet.no/en/om-museet/bygningen>

επαφή με αρχιτεκτονικά και καλλιτεχνικά κατασκευάσματα, που έχουν να κάνουν με τη φύση και τον πολιτισμό της Νορβηγίας¹⁰.

Παράλληλα, ανακαινίζεται η Εθνική Πινακοθήκη, ενώ δημιουργείται και ένα πάρκο τεχνολογίας που φιλοξενεί καινοτόμες κατασκευές (Teknopol). Αξιοσημείωτη είναι και η εμπορική αγορά του Oslo, που συγκεντρώνει τα βλέμματα των επισκεπτών, ενώ ταυτόχρονα τα τελευταία χρόνια γίνονται προσπάθειες να καταστεί η πόλη γαστρονομικός προορισμός, με ποικίλες γεύσεις από όλη τη Σκανδιναβία. Σύμφωνα με τον Tore Omholt (2015), υπεύθυνο του Institute of Marketing, Norwegian School of Management, ο οποίος έχει εκπονήσει ένα σχέδιο ανάπτυξης γαστρονομικού πολιτισμού για το Oslo, η πόλη θα έχει τη δυνατότητα να φιλοξενήσει επισκέπτες με γαστρονομικά ενδιαφέροντα, ενώ μπορούν να δημιουργηθούν πυκνώσεις επιχειρήσεων, με χώρους εστίασης, που θα προσφέρουν στους επισκέπτες εδέσματα της σκανδιναβικής κουζίνας. Κατ' αναλογία προς τις μεγάλες ευρωπαϊκές και αμερικανικές πόλεις, ο Omholt επιδιώκει να καταστήσει το Oslo πρωτεύουσα της gourmet εστίασης του Βορρά. Κατά τον ίδιο, υπάρχουν πολλές δυνατότητες ανάπτυξης στον τομέα αυτό και μια πολύ δυναμική προοπτική επενδύσεων, στο πλαίσιο της γαστρονομικής πολιτιστικής παράδοσης (Omholt, 2015: 235- 238).

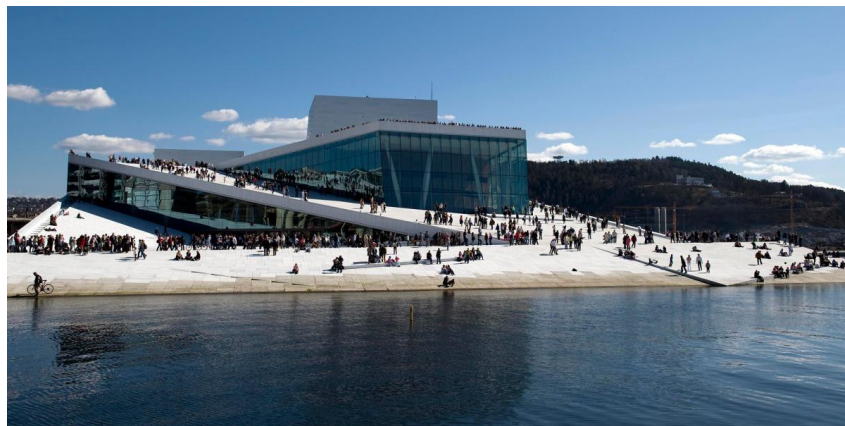
Το Oslo δεν επιδιώκει να είναι ένας αποκλειστικά πολιτιστικός προορισμός, όμως αναμφίβολα η αφορμή για να αναδημιουργηθεί ήταν η κατασκευή πολλών και διαφορετικών πολιτιστικών κέντρων. Δεν παρέστη ποτέ ανάγκη γενικευμένης ανάπλασης, καθώς υπήρξε ανέκαθεν λιμάνι με εύρωστη οικονομική δραστηριότητα. Η προσδοκία των ιθυνόντων ήταν να αναβαθμίσουν τον ρόλο και την αξία του Oslo, το *brand name* του, και να υπογραμμίσουν μέσω της διάχυσης πόλων αναψυχής την πολιτιστική αξία της σκανδιναβικής κουλτούρας. Ταυτόχρονα, σύμφωνα με τον στρατηγικό σχεδιασμό, επιθυμία τους ήταν το Oslo να αναβαθμιστεί στη λίστα των πόλεων με παγκοσμιοποιημένα χαρακτηριστικά, ώστε να προσελκύσει νέους κατοίκους- επενδυτές¹¹. Επιδιώκει δε να ισορροπεί μεταξύ της επιχειρηματικής, εμπορικής και τουριστικής ατραξιόν, γι' αυτό και συρρέουν ετερόκλητες ομάδες επισκεπτών, ανάλογα με τα ενδιαφέροντά τους. Άλλωστε και η ίδια η χώρα στοχεύει το Oslo να είναι μια πολυπολιτισμική πρωτεύουσα, όπου οι κάτοικοί του προέρχονται τόσο από τις σκανδιναβικές χώρες, όσο και από τη υπόλοιπη Ευρώπη και τον κόσμο.

¹⁰<http://afmuseet.no/en/om-museet/skulpturparken>

¹¹<http://www.oslobusinessregion.no/the-oslo-region-brand-management-strategy-2/>

Δεν δημιουργεί αποκλεισμούς, αλλά αντιθέτως προσελκύει ανθρώπους διαφορετικών εθνικών ταυτοτήτων και πολιτισμικών αξιών (Clark & Moonen, 2015: 92-93).

Τέλος, αξίζει να επισημανθεί ότι λόγω της σκανδιναβικής ιδιοσυγκρασίας και κουλτούρας, αλλά και της διαπολιτισμικής ταυτότητας της πόλης, καθώς και της μη εκτεταμένης ανάπλασης, οι όποιες αλλαγές στον στρατηγικό πολεοδομικό σχεδιασμό έγιναν εύκολα αποδεκτές και υιοθετήθηκαν από την πλειοψηφία των κατοίκων. Το αποτέλεσμα ήταν το Oslo να αναμορφωθεί, χωρίς ιδιαίτερες αντιδράσεις. Άλλωστε, και η κυβέρνηση φρόντισε να ενημερώσει επαρκώς τους πολίτες της για το σχέδιο του *city branding* που εφάρμοσε, προκειμένου να βελτιωθεί τόσο η ποιότητα ζωής των κατοίκων του Oslo, όσο και η θέση της πόλης στη διεθνή αγορά.

12

¹² Φωτογραφία 2: Όπερα του Όσλο (φωτογραφία από την ιστοσελίδα <https://www.visitnorway.com/places-to-go/eastern-norway/oslo/oslo-opera-house/>).

Κεφάλαιο δεύτερο

Ελληνική πραγματικότητα

Από τη δεκαετία του 1990 μέχρι και σήμερα, στην Αθήνα γίνονται μεγάλα έργα ανάπλασης του κέντρου και σταδιακά δημιουργούνται πόλοι αναψυχής και πολιτισμού, που εκφράζουν τη σύγχρονη εικόνα, την οποία επιθυμεί να αναδείξει η πόλη. Με την υποψηφιότητά της να φιλοξενήσει τους Ολυμπιακούς Αγώνες, το 1996, και αργότερα, με την ανάθεση της διεξαγωγής των Ολυμπιακών Αγώνων στην Αθήνα, το 2004, η πόλη αλλάζει πρόσωπο, τόσο κτηριακά, όσο και συγκοινωνιακά (ανακαίνιση σταδίων, δημιουργία νέων αθλητικών εγκαταστάσεων, έναρξη λειτουργίας μετρό, ίδρυση Μεγάρου Μουσικής, Στέγης Γραμμάτων και Τεχνών, Τεχνόπολης και Μουσείου Φωταερίου- Γκάζι και άλλων πόλων αναψυχής).

Σε συνέχεια των παραπάνω, το 2016 παραδόθηκε προς χρήση ένας πολύ σημαντικός πυλώνας πολιτισμού στην περιοχή της Καλλιθέας, 4,5 χλμ. νότια της Αθήνας, ο οποίος φιλοξενεί ήδη την *Εθνική Λυρική Σκηνή* και θα φιλοξενήσει, επίσης, την *Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος*. Το εν λόγω Κέντρο Πολιτισμού ορίζεται από τις Λεωφόρους Συγγρού και Ποσειδώνος και τις οδούς Ναυάρχου Βότση, Φιλίππου και Ευριπίδου. Είναι δωρεά του Ιδρύματος Σταύρος Σ. Νιάρχος, ως προς την κατασκευή του, ωστόσο πρόκειται να περιέλθει στη διαχείριση του Ελληνικού Δημοσίου. Αυτός ο χώρος, που στο εξής θα αποκαλείται *Κ.Π.Ι.Σ.Ν.*, θα απασχολήσει την παρούσα έρευνα, αναφορικά με τη διάδρασή του με την ανθρωπογεωγραφία της Κάτω Καλλιθέας.

Έχοντας υπόψη τα ευρωπαϊκά παραδείγματα και τη διεθνή βιβλιογραφία, θα εξεταστεί το κατά πόσον το Κ.Π.Ι.Σ.Ν. δύναται να πρωταγωνιστήσει ως χώρος πολιτισμού και κατά πόσον θα επιδράσει θετικά στην περιοχή της Κάτω Καλλιθέας σε επίπεδο οικονομικό, κοινωνικό, περιβαλλοντικό και πολιτιστικό.

Σαφώς είναι πολύ νωρίς ακόμα, για να εξαχθούν ασφαλή συμπεράσματα, καθώς δεν έχει ολοκληρωθεί ούτε ένας χρόνος λειτουργίας του εν λόγω Κέντρου, αφού άνοιξε τις πύλες του στις 23 Φεβρουαρίου 2016. Οπότε, οι όποιες απόψεις κατατεθούν από τους ανθρώπους της Κάτω Καλλιθέας «φωτογραφίζουν» τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο και αποτυπώνουν τις πρώτες εντυπώσεις των κατοίκων και επιχειρηματιών, αναφορικά με το Κ.Π.Ι.Σ.Ν.

Πριν από την ανάλυση των όποιων δεδομένων, είναι σημαντικό, για τον

σχηματισμό σφαιρικής άποψης, να παρουσιαστεί το Κ.Π.Ι.Σ.Ν., όπως τουλάχιστον αυτοπροσδιορίζεται στην ιστοσελίδα του και τα διαδικτυακά Μ.Μ.Ε., προκειμένου να γίνει γνωστό τι είναι το Κ.Π.Ι.Σ.Ν., ποιοι είναι οι χώροι του, ποιες οι εκδηλώσεις που προσφέρει, καθώς και ποιες είναι οι προσδοκίες των ιθυνόντων για το μέλλον του.

13

¹³ Φωτογραφία 3: Το Κ.Π.Ι.Σ.Ν. από την πλευρά της Εσπλανάδας (προσωπικό αρχείο, νυχτερινή λήψη).

Το Κ.Π.Ι.Σ.Ν.

Σύμφωνα με τη σύμβαση που έχει συναφθεί με το Ελληνικό Δημόσιο και δημοσιεύθηκε στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως το 2009¹⁴, το κράτος παραχωρεί την έκταση του παλαιού Ιπποδρόμου, στα όρια των Δήμων Καλλιθέας και Φαλήρου, προκειμένου να δημιουργηθεί ένα υπερτοπικό, πολιτιστικό πάρκο, με δωρεά του Κοινωφελούς Ιδρύματος Σταύρος Σ. Νιάρχος. Το έργο περιλαμβάνει τις κτηριακές εγκαταστάσεις της *Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδος*, τις νέες εγκαταστάσεις της *Εθνικής Λυρικής Σκηνής*, πάρκο πρασίνου με χαρακτήρα εκπαιδευτικό, πολιτιστικό και αναψυχής και δημοτικό πάρκο με αθλητικούς χώρους. Με την ολοκλήρωση του έργου, το Ίδρυμα προβλέπεται να παραδώσει το έργο στο Ελληνικό Δημόσιο, με την προϋπόθεση να τηρούνται οι όροι της σύμβασης, ενώ την υψηλή εποπτεία του χώρου διατηρεί το Ίδρυμα.

Από τη στιγμή που έκλεισε ο παλαιός Ιππόδρομος, το 2003, ο χώρος που τον φιλοξενούσε παρέμεινε ανενεργός, με έντονα τα σημάδια εγκατάλειψης, και διεκδικούμενος από διαφορετικούς θεσμικούς παράγοντες. Εν τέλει, περιήλθε στην ιδιοκτησία του ελληνικού δημοσίου (Ολυμπιακά Ακίνητα Α.Ε.), χωρίς ωστόσο να αξιοποιηθεί εν όψει της Ολυμπιάδας. Μετά τους Ολυμπιακούς Αγώνες, το 2006, και εφ' όσον η συγκεκριμένη έκταση δεν αξιοποιήθηκε για αθλητικές εγκαταστάσεις, το Ίδρυμα Σ. Σ. Νιάρχος κατέθεσε πρόταση στο Ελληνικό Δημόσιο, προκειμένου να χρηματοδοτήσει την κατασκευή των προαναφερθέντων κτηρίων στον συγκεκριμένο χώρο, στο Δέλτα Φαλήρου. Η συνολική έκταση που παραχωρήθηκε άγγιζε τα 210.000 τ.μ. (Κ.Π.Ι.Σ.Ν., 2017: 12). Από την έκταση αυτή, σε 25.000 τ.μ. κατασκευάστηκε πισίνα και περιβάλλον πάρκο, τα οποία παραχωρήθηκαν στον Δήμο Καλλιθέας προς χρήση των δημοτών. Η υπόλοιπη έκταση θα φιλοξενούσε τα προαναφερθέντα κτήρια και τον περιβάλλοντα χώρο του Κ.Π.Ι.Σ.Ν.

Η ανάθεση του έργου, μετά την υπογραφή των σχετικών συμβάσεων και τη διενέργεια πολλαπλών διαγωνισμών, έγινε τον Σεπτέμβριο του 2012 στον διεθνή φήμης αρχιτέκτονα Renzo Piano, ο οποίος ανέλαβε να σχεδιάσει και να επιβλέψει την υλοποίηση του έργου. Οι βασικοί στόχοι που τέθηκαν ήταν να τηρηθούν τα χρονοδιαγράμματα, ώστε το συντομότερο δυνατό να ολοκληρωθεί η κατασκευή και παράλληλα να δοθεί έμφαση στον οικολογικό τομέα, ώστε το συνολικό οικοδόμημα

¹⁴<https://www.snfcc.org/media/60873/law-3785.2009.pdf>

να είναι περιβαλλοντικά φιλικό και βιώσιμο¹⁵.

Ο ίδιος ο αρχιτέκτονας έθεσε ως προτεραιότητα οι κατασκευές του να έχουν περιβαλλοντικό πρόσημο, να αποκαταστήσουν τη θέα προς τη θάλασσα και την Ακρόπολη και να δημιουργηθεί ένα μεγάλο πάρκο, με δέντρα και θάμνους της μεσογειακής χλωρίδας. Άλλωστε, το οικοδόμημα κατέκτησε πιστοποίηση LEED ως Πράσινο Κτίριο¹⁶. Αξιοσημείωτο είναι ότι στο ενεργειακό στέγαστρο του κτηρίου φιλοξενούνται 5.560 φωτοβολταϊκά πάνελ, που παράγουν 2.280 kWh ηλεκτρικής ενέργειας (Κ.Π.Ι.Σ.Ν., 2017: 12). Χρησιμοποίησε δε, κατά την προσφιλή τακτική του, όπως διαπιστώθηκε και στο Όσλο της Νορβηγίας (Κ.Π.Ι.Σ.Ν., 2017: 45) υλικά φιλικά προς το περιβάλλον και αξιοποίησε το υδάτινο στοιχείο, δημιουργώντας ένα κανάλι μπροστά από τα κτηριακά συγκροτήματα. Στόχος είναι το κανάλι να συνδέσει το κτηριακό συγκρότημα με τη θάλασσα, να προσδώσει φιλικό περιβαλλοντικό χαρακτήρα στις κατασκευές, να αναβαθμίσει αισθητικά το αρχιτεκτόνημα και ταυτόχρονα να ενισχύσει διάφορες αθλητικές δραστηριότητες που μπορούν να διεξαχθούν σε αυτό, όπως αγώνες ιστιοπλοΐας. Παράλληλα, προβλέπεται να λειτουργήσει ως αποδέκτης ομβρίων υδάτων σε περιπτώσεις έντονων βροχοπτώσεων και επομένως ενισχύει την αντιπλημμυρική προστασία του συνολικού έργου (Κ.Π.Ι.Σ.Ν., 2017: 18).

Το οικοδόμημα αποτελείται από δύο μεγάλα κτήρια, την *Εθνική Λυρική Σκηνή* και την *Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος*, όπου κυρίαρχα υλικά είναι το γυαλί, το ατσάλι και το σκυρόδεμα. Μεταξύ των δύο κτηρίων και οριοθετούμενος από τα υαλοστάσιά τους, υπάρχει κεντρικός υπαίθριος χώρος, η *Αγορά*, διαστάσεων 40 x 40μ., από την οποία μπορεί ο επισκέπτης να προσεγγίσει όλες της σημαντικές δομές του Κ.Π.Ι.Σ.Ν. Τον χώρο μπροστά από την Αγορά διατρέχει το *Κανάλι*, μήκους 400μ., πλάτους 30μ., και βάθους 70 έως 140 εκ., το οποίο τροφοδοτείται με συνεχή ροή φιλτραρισμένου νερού από τη θάλασσα, εκβάλλοντας επίσης σε αυτή. Εκατέρωθεν του Καναλιού δεσπόζουν συστάδες δέντρων, ενώ παράλληλα προς αυτό, νοτιοανατολικά, υπάρχει γέφυρα, η *Εσπλανάδα*, που ενώνει το Κ.Π.Ι.Σ.Ν. με τη Ναυταθλητική Μαρίνα Καλλιθέας. Στο πίσω μέρος των κτηρίων λειτουργεί στεγασμένος χώρος στάθμευσης, επί πληρωμή, ενώ υπάρχουν πέντε κύριες εισοδοί,

¹⁵<https://www.snfcc.org/media/115108/Construction-facts.pdf>

¹⁶<https://www.snfcc.org/construction/leed/?lang=el>

από διαφορετικά σημεία, όλες προσβάσιμες και από ΑμεΑ¹⁷. Ο υπαίθριος χώρος που εκτείνεται στο βορινό τμήμα, πίσω από την Εθνική Βιβλιοθήκη, καλύπτεται από κατάφυτο πάρκο, με διαγώνια μονοπάτια που το καθιστούν κατάλληλο για περιπάτους ή ποδήλατο, αθλητικές και πολιτιστικές δραστηριότητες, καθώς και αναψυχή. Στους χώρους του πάρκου έχουν δημιουργηθεί παιδική χαρά και χώροι αθλοπαιδιών, καθώς και ένα υπαίθριο γυμναστήριο¹⁸.

Η Εθνική Λυρική Σκηνή, έκτασης 28.000 τ.μ., άρτια σχεδιασμένη και κατάλληλα εξοπλισμένη από τεχνικής άποψης, αναδεικνύεται σε αίθουσα παραστάσεων διεθνών προδιαγραφών. Μπορεί να φιλοξενήσει μέχρι 1.400 άτομα, ενώ στο ίδιο κτήριο περιλαμβάνονται και αίθουσα 400 θέσεων για πολυλειτουργική χρήση (συνέδρια, θεατρικές παραστάσεις, συναυλίες), χώροι εστίασης και εντευκτήρια¹⁹. Το υψηλότερο σημείο του κτηρίου ονομάζεται Φάρος. Από το σημείο αυτό υπάρχει απρόσκοπτη θέα προς όλα τα σημεία του ορίζοντα, το Λεκανοπέδιο και τη θάλασσα. Παρόλο που κυριαρχεί το γυάλινο στοιχείο, στην πλευρά που «βλέπει» στη θάλασσα επικρατεί η εικόνα του σκυροδέματος. Επομένως, ο επισκέπτης που έρχεται με κατεύθυνση από την Παραλιακή Λεωφόρο αντικρίζει ένα ογκώδες οικοδόμημα με αδρές γραμμές.

Δίπλα ακριβώς, κατασκευάστηκε η Εθνική Βιβλιοθήκη. Σύμφωνα προς την πρόθεση του αρχιτέκτονα, οι εγκαταστάσεις της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδος χωροθετούνται ως εσώσκαφη κατασκευή, μέσα από την ανύψωση του εδάφους και τη δημιουργία τεχνητού λόφου με ανοδική κλίση 5%. Συνεπώς, η επικλινής στέγη της Βιβλιοθήκης είναι βιοκλιματική, με φυτεμένα 1.500 δέντρα, αντιπροσωπευτικά της μεσογειακής χλωρίδας, κυρίως ελαιόδεντρα. Έτσι, όχι μόνο δημιουργείται το φιλόξενο περιπατητικό πάρκο, αλλά και αμβλύνεται τεχνηέντως η εικόνα του ογκώδους κτηρίου στους κατοίκους της Καλλιθέας. Το κτήριο της Εθνικής Βιβλιοθήκης αγγίζει τα 24.000 τ.μ. και θα φιλοξενήσει όλες τις συλλογές βιβλίων και χειρογράφων της Ε.Β.Ε., ενώ στα προβλεπόμενα σχέδια εντάσσεται και η λειτουργία ενός εξ' ολοκλήρου νέου τμήματος, ανοιχτού στο ευρύ κοινό (Εθνική Δημόσια Δανειστική Βιβλιοθήκη). Ωστόσο, ακόμα δεν έχει παραδοθεί εξ' ολοκλήρου η συγκεκριμένη δομή²⁰.

¹⁷<https://www.snfcc.org/you-the-snfcc/accessibility/?lang=el>

¹⁸<https://www.snfcc.org/about/vision/the-stavros-niarchos-park/?lang=el>

¹⁹<https://www.snfcc.org/about/vision/the-greek-national-opera/?lang=el>

²⁰<https://www.snfcc.org/about/vision/the-national-library-of-greece/?lang=el>

Ένα σημαντικό στοιχείο, το οποίο φαίνεται να μην έχει τύχει της δέουσας προσοχής και δημοσιότητας, αφορά τα αρχαιολογικά ευρήματα που έχουν ανακαλυφθεί στον περιβάλλοντα χώρο του Κ.Π.Ι.Σ.Ν. Πρόκειται για ένα εκτεταμένο αρχαίο νεκροταφείο, το οποίο- όπως εικάζεται από την εν εξελίξει ανασκαφή- έχει αποκαλύψει, μεταξύ άλλων τάφων, τους τάφους των Φαληρέων Δεσμωτών, που σχετίζονται με το *Κυλώνειον Άγος*²¹. Η ταφονομία του νεκροταφείου χαρακτηρίζεται από ιδιαίτερη πυκνότητα, ενώ η χρήση του είναι συνεχής σε διαφορετικές ιστορικές περιόδους, αν και αυτό δεν απεικονίζεται με αντίστοιχα επάλληλα στρώματα. Περισσότερα στοιχεία σχετικά με την ανασκαφή, την αξία των ευρημάτων και την εν γένει αξιοποίησή της δεν είναι προς το παρόν διαθέσιμα²².

Το Κ.Π.Ι.Σ.Ν. μπορεί να φιλοξενήσει ταυτόχρονα 4.000 επισκέπτες στα κτήριά του και 32.000 συνολικά, μαζί με τους υπαίθριους χώρους του. Σημειωτέον ότι υπάρχει ειδική μέριμνα, ώστε όλοι οι χώροι του Κ.Π.Ι.Σ.Ν., υπαίθριοι και μη, να είναι προσβάσιμοι και από ΑμεΑ. Για την πρόσβαση στο Κ.Π.Ι.Σ.Ν. έχουν προβλεφθεί αρκετές συγκοινωνιακές γραμμές, τόσο από τη Λεωφόρο Συγγρού, όσο και από τη Λεωφόρο Ποσειδώνος. Επιπλέον, κάθε επισκέπτης έχει τη δυνατότητα να ενοικιάσει ποδήλατο, ώστε να περιηγηθεί στους χώρους του Κ.Π.Ι.Σ.Ν.²³.

Σύμφωνα με μη διασταυρωμένα στοιχεία, το Κ.Π.Ι.Σ.Ν. μέχρι στιγμής, στους δέκα μήνες λειτουργίας του, έχουν επισκεφθεί πάνω από 1.000.000 επισκέπτες, χωρίς αυτό να μπορεί να επιβεβαιωθεί²⁴. Οι επισκέπτες είχαν την ευκαιρία να παρακολουθήσουν ανά περίοδο πληθώρα θεματικών πολιτιστικών και επιμορφωτικών δράσεων, οι περισσότερες εκ των οποίων δωρεάν²⁵. Ενδεικτικά μπορούν να αναφερθούν οι δωρεάν θερινές κινηματογραφικές βραδιές²⁶, οι οποίες έτυχαν αθρόας προσέλευσης και συνέβαλαν στη γνωριμία του κοινού με τον χώρο και τις δράσεις του. Επιπλέον, διοργανώθηκαν πολλές συναυλίες, καθώς και εκδηλώσεις που απευθύνονταν σε παιδιά και γονείς, με κορύφωση την εορταστική περίοδο των Χριστουγέννων, κατά την οποία πέρα από τις πολιτιστικές εκδηλώσεις και θεατρικές παραστάσεις, λειτούργησε και παγοδρόμιο, στον χώρο μπροστά από την *Αγορά*²⁷.

²¹goo.gl/hjzYW2

²²<https://www.snfcc.org/construction/archaeological-findings/?lang=el>

²³<https://www.snfcc.org/you-the-snfcc/how-to-get-here/?lang=el>

²⁴<https://www.snf.org/el/grafeio-typou/lista-neon/2017/05/kseperasan-tous-1000000-oi-episkeptes-sto-kpism/>

²⁵goo.gl/gZG74v

²⁶<http://freecinema.gr/park-your-cinema-july-2017/>

²⁷<https://www.snfcc.org/visitors-center/events/?lang=el>

Τέλος, αξίζει να αναφερθεί ότι, καθ' όλη την διάρκεια του έτους, προσφέρονται ειδικά εκπαιδευτικά προγράμματα απευθυνόμενα σε μαθητές όλων των βαθμίδων²⁸.

Είναι αξιοσημείωτο ότι, παρά το μικρό ακόμα διάστημα λειτουργίας του, το Κ.Π.Ι.Σ.Ν. έχει ήδη αποκτήσει ενθουσιώδεις υποστηρικτές και φίλους, που δραστηριοποιούνται μάλιστα έντονα, προωθώντας τις δράσεις του Κέντρου, σε σελίδες κοινωνικής δικτύωσης²⁹.

Καταλήγοντας, έχει σημασία να παρατεθεί το όραμα, το οποίο έχουν διατυπώσει οι ιθύνοντες του Κ.Π.Ι.Σ.Ν. και το οποίο μεταξύ άλλων επισημαίνει ότι: *«η παιδεία και ο πολιτισμός αποτελούν τη ραχοκοκαλιά κάθε προηγμένης κοινωνίας. Χρηματοδοτώντας το ΚΠΙΣΝ, το όραμα του Ιδρύματος είναι να προσφέρει στη χώρα και την πόλη νέες θεσμικές βάσεις, απαραίτητα στοιχεία για να κινηθεί προς τα εμπρός, καθώς και ένα πλαίσιο για το μέλλον. Παιδεία, πολιτισμός και βιωσιμότητα, τα τρία κύρια στοιχεία του ΚΠΙΣΝ, είναι βασικές προϋποθέσεις για την ενίσχυση της δυναμικής προοπτικής της πόλης και των ανθρώπων της και για την ενσωμάτωσή τους στον εικοστό πρώτο αιώνα και σε ένα παγκόσμιο πλαίσιο»*³⁰. Επιπλέον σύμφωνα με την Μελέτη Επιδράσεων του Κ.Π.Ι.Σ.Ν., το Κέντρο *«θα αυξήσει τον αριθμό και τις κατηγορίες των τουριστών στην Αθήνα»*, ενώ προβλέπεται ότι *«θα ενισχύσει τη δημιουργία ενός μητροπολιτικού πόλου στο παράκτιο μέτωπο της πρωτεύουσας, ενισχύοντας την ανάπτυξη ολόκληρης της περιοχής»*³¹.

Βάσει των διαδικτυακών πηγών, αυτή είναι η εικόνα που επιθυμεί να διαχύσει στην κοινωνία το Κ.Π.Ι.Σ.Ν., στο πλαίσιο του αυτοπροσδιορισμού του. Απομένει να αποδειχθεί ή να διαψευστεί το κατά πόσον το Κ.Π.Ι.Σ.Ν. έχει διαδράσει με την περιοχή και τους ανθρώπους ενδιαφέροντος της έρευνας, σε τι βαθμό έχει συμβεί αυτό, ποια είναι τα θετικά και ποια τα αρνητικά στοιχεία της σχέσης αυτής και να αναλυθούν επαρκώς τα ποιοτικά ευρήματα.

²⁸ <https://www.snfcc.org/visitors-center/school-visits-snfcc/?lang=el>

²⁹ <https://www.friendsofsnfcc.org/>

³⁰ <https://www.snfcc.org/about/vision/?lang=el>

³¹ <https://www.snf.org/media/4960654/SNFCC-Impact-Study-Executive-Summary-GR.pdf>

32

33

³² Φωτογραφία 4: Άποψη του πάρκου του Κ.Π.Ι.Σ.Ν., με θέα προς την Κάτω Καλλιθέα (προσωπικό αρχείο).

³³ Φωτογραφία 5: Άποψη του Φάρου, από την επικλινή στέγη της Ε.Β.Ε. (προσωπικό αρχείο).

Κεφάλαιο τρίτο

Ερευνητικό ερώτημα

Έχοντας ολοκληρώσει την αναφορά στη διεθνή βιβλιογραφία, τα ευρωπαϊκά παραδείγματα και την παρουσίαση της μελέτης περίπτωσης του Κ.Π.Ι.Σ.Ν., γεννάται το ερώτημα αν αυτός ο χώρος, που τώρα ξεκινά την πορεία του, έχει αρχίσει ήδη να διαδρά με τη γύρω περιοχή. Μπορεί το Κ.Π.Ι.Σ.Ν. επικοινωνιακά να προβάλλεται και να αυτοπροσδιορίζεται ως ένα εξωστρεφές και πολλά υποσχόμενο Κέντρο, που θα πρωταγωνιστήσει στον τομέα του πολιτισμού και του τουρισμού, όμως αυτό που αφορά την παρούσα έρευνα είναι να διαπιστωθεί ο αντίκτυπος, με τα θετικά ή τα αρνητικά στοιχεία του, στην ανθρωπογεωγραφία της Κάτω Καλλιθέας την παρούσα χρονική στιγμή, λίγο πριν συμπληρώσει έναν χρόνο λειτουργίας. Στόχος είναι να διερευνηθεί ο βαθμός διάδρασης του χώρου αυτού στην περιοχή από την περίοδο που ανακοινώθηκε η κατασκευή του μέχρι και σήμερα που ξεκινά η λειτουργία του. Στους δέκα (10) μήνες λειτουργίας του έχει γίνει φορέας πολλών και πολλαπλών δράσεων, ειδικά στον περιβάλλοντα χώρο του. Με την ποιοτική έρευνα θα επιχειρηθεί να τεκμηριωθεί ο τρόπος που το Κ.Π.Ι.Σ.Ν. διεισδύει στις ζωές των κατοίκων της περιοχής, αλλά και το κατά πόσον η λειτουργία του Κ.Π.Ι.Σ.Ν. έχει επιδράσει σε αυτούς και στις δραστηριότητές τους ή τις επιλογές τους. Επιπλέον, θα εξετασθεί και η διαφαίνουσα επίδραση του Κ.Π.Ι.Σ.Ν. στο μέλλον. Ταυτόχρονα, θα πρέπει να διερευνηθεί και η επίδραση αυτού του χώρου, είτε ως οικοδόμημα, είτε ως *Brand Name* στη διαμόρφωση του ευρύτερου αστικού χώρου και ποια είναι η αποδοχή του από τους φορείς της εν λόγω περιοχής. Τέλος, αντικείμενο της έρευνας θα αποτελέσει το αν προβλέπεται να επηρεάσει το Κ.Π.Ι.Σ.Ν. στο μέλλον τον αστικό ιστό της ευρύτερης περιοχής του νοτίου τομέα της Αθήνας.

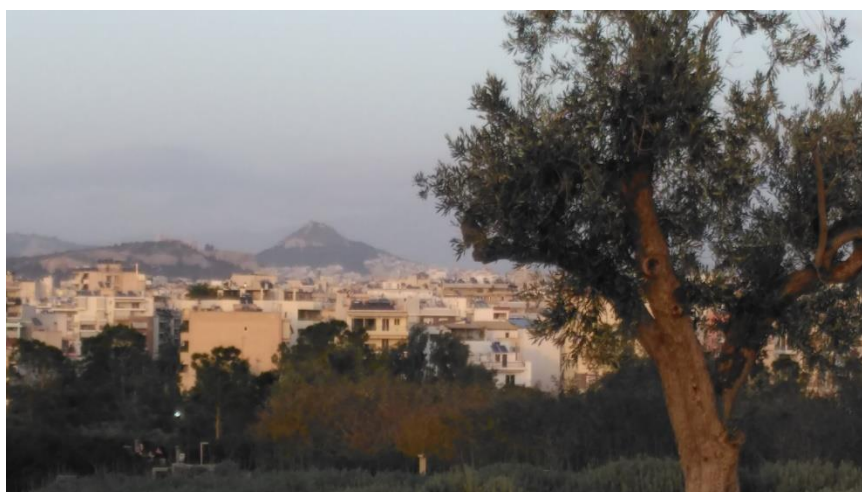
Αφορμώντας από αυτό το σημείο, διαμορφώνονται τα εξής ερευνητικά ερωτήματα:

- ✓ Ποια η σχέση που αναπτύσσει το Κ.Π.Ι.Σ.Ν. με την περιοχή της Κάτω Καλλιθέας σε κοινωνικό, οικονομικό, περιβαλλοντικό και πολιτιστικό επίπεδο
- ✓ Πώς βλέπουν οι κάτοικοι, οι επιχειρηματίες και οι φορείς της Καλλιθέας αυτή τη σχέση
- ✓ Τι προσδοκούν και τι αναμένουν από τον νέο πόλο έλξης της

περιοχής

✓ Πώς εντάσσεται το Κ.Π.Ι.Σ.Ν. στον σχεδιασμό της κυβερνητικής πολιτικής και των θεσμικών παραγόντων, σε σχέση με την ευρύτερη περιοχή, σύμφωνα με τις Οργανωμένες Χωροταξικές Επενδύσεις (Ο.Χ.Ε.), αλλά και τις προτάσεις στρατηγικής ανάπτυξης που έχουν κατατεθεί από τους Δήμους της Νότιας Αττικής στην Περιφέρεια και έχουν- εν πολλοίς- εγκριθεί προς υλοποίηση.

✓ Πώς βλέπει το Κ.Π.Ι.Σ.Ν. τη σχέση του με την περιοχή και τους κατοίκους και τι επιθυμεί να αναδείξει

34

³⁴ Φωτογραφία 6: Άποψη της Κάτω Καλλιθέας, λήψη από το πάρκο του Κ.Π.Ι.Σ.Ν. (προσωπικό αρχείο).

Μεθοδολογία

Η κοινωνιολογική έρευνα θέτει ως στόχο της να διερευνήσει σε βάθος τα φαινόμενα της κοινωνίας -με άλλα λόγια την κατασκευή της κοινωνικής πραγματικότητας- που συντελούνται ανεξαρτήτως από αυτή και να συλλέξει και να αναλύσει εμπειρικά δεδομένα (Κυριαζή, 2011: 19). Βασικό στοιχείο της έρευνας είναι να διαπιστώσει με συγκεκριμένες μεθόδους το τι, το πώς και το γιατί συντελείται ένα φαινόμενο και το κυριότερο να εξαγάγει κάποια συμπεράσματα σε σχέση με αυτό. Κύρια προϋπόθεση της έρευνας είναι η όσο το δυνατόν ουδέτερη παρατήρηση του φαινομένου και η διασταύρωση των δεδομένων που συλλέγονται, ώστε τα αποτελέσματα να διέπονται από αντικειμενικότητα και ευθυκρισία. Δεν ενδιαφέρει την έρευνα τότε συνέβησαν τα γεγονότα αυτά, αρκεί να είναι πραγματικά και «κατασκευασμένα» από ανθρώπους. Γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο, στην κοινωνιολογική έρευνα τίθενται συγκεκριμένοι κανόνες, προκειμένου να ερευνηθεί διεξοδικά ένα γεγονός. Παρατηρείται το φαινόμενο με ποικίλους τρόπους και διατυπώνονται τα ερωτήματα που αναμένουν απάντηση.

Στην παρούσα εργασία έχει επιλεγεί η χρήση μεθόδων ποιοτικής έρευνας, προκειμένου να δοθεί έμφαση στο νόημα των σχέσεων και στη συμπεριφορά των ανθρώπων. Μέσα από την ποιοτική έρευνα, διερευνάται υπό το πρίσμα της εμπειρίας των υποκειμένων, των συμμετεχόντων σε αυτήν, το κοινωνικό- ιστορικό και πολιτισμικό πλαίσιο (Ισαρη & Πουρκός, 2015: 12). Αυτό μπορεί να διερευνηθεί με την αξιοποίηση ημι- δομημένων συνεντεύξεων, οι οποίες παρουσιάζουν ευελιξία, ως προς την τροποποίηση του περιεχομένου και ως προς την εμβάθυνση, ενώ μπορούν να διαφοροποιηθούν οι ερωτήσεις, να αλλάξουν σειρά ή να προστεθούν κάποιες άλλες, προκειμένου να προκύψει το βέλτιστο αποτέλεσμα. Επιπροσθέτως, με επισκόπηση βιβλιογραφίας ερευνάται το φαινόμενο από διαφορετικές και ετερόκλητες πηγές, ενώ η συμμετοχική παρατήρηση του ερευνητή βοηθά στην παραγωγή ποιοτικών δεδομένων, σχετικά με το πεδίο της έρευνάς του και αναφορικά πάντα με την κοινωνική ζωή των συμμετεχόντων σε αυτή (π.χ. συμπεριφορές, σχέσεις, αλληλεπιδράσεις και καθημερινότητα των ανθρώπων) (Ισαρη & Πουρκός, 2015: 104).

Εξάλλου, η ποιοτική έρευνα είναι μια πλαίσιοθετημένη δραστηριότητα (*situated activity*), η οποία τοποθετεί τον παρατηρητή στον κόσμο. Αυτή συνίσταται σε ένα σύνολο ερμηνευτικών και υλικών πρακτικών, οι οποίες κάνουν τον κόσμο

ορατό. Αυτές οι πρακτικές μετασχηματίζουν τον κόσμο. Τον μετατρέπουν σε μια σειρά από αναπαραστάσεις του εαυτού, συμπεριλαμβανομένων των σημειώσεων πεδίου, των συνεντεύξεων, των συνομιλιών, των φωτογραφιών, των μαγνητοφωνήσεων και των σημειώσεων σε ημερολόγια. Σε αυτό το επίπεδο η ποιοτική έρευνα περιλαμβάνει μια ερμηνευτική, νατουραλιστική προσέγγιση στον κόσμο. Αυτό σημαίνει ότι οι ποιοτικοί ερευνητές μελετούν τα πράγματα στο φυσικό τους πλαίσιο, επιχειρώντας να δώσουν νόημα ή να ερμηνεύσουν τα φαινόμενα με όρους των νοημάτων που οι άνθρωποι δίνουν σε αυτά (Denzin & Lincoln, 2005: 3).

Η ποιοτική προσέγγιση, δηλαδή, μιας κατά βάση διερευνητικής (*exploratory*) μεθόδου, στοχεύει περισσότερο στην ανάδυση νέων τυποποιήσεων και θεωρητικών μοντέλων παρά στην επαλήθευση υποθέσεων ή στη γενίκευση σε ένα μεγαλύτερο πληθυσμό. Το βασικό πλεονέκτημα των ποιοτικών μεθόδων που εξυπηρετούν αυτήν την στόχευση είναι η ευελιξία που χαρακτηρίζει την ερευνητική διαδικασία (Ισαρη & Πουρκός, 2015: 38).

Η αμφισβήτηση της αντικειμενικής πραγματικότητας και η περαιτέρω διερεύνησή της, ανεξάρτητα από τις ιδέες ή τις απόψεις που έχει ο επιστήμονας, σύμφωνα με τον Khun, (1970), είναι και το βασικό αίτιο που ο ερευνητής στη μεθοδολογία των κοινωνικών επιστημών προσπαθεί να θέσει ερωτήματα και υποθέσεις, να διερευνήσει κατά πόσον αυτά επαληθεύονται ή όχι και να αναλύσει τα δεδομένα του, καταλήγοντας σε συγκεκριμένα, αλλά όχι τετελεσμένα συμπεράσματα.

Μάλιστα, ο Max Weber (1949) θέτει τους στόχους της αξιολογικής ουδετερότητας στην επιστημονική διαδικασία, τονίζοντας ότι οι παρατηρήσεις του ερευνητή γίνονται μέσα από ένα εννοιολογικό πρίσμα, το οποίο είναι συνάρτηση των προσωπικών και των κοινωνικών εμπειριών του. Είναι όμως ταυτόχρονα γνωστό ότι οι θέσεις του ερευνητή διαχέονται στην έρευνα και εμπλουτίζουν τα ευρήματά του σε όλο το πλαίσιο σχεδιασμού και υλοποίησης της μεθόδου εργασίας, αλλά πολύ περισσότερο στην ερμηνεία των αποτελεσμάτων, όσο κι αν αυτός προσπαθεί να παραμείνει ουδέτερος παρατηρητής, όπως επισημαίνει κι ο Geertz, (1993). Αν και ο παρατηρητής/ ερευνητής παρεμβαίνει- αναπόφευκτα- και μπορεί να επιδράσει στα αποτελέσματα, τα ουσιώδη στοιχεία της επιστημονικής διαδικασίας παραμένουν αναλλοίωτα (Κυριαζή, 2011: 29).

Τέλος, η θεωρία της συμβολικής διαντίδρασης κατά τον Mead, (1934) μπορεί να φανεί χρήσιμη για την ερμηνεία των αλληλεπιδράσεων των ανθρώπων μέσα από

τις κοινωνικές τους δραστηριότητες, παρουσιάζοντας και προβάλλοντας το νόημα που αποδίδει κάθε άνθρωπος στη δική του συμπεριφορά ή στη συμπεριφορά των άλλων. Ή με διαφορετικό τρόπο, όπως αναφέρει ο Giddens, (1984) η δυαδικότητα (*duality*) ενυπάρχει μέσα από τη διαλεκτική σχέση δομής και πράξης, που συμβάλλει στην παραγωγή της κοινωνικής δράσης και στηρίζει τις κοινωνικές δραστηριότητες. Τι σκέπτονται οι άνθρωποι και τι πράττουν αποτελεί το κύριο δίπολο των σχέσεων στο πλαίσιο των κοινωνικών επαφών και αυτό είναι το ζητούμενο και της συγκεκριμένης έρευνας.

Προκειμένου, επομένως, να διερευνηθεί η σχέση αλληλεπίδρασης των ανθρώπων που ζουν και δραστηριοποιούνται στην Κάτω Καλλιθέα με τον νέο πόλο αναψυχής, Κ.Π.Ι.Σ.Ν., και με στόχο να απαντηθούν τα ερευνητικά ερωτήματα που ετέθησαν, η παρούσα εργασία αξιοποίησε την ποιοτική έρευνα και συγκεκριμένα έναν κύκλο ανώνυμων, ημι- δομημένων συνεντεύξεων και προσωπική παρατήρηση, ώστε να εξαχθούν τα ασφαλέστερα δυνατά συμπεράσματα σχετικά με τα χαρακτηριστικά της διάδρασης αυτής.

Ο κύκλος των συνεντεύξεων αυτών πραγματοποιήθηκε στο τέλος του Φθινοπώρου του 2017 και συμπεριέλαβε μόνιμους κατοίκους της Κάτω Καλλιθέας, επιχειρηματίες που ζουν και δραστηριοποιούνται στην εν λόγω περιοχή, ενώ ελήφθησαν απόψεις και από οικονομικούς και θεσμικούς παράγοντες της περιοχής. Οι περισσότερες των συνεντεύξεων ηχογραφήθηκαν (επισυνάπτεται ψηφιακός δίσκος), με τη συναίνεση των συμμετεχόντων. Για δύο (02) περιπτώσεις, στις οποίες οι συνεντευξιαζόμενοι δεν συναίνεσαν στην ηχογράφιση, τηρήθηκαν αναλυτικές χειρόγραφες σημειώσεις.

Ταυτόχρονα, με επιτόπια παρατήρηση περίπου εξήντα ωρών, διαμοιρασμένων σε τριώρες βάρδιες³⁵, έρευνα στον τοπικό Τύπο και φωτογραφικό υλικό, τόσο στο Κ.Π.Ι.Σ.Ν., όσο και στη γύρω περιοχή της Κάτω Καλλιθέας, της αποκαλούμενης από τους γηγενείς «Τζίτζιφιές», ενισχύθηκαν τα συμπεράσματα της έρευνας.

Ο αρχικός σχεδιασμός ήταν να πραγματοποιηθούν δεκαπέντε (15) συνεντεύξεις, με τέσσερις κατοίκους, τέσσερις επιχειρηματίες, έναν εκπρόσωπο της

³⁵ Παρασκευή 14/ 07/ 17 (20:00- 23:00), Παρασκευή 21/ 07/ 17 (20:00- 23:00), Σάββατο 12/ 08/ 17 (10:00- 13:00), Κυριακή 27/ 08/ 17 (20:00- 23:00), Σάββατο 09/ 09/ 17 (10:00- 13:00), Κυριακή 08/ 10/ 17 (10:00- 13:00), Τρίτη 31/ 10/ 17 (18:00- 21:00), Δευτέρα 06/ 11/ 17 (18:00- 21:00), Σάββατο 11/ 11/ 17, Κυριακή 12/ 11/ 17 (12:00- 15:00), Τετάρτη 15/ 11/ 17 (18:00- 21:00), Δευτέρα 20/ 11/ 17 (18:00- 21:00), Τρίτη 29/ 11/ 17 (18:00- 21:00), Σάββατο 2/ 12/ 17 (12:00- 15:00), Κυριακή 03/ 12/ 17 (12:00- 15:00), Τρίτη 05/ 12/ 17 (18:00- 21:00), Τετάρτη 06/ 12/ 17 (18:00- 21:00), Σάββατο 09/ 12/ 17 (12:00- 15:00), Κυριακή 10/ 12/ 17 (12:00- 15:00).

κτηματαγοράς, τρεις θεσμικούς παράγοντες (Δήμος, Αστυνομία, Περιφέρεια), δύο αθλητικούς παράγοντες της περιοχής και έναν εκπρόσωπο του Κ.Π.Ι.Σ.Ν., ώστε να κατατεθούν όλες οι απόψεις και τα συμπεράσματα της έρευνας να είναι- όσο το δυνατόν- ολοκληρωμένα.

Ωστόσο, παρά τις αλληπάλληλες οχλήσεις προς το Κ.Π.Ι.Σ.Ν., με κάθε δυνατόν τρόπο και παρόλο που υποδείχθηκαν εναλλακτικές επιλογές ως προς τον τρόπο διεξαγωγής της συνέντευξης (δια ζώσης, τηλεφωνικώς ή δια ηλεκτρονικής αλληλογραφίας) το Κέντρο αρνήθηκε τη συμμετοχή του στην έρευνα, «λόγω φόρτου εργασίας» και αντ' αυτού πρότεινε τη χρήση αναφορών και φωτογραφιών από την επίσημη ιστοσελίδα του. Αυτό, βεβαίως, αφήνει ορισμένα κενά, ως προς τον τρόπο που το Κ.Π.Ι.Σ.Ν. ορίζει τη σχέση του με την περιοχή και τους ανθρώπους της, αλλά και το πλαίσιο της μελλοντικής τους συνεργασίας.

Επιστρέφοντας στις υπόλοιπες δεκατέσσερις (14) ανώνυμες, ημι- δομημένες συνεντεύξεις, επιλέχθηκαν τέσσερις (04) κάτοικοι της περιοχής, ηλικιών 25 έως 60 ετών, ώστε ο κάθε ένας, αναλόγως των εμπειριών και των αντιλήψεών του, να καταθέσει την άποψή του για τον νέο αυτό πόλο πολιτισμού της περιοχής. Οι προϋποθέσεις επιλογής των κατοίκων αυτών ήταν καταρχάς να διαβιούν αρκετά χρόνια στην περιοχή, ώστε να έχουν γνώση των αλλαγών του τοπίου και κατά δεύτερον να κατοικούν σε διαφορετικές μετρικές αποστάσεις από το σημείο αναφοράς, προκειμένου οι κατατιθέμενες απόψεις να είναι όσο τον δυνατόν σφαιρικότερες.

Στο ίδιο πλαίσιο, επιλέχθηκαν και τέσσερις (04) επιχειρηματίες της περιοχής, ηλικιών 25 έως 60 ετών, που δραστηριοποιούνται πλέον της πενταετίας ο ένας και πλέον της δεκαπενταετίας οι άλλοι τρεις, και οι χώροι εργασίας τους βρίσκονται περιμετρικά του Κ.Π.Ι.Σ.Ν., σε διαφορετικές μετρικές αποστάσεις από αυτό.

Ο κύκλος των ερωτήσεων που ετέθησαν αφορούσε:

- ✓ Την επιλογή τους να μείνουν και να δραστηριοποιηθούν στην Κάτω Καλλιθέα
- ✓ Το κατά πόσον το Κ.Π.Ι.Σ.Ν. συνέβαλε στην απόφασή τους να δραστηριοποιηθούν στη συγκεκριμένη περιοχή
- ✓ Πώς έχει διαμορφωθεί η περιοχή τα τελευταία χρόνια
- ✓ Τι έχει αλλάξει από τι στιγμή που λειτούργησε το Κ.Π.Ι.Σ.Ν. και τι προσδοκούν ότι θα αλλάξει

✓ Ποιες είναι οι οικονομικές και επιχειρηματικές αλλαγές και κατά πόσον το Κ.Π.Ι.Σ.Ν. βοήθησε σε αυτές

✓ Πώς βλέπουν τα κοινωνικά, περιβαλλοντικά και πολιτιστικά αποτελέσματα του Κ.Π.Ι.Σ.Ν.

✓ Τι αντιπροσωπεύει το Κ.Π.Ι.Σ.Ν. για εκείνους και την περιοχή τους

✓ Ποιες είναι οι προσδοκίες τους για το μέλλον

Η ένατη συνέντευξη αφορούσε έναν εκπρόσωπο της αγοράς ακινήτων (Real Estate), ώστε να διαπιστωθεί κατά πόσον το Κ.Π.Ι.Σ.Ν. έχει επιδράσει στην επιλογή κατοικίας στην εν λόγω περιοχή και κατά πόσον ενίσχυσε τις οικονομικές δραστηριότητες στον τομέα της οικοδομής. Ας σημειωθεί ότι προσεγγίστηκαν τρεις (03) εκπρόσωποι, ένας εκ των εν τέλει ανταποκρίθηκε θετικά, αρνούμενος, ωστόσο, να ηχογραφηθεί η συνέντευξη. Η εν γένει στάση του καταδείκνυε έντονη επιφυλακτικότητα. Ερωτηθείς, δε, για την ύπαρξη σχετικών διαγραμμάτων για την πορεία της αγοράς ακινήτων στην περιοχή και στον ευρύτερο νότιο τομέα της πρωτεύουσας κατά τα τελευταία έτη, δήλωσε ότι «κάτι τέτοιο δεν υφίσταται». Η συνέντευξη κινήθηκε στο εξής πλαίσιο:

✓ Πώς βλέπετε την αγορά ακινήτων στην περιοχή; Υπάρχουν ανοδικές ή καθοδικές τάσεις τα τελευταία 10 χρόνια

✓ Η ανακοίνωση κατασκευής του Κ.Π.Ι.Σ.Ν. επηρέασε την αγορά; Υπάρχουν πίνακες ανά έτος που να δείχνουν τις τάσεις

✓ Περισσότερο αγοράζουν ή ενοικιάζουν τα σπίτια της περιοχής;

✓ Τι είδους κοινωνικές ομάδες και άνθρωποι κατοικούν εδώ; Υπάρχει μεταναστευτικό κύμα

✓ Χτίζονται νέες πολυκατοικίες; Παρατηρήθηκε ότι συνυπάρχουν παλιά σπίτια και μονοκατοικίες με καινούργιες πολυκατοικίες.

Πώς το κρίνετε αυτό; Πιστεύετε ότι η πόλη προσπαθεί ν' αλλάξει εικόνα

✓ Σε σχέση με άλλες περιοχές της Αθήνας, η Καλλιθέα πώς κινείται στην αγορά ακινήτων

✓ Πιστεύετε ότι το Κ.Π.Ι.Σ.Ν. διαδραματίζει καίριο ρόλο στην αλλαγή της αγοράς

✓ Τι βλέπετε για το μέλλον

Άλλο ένα επίπεδο έρευνας αποτέλεσαν οι τοπικοί πολιτιστικοί και αθλητικοί

φορείς. Με δύο (02) συνεντεύξεις, από εκπροσώπους Ναυταθλητικών Οργανισμών και μία (01) από εκπρόσωπο του Δήμου, που ασχολείται με θέματα πολιτισμού και αθλητισμού, διερευνήθηκαν ζητήματα που αφορούν τα εξής:

- ✓ Ποιες είναι οι δράσεις που πραγματοποιούνται σε συνεργασία με το Κ.Π.Ι.Σ.Ν.
- ✓ Ο Δήμος και οι πολιτιστικοί φορείς συνεργάζονται με το ΚΠΙΣΝ ή ακολουθούν παράλληλους δρόμους;
- ✓ Τι είδους δράσεις γίνονται και κατά πόσον αυτές έχουν επηρεαστεί από το Κ.Π.Ι.Σ.Ν.
- ✓ Θεωρείται ότι το Κ.Π.Ι.Σ.Ν. βοηθά στην πολιτιστική και αθλητική ανάπτυξη της περιοχής
- ✓ Έχουν διαφανεί κάποια οφέλη από τη λειτουργία του Κ.Π.Ι.Σ.Ν. και ποια είναι αυτά
- ✓ Πώς προβλέπεται να διαμορφωθεί η εικόνα της περιοχής, όταν αρχίσει να λειτουργεί κανονικά το Κ.Π.Ι.Σ.Ν.

Προκειμένου να απεικονιστεί και το πλαίσιο επίδρασης του Κέντρου στον τομέα τήρησης της Τάξης και Ασφάλειας στην περιοχή, προσεγγίστηκε το Αστυνομικό Τμήμα της Καλλιθέας, όπου ο Αξιωματικός Υπηρεσίας προθυμοποιήθηκε μεν να συνδράμει, απαντώντας σε σχετικές ερωτήσεις, αρνούμενος, ωστόσο, να ηχογραφηθούν οι απαντήσεις του. Διερευνήθηκε αν ο βαθμός εγκληματικότητας έχει διαφοροποιηθεί με την έναρξη λειτουργίας του Κ.Π.Ι.Σ.Ν., τι έχει αλλάξει στην αστυνόμευση του χώρου και κατά πόσον αυτό έχει ήδη αντίκτυπο στο αίσθημα ασφαλείας των κατοίκων της περιοχής.

Μία (01) συνέντευξη, τέλος, αφορά τις εξαγγελίες της Περιφέρειας Αττικής, αναφορικά με την περιοχή και τις δράσεις οι οποίες πρόκειται να υλοποιηθούν για την αστική ανάπτυξη του Φαληρικού Τόξου, από το Σ.Ε.Φ. έως και το Ελληνικό, και τη σύνδεσή τους με το Κ.Π.Ι.Σ.Ν. Εδώ περισσότερο οι ερωτήσεις έχουν χαρακτήρα επεξηγηματικό των εξαγγελθεισών δράσεων. Οι ερωτήσεις σχετίζονται και με τον συγκοινωνιακό και οδικό χάρτη της ευρύτερης περιοχής, καθώς και το περιβαλλοντικό αποτύπωμα του Κέντρου.

Τα δεδομένα των συνεντεύξεων, οι σημειώσεις, καθώς και η εν γένει ποιοτική έρευνα δομήθηκαν σε τέσσερις θεματικές ενότητες- άξονες:

Στον κοινωνικό άξονα, θα επισημανθούν οι απόψεις των κατοίκων, κυρίως,

αλλά και των θεσμικών παραγόντων, για τα νέα δεδομένα που επέφερε το Κ.Π.Ι.Σ.Ν. στην περιοχή και πώς έχει διαμορφωθεί η γειτονιά της Κάτω Καλλιθέας σε σχέση με τα παλιότερα χρόνια.

Στον οικονομικό άξονα, θα αναφερθούν οι απόψεις των επιχειρηματιών, του εκπροσώπου της κτηματικής αγοράς, καθώς και θεσμικών παραγόντων για το πώς ήταν, πώς είναι και πώς προβλέπεται να αλλάξει η οικονομική ζωή της Κάτω Καλλιθέας και της ευρύτερης περιοχής.

Αναφορικά με τον περιβαλλοντικό άξονα, θα τονιστούν ορισμένες απόψεις κατοίκων και ανθρώπων που δραστηριοποιούνται στην περιοχή σχετικά με το πώς το Κ.Π.Ι.Σ.Ν. συνέβαλε στις αλλαγές του τοπίου, ποιο- ενδεχομένως- να είναι το περιβαλλοντικό του αποτύπωμα και τι προβλέπεται να γίνει στο μέλλον.

Τέλος, στον πολιτιστικό άξονα, θα κατατεθούν απόψεις σχετικά με το πώς το Κ.Π.Ι.Σ.Ν. και ο Δήμος συνεργάζονται σε αυτό το πλαίσιο , αλλά και πώς οι κάτοικοι εισπράττουν αυτές τις πολιτιστικές δράσεις.

Οι συμμετέχοντες, εν τέλει, είναι οι πρωταγωνιστές της παρούσας έρευνας, που θα αποτυπώσουν τον αντίκτυπο του Κ.Π.Ι.Σ.Ν. -αυτή τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή- στην Κάτω Καλλιθέα. Άλλωστε, η ενδυνάμωση του ρόλου των ερωτώμενων συνδέεται άμεσα με τη μελέτη των απαντήσεών τους υπό μορφή αφηγημάτων. Ένας από τους σημαντικότερους τρόπους μέσω των οποίων τα άτομα κατανοούν και νοηματοδοτούν τις εμπειρίες τους είναι η οργάνωση των βιωμάτων τους σε μια μορφή αφήγησης (Mishler, 1996: 179).

Κεφάλαιο τέταρτο

Κοινωνικός Αξονας

Η περιοχή της Κάτω Καλλιθέας, η επονομαζόμενη και «Τζίτζιφιές», από ένα ενδημικό φυτό, διαθέτει, ακόμα και σήμερα, έντονο τον χαρακτήρα της γειτονιάς. Είναι χαρακτηριστικές οι δενδροφυτεύσεις, τα μεγάλα πεζοδρόμια, τα μικρά μαγαζάκια, καθώς και αρκετές προσφυγικές κατοικίες, άλλες από τις οποίες έχουν αναπαλαιωθεί και κατοικούνται και άλλες έχουν εγκαταλειφθεί ή έχουν ενοικιαστεί σε αλλοδαπούς, χωρίς πάντως να έχει τύχει φροντίδας η εικόνα τους. Το παράδοξο είναι ότι μέσα στις προσφυγικές συνοικίες, αντικρίζει ο επισκέπτης και οικοδομές-μεγαθήρια, οι οποίες χτίστηκαν στη δεκαετία του 2000, λίγο πριν την οικονομική κρίση, δημιουργώντας ένα άναρχο οικοδομικό συνονθύλευμα.

Οι κάτοικοι της περιοχής δείχνουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον και φροντίδα για τη γειτονιά τους, μένουν και παραμένουν στην περιοχή για πολλά χρόνια, ενώ οι περισσότεροι εκδηλώνουν έντονη την ανησυχία τους, να μην αλλάξει αυτός ο χαρακτήρας της γειτονιάς. Όλοι ανεξαιρέτως αναγνωρίζουν ότι το μεγάλο Κέντρο Πολιτισμού που χτίστηκε δίπλα τους τούς ξεπερνά. Νιώθουν, όπως χαρακτηριστικά αναφέρθηκε από κάτοικο, ότι:

«Η Κάτω Καλλιθέα, με το “Νιάρχος”, άλλαξε επίπεδο. Δεν γνωρίζω το πώς και τι θα συμβεί, όμως ο μέσος Καλλιθεάτης θα πρέπει να αισθάνεται περήφανος, γιατί ανέβηκε level».

Κάνοντας μια ιστορική αναδρομή, οι παλαιότεροι κάτοικοι συνομολόγησαν ότι η γειτονιά τους, στην πάροδο του χρόνου, είχε και τις κακόφημες στιγμές της. Υπήρχαν αρκετά νυχτερινά κέντρα, τα οποία πλέον έχουν κλείσει, ενώ η ύπαρξη του Ιπποδρόμου προσέλκυε ένα ετερόκλητο και αρκετά αλλόκοτο κοινό: από τους πλέον ευκατάστατους που επισκέπτονταν την περιοχή για να επιδείξουν τον πλούτο τους και να διασκεδάσουν την ανία τους, έως στοιχεία περιθωριακά. Χαρακτηριστικά, κάποιος κάτοικος αναφέρει:

«Το σχολείο, το οποίο εδρεύει στα σύνορα του παλαιού Ιπποδρόμου, δεν άνοιγε ποτέ τις πόρτες του προς εκείνη την πλευρά και η Διεύθυνση απαγόρευε στους μαθητές να προσεγγίσουν εκεί, για ευνόητους λόγους».

Και ενώ η γενική αίσθηση ήταν ότι ο Ιππόδρομος υποβάθμιζε την περιοχή, οι παλαιότεροι κάτοικοι αναφέρονται με νοσταλγία σε εκείνη την περίοδο, καθώς τότε η

γειτονιά τους έσφυζε από ζωή και υπήρχαν αρκετά καταστήματα που σχετίζονταν με τις υπηρεσίες του Ιπποδρόμου (λογιστήρια, ενεχυροδανειστήρια, χώροι εστίασης και διασκέδασης).

«Οι Τζιτζιφιές ήταν και είναι μια λαϊκή γειτονιά, με τα ψαράδικά της, τα ταβερνάκια της και τα κέντρα της και όλη η Αθήνα περνούσε από εδώ για να διασκεδάσει. Υπήρχε πολύ χρήμα και έντονη ζωή».

Αντίθετα, οι νεότεροι σε ηλικία κάτοικοι τονίζουν το πόσο άλλαξε προς το καλύτερο η εικόνα τώρα, καθώς διατηρούν στη μνήμη τους την περίοδο της παρακμής. Επισημαίνουν ότι:

«Η περιοχή μύριζε άσχημα εξ' αιτίας του Ιπποδρόμου, ενώ μετά το κλείσιμό του η έκταση είχε μετατραπεί σε έναν απέραντο σκουπιδότοπο».

Η αίσθησή των περισσότερων μεταβλήθηκε άρδην με τη δημιουργία ενός υπέρλαμπρου χώρου πολιτισμού:

«Το Κ.Π.Ι.Σ.Ν. είναι το στολίδι της περιοχής, ένα διαμάντι για την Κάτω Καλλιθέα. Είναι μεγάλη τιμή να λειτουργεί στην πόλη μας».

Σημειωτέον ότι μέχρι να κλείσει ο Ιππόδρομος υπήρχαν και αρκετοί Αιγύπτιοι, οι οποίοι εργάζονταν εκεί και διαβιούσαν αρμονικά στην περιοχή. Αυτό σημαίνει ότι οι κάτοικοι ήταν εξοικειωμένοι με το αλλοδαπό στοιχείο και δεν παρουσίαζαν τάσεις ρατσισμού, ξενοφοβίας ή αποκλεισμού, κάτι το οποίο επεκτείνεται και στο σήμερα, αφού και τώρα κατοικούν διάφορες εθνότητες στην περιοχή:

«Έφυγαν οι Αιγύπτιοι και άλλες εθνικότητες, ήρθαν άλλοι ξένοι, όμως ο λαϊκός χαρακτήρας και το ύφος της γειτονιάς δεν αλλάζει, γιατί οι Τζιτζιφιώτες θέλουν να διατηρηθεί η περιοχή τους όπως είναι».

Οι περισσότεροι κάτοικοι ομολογούν ότι με το κλείσιμο του Ιπποδρόμου η έκταση αυτή έμεινε για πολλά χρόνια εγκαταλελειμμένη, άντρο παρανομίας και εγκληματικότητας, σε σημείο που με τη δύση του ηλίου απέφευγαν τη διέλευση από την περιοχή και δεν στάθμευαν τα οχήματά τους εκεί γιατί υπήρχε ο φόβος της κλοπής:

«Μου έλεγε ο πατέρας μου: “μην τυχόν και παρκάρεις το αμάξι εκεί! Σου το κλέψανε!”».

Στη συνέχεια, την έκταση αυτή διεκδίκησαν πολλοί διαφορετικοί θεσμικοί παράγοντες για αξιοποίηση (Δήμος, Περιφέρεια, ιδιώτες επιχειρηματίες κ.λπ.).

Χαρακτηριστικά είναι τα δημοσιεύματα τοπικών ιστολογίων, μετά τους Ολυμπιακούς Αγώνες και πριν τη σύναψη της σύμβασης για τη δημιουργία του Κ.Π.Ι.Σ.Ν., όπου οι κάτοικοι και οι εμπλεκόμενοι στον Δήμο εμφανίζονται να διεκδικούν τον χώρο αυτό για δημιουργία αθλητικών κέντρων και χώρων αναψυχής του Δήμου Καλλιθέας³⁶:

«Όλοι οι εν ζωή Καλλιθεάτες έχουν ακούσει ή διαβάσει πολλές φορές τις προτάσεις των δημοτικών αρχόντων και τις υποσχέσεις της Πολιτείας περί απομάκρυνσης του Ιπποδρόμου και απόδοσης της έκτασης στους κατοίκους της πόλης... Η επίπεδη χωμάτινη έκταση στέκει εκεί και περιμένει... τους επενδυτές, που γυαλίζει το μάτι τους βλέποντας διακόσια στρέμματα κελεπούρι, γωνία Συγγρού και Ποσειδώνος, τρία χιλιόμετρα από το Σύνταγμα και άλλα τρία από το Πασαλιμάνι».

Είχε καλλιεργηθεί, δηλαδή, η αίσθηση ότι ο χώρος αυτός ανήκει στην Καλλιθέα και ό, τι κι αν δημιουργούνταν ή χτιζόταν εκεί θα ήταν προς όφελος των κατοίκων της περιοχής.

Εν τέλει με την παραχώρηση της έκτασης αυτής στο Ίδρυμα Σ. Σ. Νιάρχος οι ελπίδες για αναβάθμιση της ποιότητας ζωής των κατοίκων αναζωπυρώθηκαν, οι φωνές διαμαρτυρίας καταλάγιασαν και το αποτέλεσμα ικανοποίησε την πλειοψηφία, καθώς διαπίστωναν ότι κάτι σπουδαίο γίνεται για χάρη τους:

« Η αισθητική βελτίωση της περιοχής είναι τεράστια. Πλέον μπορούν οι οικογένειες να κάνουν βόλτες. Παίρνω τον μικρό με το ποδήλατο και κάνουμε ώρες βόλτα στο πάρκο, χωρίς να φοβάμαι και χωρίς να ξοδεύω πολλά».

Ως διαφαίνεται, οι περισσότεροι κάτοικοι αξιοποίησαν μέχρι στιγμής τη λειτουργία του Κ.Π.Ι.Σ.Ν. ως ένα περιπατητικό πάρκο, το οποίο τους παρέχει ασφάλεια, άνεση και είναι όμορφο και φροντισμένο. Ορισμένοι από αυτούς μίλησαν με θερμά λόγια και για την έκταση που παραχωρήθηκε στον Δήμο, όπου λειτουργεί Κολυμβητήριο και αναψυκτήριο:

«Είναι ένας ωραίος χώρος, όπου μπορώ να αθλούμαι και να πίνω οικονομικά τον καφέ μου, σε σχέση με τα εστιατόρια του Κέντρου Πολιτισμού, που είναι πανάκριβα»

Άλλοι, βέβαια, είχαν διαφορετική άποψη:

«Ο Δήμος έχει ήδη παραμελήσει τον χώρο, τα δέντρα έχουν ξεραθεί και σιγά μην πάει ο Καλλιθεάτης να κάνει μπάνιο σ' αυτή την πισίνα ή να γυμναστεί στο υπαίθριο γυμναστήριο του “Νιάρχος”. Αυτά είναι για τα Βόρεια Προάστια».

³⁶<http://esperos.com/blog/?tag=hippodrome-kallithea-beach>

Η Αστυνομία, στο επίπεδο της ασφάλειας, επεσήμανε ότι στα σημεία που γειτνιάζουν με το Κ.Π.Ι.Σ.Ν. παρατηρούνται σημάδια ύφεσης της βίας, καθώς το γεγονός ότι ο χώρος φυλάσσεται και από ιδιωτική ασφάλεια, προφανώς λειτουργεί αποτρεπτικά. Από επιτόπια παρατήρηση, προκύπτει ότι όντως σε όλο το μήκος και την έκταση του Κ.Π.Ι.Σ.Ν. υπάρχει ιδιωτική ασφάλεια που περιφρουρεί και ελέγχει τον χώρο, τις ώρες που είναι ανοιχτό για το κοινό. Ταυτόχρονα, πάντως, έχει ενισχυθεί η αστυνόμευση της περιοχής, τόσο από την πλευρά της Καλλιθέας, όσο και από την παραλία, σύμφωνα με τον Αξιωματικό Υπηρεσίας. Ειδικά για την Εσπλανάδα, αναφέρθηκε ότι υπάρχει πρόβλεψη βραδινής περιπολίας, όμως και η Αστυνομία έχει διαπιστώσει την έλλειψη φωτισμού, για την οποία δεν γνωρίζει ποιος είναι υπεύθυνος. Παράλληλα, αναφέρθηκε ότι έχουν κληθεί πολλές φορές αστυνομικές δυνάμεις να περιφρουρούν τον χώρο του Κ.Π.Ι.Σ.Ν., όταν πραγματοποιούνται υπαίθριες εκδηλώσεις, καθώς και όταν βρίσκονται εν εξελίξει επισκέψεις επισήμων προσώπων. Τέλος, η θέση της Αστυνομίας είναι ότι ένας τέτοιος χώρος αναβάθμισε την περιοχή, αλλά και αποτελεί σημαντικό σημείο ενδιαφέροντος για ξένους επισκέπτες στην πρωτεύουσα.

Ένα άλλο ζήτημα που απασχολούσε και απασχολεί τους περιοίκους είναι ο φωτισμός της περιοχής. Ενώ όλοι έχουν να παρατηρήσουν ότι το Κ.Π.Ι.Σ.Ν. είναι ιδιαίτερος φωτισμένος, τονίζουν ότι έξω από τα όριά του επικρατεί σκοτάδι. Παρόλα αυτά, μιλούν θετικά για την αναβάθμιση της σύνδεσης της Κάτω Καλλιθέας με την παραλία, η οποία γίνεται πλέον από την αναμορφωμένη γέφυρα της Εσπλανάδας.

«Δεν υπήρχε τρόπος να κατέβουμε στην παραλία. Ο μόνος τρόπος ήταν ένα κακοφωτισμένο, στενό γεφυράκι. Τώρα, με την Εσπλανάδα, μπορούν όλοι οι κάτοικοι να διασχίσουν το “Νιάρχος” και να κατεβούν στην παραλία».

Αξίζει σε αυτό το σημείο να επισημανθεί ότι, από επιτόπια παρατήρηση, προκύπτει πως η γέφυρα της Εσπλανάδας είναι ένας ιδιαίτερα φροντισμένος και δενδροφυτευμένος χώρος, με πρόβλεψη για ποδηλατόδρομο, αλλά εντελώς σκοτεινός. Σε ερώτηση που κατατέθηκε σε εκπρόσωπο του Δήμου και στην Αστυνομία γιατί ένας τέτοιος χώρος δεν είναι εξίσου φωτισμένος, όσο και το Κ.Π.Ι.Σ.Ν., η απάντηση ήταν:

«Η Εσπλανάδα είναι μια “γκρίζα ζώνη”. Δεν ξέρουμε πού ανήκει και ποιος έχει την ευθύνη να τη φροντίζει και να τη φωτίζει».

Ένα άλλο ζήτημα που απασχολεί έντονα τους κατοίκους σε σχέση με το

Κ.Π.Ι.Σ.Ν. είναι το θέμα της στάθμευσης των οχημάτων των επισκεπτών και εν γένει το κυκλοφοριακό. Παρόλο που το συγκεκριμένο ζήτημα έχει και περιβαλλοντικές προεκτάσεις, υπερισχύουν οι κοινωνικές του, γι' αυτό και εξετάζεται στον συγκεκριμένο άξονα. Παρατηρήθηκε από όλους σχεδόν τους κατοίκους και τους επιχειρηματίες ότι κατά τους θερινούς μήνες ήταν αδύνατον κάποιος να προσεγγίσει με το αυτοκίνητό του την περιοχή, αφού δεν μπορούσε να σταθμεύσει και εγκλωβιζόταν για πολλή ώρα στην κίνηση.

«Κάτι πρέπει να γίνει με το παρκάρισμα. Όποτε έκανα το λάθος να πλησιάσω με το αυτοκίνητό μου έμεινα κολλημένος στην κίνηση για μισή ώρα, μην μπορώντας να πάω ούτε μπρος ούτε πίσω. Έχω δει ανθρώπους να πιάνονται στα χέρια για μια θέση πάρκινγκ! Φαντάζεστε τι θα συμβεί του χρόνου το καλοκαίρι, που το παρκάρισμα μέσα δεν θα είναι δωρεάν».

Στο ίδιο πλαίσιο, υπάρχουν έντονες διαμαρτυρίες πολλών περιοίκων, ότι ο Δήμος θα αλλάξει εντελώς τον οικιστικό χαρακτήρα της περιοχής, θα δημιουργήσει λεωφόρους ταχείας κυκλοφορίας, που θα καταστρέψουν τη γειτονιά και θα εγείρουν σημαντικά προβλήματα για τους πεζούς. Γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο έχουν δημιουργήσει και κίνημα αντίστασης στις οικιστικές παρεμβάσεις που ο Δήμος θέλει να προωθήσει, προκειμένου να εξυπηρετήσει την επισκεψιμότητα στο Κ.Π.Ι.Σ.Ν.³⁷ Αντιπροτείνουν βελτιστοποίηση των συγκοινωνιών, δημιουργία δημοτικών και διαδημοτικών λεωφορειακών συνδέσεων, ενώ επιθυμούν και την επέκταση της γραμμής του Μετρό στην πόλη τους, αντί του Τραμ. Άλλωστε, σύμφωνα με την αστική κοινωνιολογία, ο ευθύς δρόμος εξυπηρετεί τα οχήματα, όντας μια κατασκευή που επιτρέπει την εύκολη επιτήρηση. Αντίθετα, ο στενός, καμπύλος δρόμος είναι συνδεδεμένος με τον πεζό, στον οποίο δίνει και την εντύπωση «κρησφύγετου». Η συνεχώς αυξανόμενη, μη «ήπια χρήση», του δρόμου, εξαιτίας του αυτοκινήτου, αφαιρεί από τον ανοιχτό χώρο τον κοινωνικό δυναμισμό, ενώ η στάθμευση πάνω σε πεζοδρόμια και ο αποκλεισμός του πεζού, εκφράζει στην Ελλάδα την επικράτηση του νόμου του ισχυρού (Ρέντζος, 2006: 239).

Προφανώς μια μερίδα κατοίκων δεν εστιάζει στη μεγάλη εικόνα που το Κ.Π.Ι.Σ.Ν. έφερε στην πόλη τους, αλλά στα προβλήματα της καθημερινότητας, που έχουν δημιουργηθεί ως απόρροια της λειτουργίας του. Χαρακτηριστικό είναι ότι αρκετοί διαμαρτύρονται και για τον θόρυβο που προκαλούσαν στην ευρύτερη

³⁷<https://tzitzifies-kallithea.blogspot.gr/>

περιοχή κατά τους θερινούς μήνες, οι συναυλίες και οι κινηματογραφικές βραδιές του Κ.Π.Ι.Σ.Ν.. Ο εκπρόσωπος του Δήμου ανέφερε επ' αυτού ότι:

«Το πρόβλημα μπορεί να διευθετηθεί εύκολα με το να πραγματοποιούνται οι συναυλίες εκτός των ωρών κοινής ησυχίας».

Ένα άλλο θέμα το οποίο αναδείχθηκε από τις συνεντεύξεις με τους κατοίκους είναι το ότι η λειτουργία του Κ.Π.Ι.Σ.Ν. δεν έχει επηρεάσει προς το παρόν την εισροή ή εκροή κατοίκων, είτε αυτό αφορά την επιστροφή παλαιών κατοίκων που είχαν μετακινηθεί μετά το κλείσιμο του Ιπποδρόμου, ενοικιάζοντας τα ιδιόκτητα σπίτια τους, είτε την είσοδο νέων κατοίκων, που ενθαρρύνθηκαν να μετακομίσουν στην πόλη, χάρη στη λειτουργία του νέου πόλου πολιτισμού. Παρατηρούν, πάντως, ότι έχει ανέβει αισθητά η αξία των ακινήτων:

«Προς το παρόν, παλιοί κάτοικοι των Τζιτζιφιών δεν έχουν επιστρέψει, όμως τα ενοίκια γύρω από το “Νιάρχος” είναι στον Θεό! Δεν βρίσκεις ούτε τρύπα! Ένα μικρό διαμέρισμα το δίνουν πάνω από 700 ευρώ!».

Καταλήγοντας, αναφορικά με την κοινωνική διάδραση του Κ.Π.Ι.Σ.Ν. και των ανθρώπων της Κάτω Καλλιθέας, αυτό που εξάγεται ως συμπέρασμα είναι ότι οι κάτοικοι δεν έχουν συνειδητοποιήσει ή- όπως χαρακτηριστικά ανέφεραν οι ίδιοι- «δεν έχουν χωνέψει» τι έχει χτιστεί στην πόλη τους και θα πρέπει να περάσουν αρκετά χρόνια για να μπορέσουν να δουν τα οφέλη του Κ.Π.Ι.Σ.Ν. στην καθημερινότητά τους. Μάλιστα, ορισμένοι αποδίδουν τις όποιες ενστάσεις κατά του Κ.Π.Ι.Σ.Ν. στην κακώς εννοούμενη νοοτροπία του Έλληνα, που διαμαρτύρεται για τα πάντα και δεν προσαρμόζεται εύκολα ή δεν επιθυμεί καθόλου αλλαγές στη ζωή του. Είναι αντιληπτό ότι θα επιθυμούσαν με έναν «μαγικό τρόπο» το Κ.Π.Ι.Σ.Ν. να μεταμορφώσει την πόλη τους, αλλά χωρίς να αλλάξει τη γειτονιά και τις συνήθειές τους. Υπήρχε διάχυτη η αίσθηση προσμονής και αναμονής, καθώς και επιθυμίας να τύχουν διακριτής αντιμετώπισης από το Κ.Π.Ι.Σ.Ν. σε σχέση με τους υπόλοιπους επισκέπτες. Οι περισσότεροι εκφράζονταν θετικά ή και με ενθουσιασμό για τον νέο πόλο πολιτισμού, αλλά ταυτόχρονα ήθελαν να το νιώσουν «δικό τους», για να μπορέσουν να το προστατεύσουν.

Από την άλλη πλευρά, βέβαια, διαπιστώνεται η απουσία ιδιαίτερου ενδιαφέροντος από το Κ.Π.Ι.Σ.Ν. να έρθει σε επαφή με την τοπική κοινωνία, τουλάχιστον με τον τρόπο που ήλπιζαν οι κάτοικοι. Το Κ.Π.Ι.Σ.Ν. εξαγγέλλει δράσεις, προσκαλεί επισκέπτες, είναι ανοιχτό προς την κοινωνία γενικά και

πραγματοποιεί δωρεάν πολλές εκδηλώσεις, δεν επικεντρώνει το «βλέμμα» του, όμως, ειδικά προς τους κατοίκους της Κάτω Καλλιθέας, κάτι που φαίνεται να εμποδίζει τους κατοίκους να το αγκαλιάσουν απροϋπόθετα:

«Αισθάνομαι ότι το Κ.Π.Ι.Σ.Ν. είναι αποκομμένο από την περιοχή, κάτι που δημιουργεί αρνητική εντύπωση στους κατοίκους και δεν τους αφήνει το περιθώριο να το νιώσουν δικό τους και να το προστατεύσουν. Φοβάμαι ότι εξελίσσεται σε ένα ακριβό και ελιτίστικο μέρος».

Οι περισσότεροι, όμως, τονίζουν:

«Είναι πολύ σημαντικό που το “Νιάρχος” βρίσκεται στην πόλη μας και περιμένουμε πολλά από αυτό».

Σύμφωνα με τις απόψεις των κατοίκων και των ανθρώπων που δραστηριοποιούνται στην Κάτω Καλλιθέα, ο χώρος του Κ.Π.Ι.Σ.Ν. είναι ιδιαίτερα φροντισμένος και λαμπερός, ώστε αισθάνονται ότι πραγματικά άλλαξε η ζωή τους από τότε που λειτούργησε. Δεν έχουν ακόμα συνειδητοποιήσει ή κατορθώσει να διαχειριστούν την αλλαγή αυτή και γι’ αυτό υπάρχει η αίσθηση ότι προς το παρόν στέκονται κάπως «αμήχανα» απέναντι σε αυτόν τον πόλο πολιτισμού. Κρίνοντας, όμως, από τα ευρωπαϊκά παραδείγματα, τόσο του Μπιλμπάο όσο και του Όσλο, οι θετικές αλλαγές στην πόλη ξεκινούν από τέτοιους χώρους πολιτισμού. Αρκεί το σχέδιο που θα εκπονηθεί να «αγκαλιαστεί» από τους κατοίκους.

Συνεπώς, αυτό που απουσιάζει, στη συγκεκριμένη περίπτωση, είναι η οικειοποίηση, δηλαδή οι κάτοικοι να ενημερωθούν πλήρως για το τι συμβαίνει στην περιοχή τους, τις προοπτικές αλλαγών που υπάρχουν, να συζητήσουν τις όποιες διαφωνίες τους, αλλά από κοινού θεσμικοί παράγοντες, Κ.Π.Ι.Σ.Ν. και κάτοικοι να έρθουν σε μια συνθετική συμφωνία, στην οποία θα συμμετέχουν όλοι. Στο Μπιλμπάο η μεταμόρφωση της πόλης ήταν μονόδρομος. Στο Όσλο η ανάγκη για κάτι πιο όμορφο και διεθνές συγκέντρωσε πολλούς ενθουσιώδεις θαυμαστές. Επομένως, και στην ελληνική περίπτωση είναι αναγκαίο οι κάτοικοι να κατανοήσουν όλο αυτό το γεγονός που εξελίσσεται μπροστά τους και να συνεργαστούν συμμετέχοντας ενεργά.

38

39

³⁸ Φωτογραφία 7: Χαρακτηριστική γειτονιά της Κάτω Καλλιθέας, οδός Ευριπίδου (προσωπικό αρχείο).

³⁹ Φωτογραφία 8: Χαρακτηριστική γειτονιά της Κάτω Καλλιθέας, οδός Ευριπίδου (προσωπικό αρχείο).

Οικονομικός Άξονας

Ένα από τα ζητούμενα που επιδιώκεται να φέρει η δημιουργία ενός πολιτιστικού πόλου είναι και η οικονομική άνθηση της περιοχής γύρω από την οποία αυτός εκτείνεται. Παρελκόμενα επαγγέλματα και υπηρεσίες μπορούν να δώσουν ώθηση στην τοπική οικονομία και να δημιουργήσουν τις προϋποθέσεις για νέες επενδυτικές ευκαιρίες, σε μορφή συστάδων επιχειρήσεων, (*agglomeration*).

Στα παρόντα δεδομένα, οι επιχειρηματίες που συμμετείχαν στην έρευνα λειτουργούσαν και πριν από την ίδρυση και λειτουργία του Κ.Π.Ι.Σ.Ν.. Πρόκειται για μικρής εμβέλειας επιχειρήσεις, κυρίως φούρνους, παντοπωλεία, καφετέριες και εστιατόρια, ευρισκόμενα σε διαφορετικές μετρικές αποστάσεις, περιμετρικά του Κ.Π.Ι.Σ.Ν., οι οποίες καλύπτουν τον κύκλο εργασιών τους με την τοπική κοινωνία.

Η Καλλιθέα στο παρελθόν είχε μια πολύ ανθηρή αγορά και σύμφωνα με τους ίδιους τους Καλλιθεάτες προσέλκυε χιλιάδες αγοραστών και από τα γύρω προάστια.

«Η Καλλιθέα έχει 100.000 κόσμο. Ήταν μια φοβερή αγορά και σίγουρα μπορεί να ξαναγίνει. Πιστεύω ειλικρινά ότι το “Νιάρχος” θα προσελκύσει κόσμο και θα βοηθήσει τα μαγαζιά της περιοχής».

Οι δε Τζιτζιφιές είχαν ανέκαθεν τη φήμη μιας περιοχής, όπου κάποιος επισκέπτης μπορεί να γευθεί καλό φαγητό και δη ψάρι.

«Οι περισσότεροι έρχονταν στις Τζιτζιφιές για να φάνε καλό ψάρι και να παίζουν στον Ιππόδρομο».

Θα πρέπει, πάντως, να σημειωθεί ότι, λόγω της οικονομικής κρίσης, η περιοχή γνώρισε μια μακρά περίοδο εμπορικής παρακμής, όπου αρκετές επιχειρήσεις έκλεισαν, πολλά ονομαστά καταστήματα στην Ελ. Βενιζέλου αλλά και στην Παραλιακή Λεωφόρο έβαλαν λουκέτο, ανακατανέμοντας τα έσοδα της τοπικής οικονομίας. Επομένως, όπως ήταν φυσικό, όταν ανακοινώθηκε η ίδρυση του νέου πόλου πολιτισμού, καλλιεργήθηκαν κάποιες προσδοκίες και θεωρήθηκε ότι ο καινούριος χώρος θα αποκτήσει μια δυναμική, που θα προσφέρει πολλαπλά οφέλη, τόσο στη φήμη των καταστημάτων της ευρύτερης περιοχής, όσο και στην πελατεία και τα έσοδά τους. Εν ολίγοις, αναζωπυρώθηκαν οι ελπίδες για άμεση οικονομική αναγέννηση.

Οι περισσότεροι συμμετέχοντες στην έρευνα δήλωσαν ότι η λειτουργία του Κ.Π.Ι.Σ.Ν. δεν έχει αυξήσει τον τζίρο τους, παρά την αδιαφιλονίκητη επισκεψιμότητά του, συνεπώς κατά μία έννοια δεν ικανοποιήθηκαν οι προσδοκίες τους. Ωστόσο

δήλωσαν ότι λόγω της μεγάλης επισκεψιμότητας του Κέντρου τις Κυριακές, επωφελούνται οριακά και οι ίδιοι, τουλάχιστον όσον αφορά τους επιχειρηματίες της εστίασης. Ομολογούν ότι τα Σαββατοκύριακα οι επισκέπτες στην περιοχή είναι πολλαπλάσιοι, όμως ο μεγάλος όγκος τους περιορίζεται να κινηθεί στον περιβάλλοντα χώρο του Κ.Π.Ι.Σ.Ν. κι όχι να περιφέρεται έξω από αυτό.

«Όταν έχει 100.000 χιλιάδες κόσμο, είναι λογικό να γεμίσει και το δικό μου μαγαζί. Αλίμονο αν δε συνέβαινε!».

Αξιοσημείωτη είναι η παρατήρηση ενός ιδιοκτήτη αναψυκτηρίου, ο οποίος ανέφερε ότι:

«Περισσότερη δουλειά είχα όταν χτιζόταν το “Νιάρχος”, παρά τώρα. Όταν χτιζόταν τριγύριζαν εδώ πέρα χιλιάδες εργάτες και αγόραζαν καφέ και σάντουιτς».

Σημαντικό είναι ότι οι νεότεροι επιχειρηματίες βλέπουν θετικά την όλο και αυξανόμενη φήμη και επισκεψιμότητα του Κ.Π.Ι.Σ.Ν. και επιδεικνύουν υπομονή, διότι πιστεύουν ότι αργά ή γρήγορα θα εισρεύσουν πελάτες και στην περιοχή της Κάτω Καλλιθέας.

«Όταν έρχονται 1.000.000 επισκέπτες το καλοκαίρι, σίγουρα αυτοί θα ξανάρθουν και θα ξανάρθουν και κάποιοι από αυτούς θα θελήσουν να γνωρίσουν και την περιοχή. Έτσι, από στόμα σε στόμα θα μάθουν και για μένα».

Αντίθετα, επιχειρηματίες που βρίσκονται σε μεγαλύτερη απόσταση από το Κ.Π.Ι.Σ.Ν. επιδεικνύουν εντονότερη ανυπομονησία, καθώς φαίνεται ότι η παρατεταμένη περίοδος της οικονομικής κρίσης δεν τους αφήνει περιθώρια για περαιτέρω πίστωση χρόνου στις επιχειρήσεις τους.

«Περίμενα με τόσον κόσμο που έρχεται να έκαναν βόλτα και προς τα δικά μας μαγαζιά. Το μόνο που συμβαίνει είναι να παρκάρουν το αυτοκίνητό τους και να μπαίνουν κατευθείαν μέσα στο “Νιάρχος”».

Χαρακτηριστικό είναι ότι κάποιοι επιχειρηματίες εκδήλωσαν τον φόβο τους να μην αλλάξει καθόλου η οικονομική κατάσταση στην περιοχή, αφού το Κ.Π.Ι.Σ.Ν. προσφέρει παντοειδείς υπηρεσίες αναψυχής στους επισκέπτες του, οι οποίοι δε θα χρειαστεί να κινηθούν καθόλου έξω από αυτό.

«Δε βλέπω να αλλάζει κάτι. Οι επισκέπτες έρχονται μόνο για το “Νιάρχος”, μένουν μόνο σε αυτό και φεύγουν, χωρίς να κάνουν καμιά βόλτα μέσα στην Καλλιθέα. Άλλωστε εκεί μέσα έχουν και τον καφέ τους και το φαγητό τους... Γιατί να βγουν έξω;».

Όπως επισημαίνει και ο David Harvey, (2010) ο τόπος είναι μια πολυεπίπεδη

λέξη, η οποία συμπεριλαμβάνει πολλές υποκειμενικές οπτικές και δημιουργεί μία κατασκευή στην οποία αναδεικνύεται το όριο του χώρου αυτού, το ποιοι είναι εντός και ποιοι είναι εκτός. Με άλλα λόγια, αυτό που επισημαίνεται και από το σχετικό απόσπασμα της συνέντευξης είναι ότι οι τόποι αποτελούν κοινωνικές κατασκευές που αποκτούν κλειστότητα ή ανοικτότητα, ανάλογα με τις προθέσεις των όσων βρίσκονται εντός ή και εκτός αυτών. Οι τόποι γίνονται πεδίο εδαφοκυριαρχίας, όπου αναπτύσσονται σχέσεις εξουσίας, ανάλογες των προθέσεων των ιθυνόντων. Εάν σε αυτό το πλαίσιο το Κ.Π.Ι.Σ.Ν. τονίζει, σύμφωνα με τους κατοίκους, την κλειστότητά του, εκφράζει μια διάθεση για επικυριαρχία στην περιοχή και επιτήρηση του χώρου του. Αντίθετα, αν αυτό που προβληθεί είναι η ανοικτότητά του και η αίσθηση ότι δεν αποκλείεται κανείς από αυτόν τον χώρο, τότε και το επίπεδο της διάδρασης θα αυξηθεί σημαντικά.

Αυτό το οποίο, επίσης, τόνισαν είναι ότι κατά τη διάρκεια λειτουργίας του Κ.Π.Ι.Σ.Ν. δεν έχουν ανοίξει καινούρια καταστήματα και επιχειρήσεις στην περιοχή, όμως παρατηρείται μια κινητικότητα, από την άποψη ότι πολλοί ρωτούν για την ενοικίαση επαγγελματικών χώρων στη γειτονιά. Και στον οικονομικό άξονα φαίνεται να τηρείται στάση αναμονής από τους ανθρώπους της πόλης, οι οποίοι περιμένουν το πώς θα εξελιχθούν τα νέα δεδομένα της αγοράς.

«Ρωτούν πολλοί αν νοικιάζεται κανένα μαγαζί εδώ τριγύρω, αλλά μόλις ακούσουν τις τιμές παγώνουν».

Ένα διαφορετικό ζήτημα το οποίο ανέκυψε από τις συνεντεύξεις σχετίζεται με την προβλεπόμενη βύθιση της Παραλιακής Λεωφόρου και την ευθεία σύνδεση της Κάτω Καλλιθέας με τη Ναυταθλητική Μαρίνα. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο ανάπτυξης η Μαρίνα ενδεχομένως να αλλάξει χρήση και από Ναυταθλητική να γίνει τουριστική. Άλλωστε, τόσο ο Δήμος, όσο και η Περιφέρεια επιδιώκουν κάτι τέτοιο. Χαρακτηριστικά, εκπρόσωπος του Δήμου ανέφερε ότι:

«Δεν υπάρχει ο όρος “Ναυταθλητική”. Οι Μαρίνες θεωρούνται τουριστικά μέρη. Ανήκει στον Δήμο και αυτός ορίζει τον τρόπο χρήσης της».

Μια τέτοια προοπτική φοβίζει ορισμένους καταστηματάρχες ότι όλη η δυναμική της αγοράς θα μεταφερθεί στην παραλία και η υπόλοιπη Καλλιθέα θα οδηγηθεί σε νέο μαρασμό. Φοβούνται, δηλαδή, ότι μια ενδεχόμενη ανάπτυξη της Ναυταθλητικής Μαρίνας και μια επέκταση χρήσης από αμιγώς αθλητική σε τουριστική και εμπορική θα δημιουργήσει κάτι ανάλογο με τη Μαρίνα του Φλοίσβου

και τη Μαρίνα του Αλίμου και άρα δεν θα προσδώσει νέα έσοδα στην καρδιά της πόλης.

«Αν συμβεί κάτι τέτοιο, όλοι από το “Νιάρχος” θα κατευθύνονται στην παραλία και δε θα πατά κανείς το πόδι του εδώ. Η πόλη θα ερημώσει».

Στο ίδιο μήκος κύματος εκπέμπουν και πολλοί κάτοικοι, οι οποίοι φοβούνται ότι η ανάπτυξη της Μαρίνας θα φέρει νέους επενδυτές και επιχειρηματίες ακριβών καταστημάτων και θα ανεβάσει το κόστος των παρεχόμενων υπηρεσιών στην περιοχή. Κάτι τέτοιο ανησυχούν ότι θα συμπαρασύρει και το Κ.Π.Ι.Σ.Ν., του οποίου ήδη οι χώροι εστίασης που βρίσκονται εντός, επιβαρύνονται με κόστος στο οποίο δύσκολα μπορεί να αντεπεξέλθει ο μέσος Καλλιθεάτης. Επιπλέον, για τους κατοίκους της Καλλιθέας, το κόστος των εισιτηρίων για τις παραστάσεις της Λυρικής Σκηνής είναι ιδιαίτερος δυσβάσταχτο.

«Δεν μπορώ να πάω κάθε μέρα στην όπερα, αλλά αν βρω ένα φθηνό εισιτήριο, 20 ευρώ, θα πάω. Από την άλλη, ούτε λόγος να φάω εκεί ή να πιω έναν καφέ. Είναι πανάκριβα».

«Φοβάμαι πολύ ότι, όπως είναι ακριβός ο καφές και το φαγητό εκεί, κάποια στιγμή θα ακριβύνουν και οι εκδηλώσεις και θα πρέπει να πληρώσω πολλά για να το επισκεφθώ. Θα είναι πολύ δυσάρεστο να εξελιχθεί σε έναν ελιτίστικο χώρο, για λίγους».

Εκφράζεται, δηλαδή, με αυτήν την άποψη το ζήτημα ενός ενδεχόμενου μελλοντικού «εκλεκτικού εκτοπισμού», όπου ο χώρος αυτός θα είναι προσιτός από συγκεκριμένες ομάδες ανθρώπων, που θα φέρουν ιδιαίτερα χαρακτηριστικά ως προς την οικονομική τους επιφάνεια, την παιδεία και μόρφωσή τους, την κοινωνική τους τάξη. Γενικότερα, ελλοχεύει ο κίνδυνος- σύμφωνα με τους κατοίκους- να δημιουργηθούν φαινόμενα κοινωνικού αποκλεισμού, όπου το Κ.Π.Ι.Σ.Ν. θα μετατραπεί σε έναν πολιτιστικό χώρο για λίγους.

Από επιτόπια παρατήρηση προκύπτει ότι μέχρι στιγμής οι περισσότερες εκδηλώσεις του Κ.Π.Ι.Σ.Ν. είναι δωρεάν και ο επισκέπτης επιβαρύνεται μόνο με το κόστος στάθμευσης (το οποίο αν και λειτούργησε πιλοτικά δωρεάν, τους πρώτους μήνες λειτουργίας του Κέντρου από τον Σεπτέμβριο του 2017 επιβαρύνεται με κόστος 01,5 ευρώ την ώρα) και ενδεχομένως το κόστος εστίασης, το οποίο είναι, όμως, όντως αρκούντως βεβαρημένο (καφές από 03 ευρώ και φαγητό περίπου 25 ευρώ το άτομο, με ποτό). Επιπλέον, ενδεικτικό της πολιτικής του Κέντρου είναι το ότι δεν επιτρέπεται η χρήση ιδιωτικού ποδηλάτου στον περιβάλλοντα χώρο, παρά

μόνο η ενοικίαση των παρεχομένων προς αυτό τον σκοπό ποδηλάτων.

Από την άλλη πλευρά, επαναφέροντας το θέμα της Μαρίνας, θα πρέπει να επισημανθεί και η οπτική γωνία των Ναυταθλητικών Συλλόγων Ιστιοπλοΐας, οι οποίοι εδρεύουν στην παραλία, αλλά και της Ομοσπονδίας του αθλήματος. Οι εν λόγω Σύλλογοι, καθώς και η Ομοσπονδία της Ιστιοπλοΐας, επιθυμούν να αναπλαστεί μεν η Μαρίνα, αλλά για καθαρά αθλητικούς λόγους. Να δημιουργηθούν προϋποθέσεις φιλοξενίας αθλητών από όλον τον κόσμο, σε ένα πρότυπο Διεθνές Αθλητικό Κέντρο, με σύγχρονες αθλητικές εγκαταστάσεις, ξενώνες, εντευκτήρια, χώρους άθλησης και αναψυχής, το οποίο θα αναδείξει την περιοχή και θα αναβαθμίσει σημαντικά τις Τζιτζιφιές, ως τουριστικό πόλο.

«Στη Βαλένθια της Ισπανίας υπάρχει μια τέτοια Μαρίνα, όπου γίνονται αγώνες που προσελκύουν επισκέπτες από όλον τον κόσμο. Με το Διεθνές Κέντρο Ιστιοπλοΐας, θα υπάρξει τουρισμός, χειμερινός και θερινός και έσοδα για όλους μας».

Θα πρέπει στο σημείο αυτό να τονιστεί, ότι- όπως προέκυψε από τις συνεντεύξεις και την εν γένει έρευνα- το καθεστώς ιδιοκτησίας και χρήσης της Μαρίνας είναι θολό. Πρόκειται για μια διαφιλονικούμενη περιοχή, στην οποία διεκδικούν δικαιώματα τόσο ο Δήμος, όσο και η Περιφέρεια, αλλά και η Ομοσπονδία Ιστιοπλοΐας με τους Συλλόγους της. Εκπρόσωπος Συλλόγου αναφέρει ότι:

«Ο χώρος ανήκει στην Περιφέρεια, αυτή θα αποφασίσει πώς θα αξιοποιηθεί και ο Δήμος θα έπρεπε να μας είχε αποδώσει παραχωρητήρια χρήσης των κτισμάτων, κάτι το οποίο δεν έχει κάνει, ως όφειλε. Κι όχι μόνο αυτό, αλλά ούτε καν μας επιτρέπει να λειτουργήσουμε ένα κυλικείο για τις ανάγκες των αθλητών μας και για να καλύψουμε κάποια έξοδα».

Μια διαφορετική, αλλά εξίσου σημαντική παράμετρος του οικονομικού άξονα αναδεικνύεται ο τομέας της κτηματαγοράς, καθώς ένας νέος πόλος έλξης σίγουρα θα ανακαταλείπει την ανθρωπογεωγραφία της περιοχής και συνακολούθως την αγοραπωλησία, την ενοικίαση και την αξία των ακινήτων.

Στο παρελθόν, σύμφωνα με τον εκπρόσωπο μεγάλης εταιρίας Real Estate των Νοτίων Προαστίων, στην Κάτω Καλλιθέα δεν υπήρχε ιδιαίτερη ζήτηση στην αγορά και ενοικίαση ακινήτων, λόγω της ύπαρξης και λειτουργίας του Ιπποδρόμου.

«Δεν μας είχε προκύψει ζήτηση, ούτε για κατοικία, ούτε για επαγγελματική στέγη, αφού θεωρούταν υποβαθμισμένη περιοχή, μέχρι και τις αρχές του 2000. Μετά- δυστυχώς- ήρθε η κρίση και σταμάτησαν όλα».

Παρόμοια άποψη καταθέτει και ένας υποψήφιος ενοικιαστής της περιοχής, ο οποίος αναφέρει χαρακτηριστικά ότι:

«Δε θα πάω να δώσω τόσα λεφτά, να μείνω στην Κάτω Καλλιθέα».

Προκύπτει, δηλαδή, ότι η Καλλιθέα, λόγω του μεγάλου πληθυσμού της και επομένως της μικρής προσφοράς κατοικιών, κρατούσε ανέκαθεν υψηλά τις τιμές των ακινήτων, για μια περιοχή που εθεωρείτο υποβαθμισμένη. Δε δημιούργησε ποτέ συνθήκες ζήτησης. Δηλαδή, δεν μειώθηκαν ποτέ οι τιμές των ακινήτων, ώστε να δελεαστούν νέοι ενοικιαστές ή αγοραστές. Από τη στιγμή, μάλιστα, που ανακοινώθηκε η δημιουργία του Κ.Π.Ι.Σ.Ν. οι προσδοκίες των ιδιοκτητών, αλλά και των κτηματομεσιτών διογκώθηκαν, με αποτέλεσμα οι τιμές των ακινήτων να εκτοξευθούν. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι η τιμή του τετραγωνικού μέτρου ξεπερνούσε τα 2.000 ευρώ, ενώ τώρα αγγίζει τα 2.500 ευρώ το τετραγωνικό μέτρο.

Ταυτόχρονα, την περίοδο μετά τους Ολυμπιακούς Αγώνες, υπήρξαν πολλές νέες άδειες για οικοδομές και πολυώροφες πολυκατοικίες, οι οποίες δημιούργησαν πληθώρα διαμερισμάτων. Παρόλα αυτά, όταν ενέσκηψε η οικονομική κρίση, επειδή οι ιδιοκτήτες τα είχαν αγοράσει ακριβά και επειδή επρόκειτο να χτιστεί το Κ.Π.Ι.Σ.Ν., προτιμούσαν να τα αφήσουν αδιάθετα, παρά να χαμηλώσουν τις τιμές. Ενδεικτικό του «οργασμού» της δόμησης που υπήρξε είναι ότι με πλήρη κάλυψη του οικοπέδου, πολύ μικρές εκτάσεις γης, που φιλοξενούσαν προσφυγικές κατοικίες, δόθηκαν αντιπαροχή και χτίστηκαν οκταώροφες και εννιάώροφες πολυκατοικίες. Το αποτέλεσμα είναι η άναρχη δόμηση της Κάτω Καλλιθέας, που επιτρέπει τη συνύπαρξη τεράστιων οικοδομημάτων, δίπλα σε μικροσκοπικές, παλιές μονοκατοικίες (βλ. κάτωθι φωτογραφία).

40

⁴⁰ Φωτογραφία 9: Άποψη οδού της Κάτω Καλλιθέας (προσωπικό αρχείο).

Πριν από την κρίση, ο παραδοσιακός χώρος προσφοράς και ζήτησης ακινήτων ήταν τα Βόρεια Προάστια, όπως επισημαίνει ο ίδιος κτηματομεσίτης. Κατά την περίοδο της κρίσης, επειδή οι Νότιες περιοχές των Αθηνών χαμήλωσαν τις τιμές τους, υπήρξε έντονη κινητικότητα στην αγορά. Μάλιστα, πολλοί ξένοι επενδυτές θέλησαν να αγοράσουν ακίνητα στην παραλία, προκειμένου, με την επένδυση αυτή, να αποκτήσουν πενταετή βίζα, αξιοποιώντας τη σχετική νομοθεσία. Η επιλογή των Νοτίων Προαστίων από ξένους επενδυτές σχετίζεται με την πρόθεσή τους να αγοράσουν ακίνητα κοντά στη θάλασσα, ακολουθώντας την επιλογή των ομοεθνών τους και δημιουργώντας κατ' αυτόν τον τρόπο συνοικίες εθνοτήτων. Αυτό συμβαίνει κατά κόρον στον Άλιμο, στο Παλαιό Φάληρο, στο Μοσχάτο, όχι όμως και στην Καλλιθέα. Τούτο αποδίδεται ξεκάθαρα στην προαναφερθείσα διατήρηση των τιμών σε πολύ υψηλά επίπεδα στην περιοχή της Καλλιθέας.

«Κινέζοι και Τούρκοι ζητάνε να αγοράσουν σπίτια αξίας άνω των 200.000 ευρώ για επένδυση και βίζα, αλλά προτιμούν να αγοράσουν ένα νεόδμητο σπίτι στον Άλιμο με 1.700 ή 1.800 ευρώ το τετραγωνικό μέτρο, παρά ένα σπίτι εικοσαετίας, με 2.000 ευρώ- και βάλε- το τετραγωνικό μέτρο στην Καλλιθέα».

Άλλο αντίστοιχο παράδειγμα αποτελεί το Μοσχάτο, όπου μεγάλα ημιτελή κτήρια πωλούνται σε Κινέζους, οι οποίοι ολοκληρώνουν τις οικοδομικές εργασίες με δικά τους έξοδα και ακολούθως μεταπωλούν τα ακίνητα αυτά σε ομοεθνείς τους που αναζητούν επένδυση για λόγους βίζας.

Αντίθετα, στην Καλλιθέα, λόγω του ότι τα τελευταία χρόνια έχει αναβαθμιστεί αισθητά η περιοχή συμπαρασύροντας τις τιμές προς τα πάνω, συνεχίζουν να μην υφίστανται αντίστοιχες συνθήκες ζήτησης από ξένους ή ντόπιους επενδυτές, όπως στις γειτονικές περιοχές. Μάλιστα, στην ευρύτερη παραλιακή ζώνη, αυτή την περίοδο, από το Φάληρο μέχρι και τη Γλυφάδα, οι αγοραστές δείχνουν έντονο ενδιαφέρον και είναι μισοί ξένοι και μισοί Έλληνες.

«Στην Καλλιθέα δεν υπάρχει τόλμη, γι' αυτό και δεν υπάρχει κίνηση, ούτε και στην επαγγελματική στέγη. Ελπίζουμε ότι η βύθιση της Ποσειδώνος θα είναι καταλυτική. Οι κάτοικοι και ο Δήμος είχαν προσδοκίες λόγω του “Νιάρχος”, αλλά μέχρι στιγμής δεν έχουν επαληθευτεί. Θα πρέπει να περάσουν τουλάχιστον πέντε χρόνια, για να δούμε ξένους επενδυτές να φέρνουν τουριστική ανάπτυξη».

Τέλος, ο εκπρόσωπος της κτηματικής αγοράς τονίζει ότι οι τιμές των ακινήτων θα πρέπει να φτάσουν ακόμα και στο μισό, προκειμένου η ζήτηση να

ξεκινήσει, γιατί διαφορετικά κανείς δεν θα εκδηλώνει ενδιαφέρον.

«Έχω ακούσει ότι ενοικιάζονται γύρω στα 700 ευρώ μικρά διαμερίσματα γύρω από το “Νιάρχος”, αλλά- φυσικά- κανείς δεν ασχολείται, με τέτοιες τιμές, τη στιγμή που με 400 ευρώ νοικιάζεις καλύτερο σπίτι στον Άλιμο».

Η τεκμηρίωση των ως άνω λεχθέντων δεν είναι εφικτή μέσω διαγραμμάτων και πινάκων, οι οποίοι θα μπορούσαν να ενισχύσουν την εικόνα της κτηματικής αγοράς της εν λόγω περιοχής κατά την τελευταία δεκαετία, καθώς οι εκπρόσωποι των εταιριών Real Estate είτε δεν διαθέτουν σχετικά στατιστικά στοιχεία είτε δεν επιθυμούν να τα δημοσιοποιήσουν.

Συμπερασματικά, θα μπορούσε να αναφερθεί ότι στον οικονομικό άξονα η ανάπτυξη λόγω ενός νέου πόλου πολιτισμού επέρχεται με βραδείς ρυθμούς και δεν είναι αποτέλεσμα μόνο ενός οικοδομήματος. Θα πρέπει να υπάρξουν πολλά και πολλαπλά σχέδια ανάπτυξης και μάλιστα με ολιστική μορφή, που θα δώσουν κίνητρο σε νέους επενδυτές να επιχειρήσουν και σε παλαιούς να δουν τα έσοδά τους να ανακάμπτουν. Η διαμόρφωση συστάδων επιχειρήσεων θα πρέπει να είναι προϊόν μιας σχεδιασμένης στρατηγικά προοπτικής, που θα επιφέρει τις επιθυμητές αλλαγές και θα ωθήσει τους κατοίκους της πόλης να συμμετέχουν στην αναμόρφωσή της.

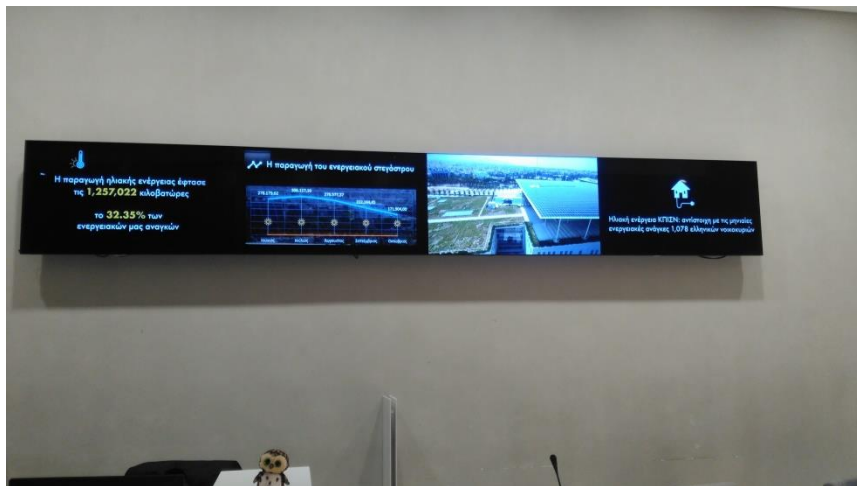
Βλέποντας και τα παραδείγματα του εξωτερικού, πρώην βιομηχανικά κτήρια λαμβάνουν έναν νέο ρόλο, αποκαλύπτοντας μια καινούρια εικόνα της πόλης, πολύ πιο δημιουργική (*creative city*). Είναι, όμως, γεγονός ότι δεν δημιούργησαν κλειστότητες, αλλά προώθησαν τη διάδραση με τους κατοίκους της περιοχής, προκειμένου να συμβάλουν στην αναμόρφωση της πόλης και στην ανάκαμψη της τοπικής οικονομίας. Η στοχοθεσία τους δεν περιορίστηκε στον πολιτιστικό τομέα, αλλά δημιούργησαν τις συνθήκες και τις προϋποθέσεις για την έλευση παρελκόμενων επιχειρήσεων.

Είναι αναμενόμενο ότι ο πολιτισμός, οι πολιτιστικές βιομηχανίες που αναπτύσσονται σε τέτοιου είδους πόλεις, όπως στο Μπιλμπάο και στο Όσλο προσφέρουν νέες θέσεις εργασίας και βοηθούν την τοπική οικονομία, έστω κι αν υπάρχουν ενστάσεις για το νεοφιλελεύθερο ύφος το οποίο ακολουθούν (επισφαλής εργασία, ελαστικά ωράρια, χαμηλοί μισθοί). Επομένως, εκπονώντας ένα ολιστικό σχέδιο ανάπτυξης μιας περιοχής, μια από τις προτεραιότητες θα πρέπει να αποτελεί η βελτίωση της τοπικής οικονομίας αλλά και η προσέλκυση νέων κατοίκων και επενδυτών, που θα διαθέτουν ταλέντο, δημιουργικότητα και διάθεση για προσφορά.

Αν οι νέοι επενδυτές και κάτοικοι «ανταμειφθούν» γι' αυτά τα οποία θα προσφέρουν στην τοπική οικονομία, τότε θα υπάρξουν πραγματικές συνθήκες ανάπτυξης για το σύνολο της ανθρωπογεωγραφίας της περιοχής και όχι μόνο για συγκεκριμένες κοινωνικές- οικονομικές ομάδες.

41

42

⁴¹ Φωτογραφία 10: Εγκαταλελειμμένη μονοκατοικία 200μ. από το Κ.Π.Ι.Σ.Ν. (προσωπικό αρχείο).

⁴² Φωτογραφία 11: Το περιβαλλοντικό αποτύπωμα του Κ.Π.Ι.Σ.Ν., όπως απεικονίζεται σε πίνακα στον χώρο υποδοχής του (προσωπικό αρχείο).

Περιβαλλοντικός Άξονας

Κατά γενική ομολογία, η περιβαλλοντική ανάπλαση της περιοχής με την κατασκευή του Κ.Π.Ι.Σ.Ν. είναι παραπάνω από αισθητή. Μια τεράστια έκταση, που ακόμα και στην περίοδο ακμής της δεν φιλοξενούσε καθόλου πράσινο και περιπατητικούς χώρους, ούτε ήταν προσβάσιμη στους οικογενειάρχες κατοίκους, πολύ δε περισσότερο κατά την περίοδο της παρακμής ήταν ένας απέραντος σκουπιδότοπος, με εγκαταλελειμμένες εγκαταστάσεις και άντρο εγκληματικότητας, μετατρέπεται σε ένα αξιολογότερο περιβαλλοντικό πάρκο, αυξάνοντας αισθητά τους πνεύμονες πρασίνου της περιοχής. Το πάρκο, αποτελούμενο από 1.500 και πλέον φυτά της μεσογειακής χλωρίδας αναδεικνύεται σε ένα μοναδικού κάλλους χώρο πρασίνου, που έλκει όχι μόνο τους οικογενειάρχες της περιοχής, αλλά και επισκέπτες από ολόκληρη την Αθήνα.

«Είναι ένα πάρκο πέρα από τα ελληνικά δεδομένα, που αναβαθμίζει την περιοχή. Έργο υψηλής αξίας, που όμοιό του δε συναντάμε στην Ελλάδα. Εγώ έχω δει μόνο στο εξωτερικό κάτι τέτοιο».

Αναμφισβήτητα, το πράσινο αυτό βοήθησε στη δημιουργία χώρων αναψυχής και περιπάτου, που τόσο είχαν ανάγκη οι κάτοικοι. Βέβαια, ορισμένοι παρατηρούν ότι η διαμόρφωσή του θα μπορούσε να ήταν πιο κοντινή στα ελληνικά δεδομένα, ώστε να υπάρχουν σκιερά μέρη ανάπαυσης και ξεκούρασης των επισκεπτών, κατά τους ζεστούς, θερινούς μήνες, κυρίως.

«Ωραία μου βάλανε τόσες ελιές, αλλά πες μου, Ιούλιο μήνα πού θα πάω να σταθώ; Έχει περπατήσει ο Renzo Piano με σαράντα βαθμούς στο πάρκο; Δε θα έπρεπε να φτιάξει στέγαστρα να ξεκουραζόμαστε; Άσε το άλλο. Φέρανε τόσα φυτά. Τζιτζιφιές δεν μπορούσαν να βάλουν, που είναι και το χαρακτηριστικό φυτό της περιοχής; “Όχι”, λέει, “γιατί δεν είναι ενδημικό!”».

Και μπορεί, βεβαίως, οι φωνές αντίδρασης ως προς το πράσινο του πάρκου να είναι ελάχιστες, καθώς τους περισσότερους ικανοποιεί η ύπαρξη ενός τέτοιου άλσους, πολλοί, όμως, είχαν να παρατηρήσουν ότι τα κτήρια που χτίστηκαν, παρόλο που είναι οικολογικά, είναι αρκετά ογκώδη και έχει χρησιμοποιηθεί περισσότερο σκυρόδεμα από ό, τι θα επιθυμούσαν.

«Πολύ μπετόν, βρε παιδάκι μου! Σε μια τόσο σφιχτά δομημένη περιοχή δεν βάζεις κι άλλο μπετόν».

«Το μπετόν από την πλευρά της παραλίας είναι πολύ. Μπορεί από την πλευρά

της Καλλιθέας να βλέπεις ένα πράσινο πάρκο, αλλά όταν έρχεσαι από την παραλία, το μάτι πέφτει πάνω σε έναν τοίχο, που ενοχλεί».

Στο πλαίσιο αυτό, αξίζει να αναφερθεί ότι υπήρξαν και φωνές κατοίκων, οι οποίοι διαμαρτύρονται ότι για την επίδραση του κτηριακού συγκροτήματος του Κ.Π.Ι.Σ.Ν. στο μικροκλίμα της περιοχής.

«Ένας τέτοιος όγκος επηρεάζει σίγουρα και το μικροκλίμα της περιοχής. Οι Τζιτζιφιές χαρακτηρίζονταν από το θαλασσινό αεράκι. Τώρα η αύρα της θάλασσας θα φτάνει στα σπίτια;».

Παρά τις φωνές διαμαρτυρίας, θα πρέπει να επισημανθεί ότι το οικοδόμημα αυτό, πέρα από την αισθητική οπτική, που είναι ζήτημα καθαρά υποκειμενικό, είναι ένα Πράσινο Κτήριο, βραβευμένο διεθνώς για την ενεργειακή του αυτονομία και το οικολογικό πρόσημο που φέρει. Ερωτηθείς, πάντως, ο εκπρόσωπος του Δήμου για το περιβαλλοντικό αποτύπωμα του Κ.Π.Ι.Σ.Ν. (βλ. φωτογραφία 11), ανέφερε ότι;

«Προς το παρόν και αφού δεν έχει περάσει ούτε ένας χρόνος από τη λειτουργία του Κέντρου, δεν είναι δυνατόν να έχουμε στατιστικές μελέτες για το περιβαλλοντικό του αποτύπωμα. Μένουμε σε αυτά τα οποία το ίδιο το “Νιάρχος” έχει δημοσιοποιήσει».

Παράλληλα, όπως έχει ήδη αναφερθεί, δεν είναι και λίγοι οι κάτοικοι οι οποίοι διαμαρτύρονται για τα σχέδια του Δήμου αναφορικά με τις οικιστικές παρεμβάσεις γύρω από το Κ.Π.Ι.Σ.Ν. Δεν θέλουν να αλλάξει ο χαρακτήρας της γειτονιάς, ούτε να κατασκευαστούν δρόμοι ταχείας κυκλοφορίας, ούτε, ασφαλώς, να κοπούν δέντρα από τα πεζοδρόμια⁴³.

«Όλα ξεκίνησαν με τη νέα συγκοινωνιακή μελέτη που εκπόνησε το Ίδρυμα και την οποίαν έσπευσε να υιοθετήσει η διοίκηση του Δήμου Καλλιθέας, η οποία διοχετεύει έναν τεράστιο αριθμό οχημάτων στη γειτονιά των Τζιτζιφιών ενώ προβλέπει την διαπλάτυνση συνοικιακών οδών με την κατάργηση δεκάδων θέσεων στάθμευσης, το ξερίζωμα δέντρων και την περικοπή πεζοδρομίων. Τίποτα από όλα αυτά δεν προβλεπόταν στη σύμβαση παραχώρησης του πρώην Ιπποδρόμου στο Ίδρυμα Νιάρχου, όπως εξάλλου δεν προβλεπόταν και η λειτουργία του χώρου ως συναυλιακό κέντρο, με ό, τι αυτό συνεπάγεται για την όχληση στην περιοχή και την κυκλοφοριακή επιβάρυνση.

Η κίνηση αυτή που μεθοδικά προωθούν ΚΠΙΣΝ και δημοτική Αρχή έχει δικαιολογημένα εξοργίσει τους κατοίκους, οι οποίοι δηλώνουν αποφασισμένοι να μην

⁴³<http://antarsya.gr/node/4553>

επιτρέψουν την μετατροπή της πόλης τους σε εμπορικό κέντρο, ξεκαθαρίζοντας ότι οι Τζιτζιφιές θα παραμείνουν γειτονιά».

Από την άλλη πλευρά, όπως επισημαίνει και ο εκπρόσωπος του Δήμου, προτεραιότητα για τις τοπικές Αρχές είναι η σωστή διαχείριση της επισκεψιμότητας του Κ.Π.Ι.Σ.Ν., αλλά και της προσβασιμότητας στο πάρκο, για τον Καλλιθεάτη πολίτη. Κάτι τέτοιο, όμως, μπορεί να γίνει μόνο αν και ο ίδιος ο πολίτης επιθυμεί τις αλλαγές και συμμετέχει σε αυτές.

«Όλα είναι θέμα χειρισμών και ισορροπιών, γιατί αν συμμετέχουμε όλοι στις αλλαγές, τότε και η βελτίωση στην ποιότητα ζωής μας θα γίνει πιο γρήγορα. Ακόμα και να θέλουμε να πεζοδρομήσουμε ορισμένους δρόμους, με έξι άτομα δημοτική αστυνομία αυτό δεν γίνεται. Θα πρέπει να έχουμε τη συνδρομή των σχολικών τροχονόμων και εθελοντών πολιτών που ενδιαφέρονται να γίνει αυτό».

Σε αυτό το σημείο διαφαίνεται ότι πρόθεση των δημοτικών αρχών είναι να προάγει και τον εθελοντισμό, ως μια οπτική ενεργούς συμμετοχής των κατοίκων στο γίνεσθαι της πόλης, ενώ, παράλληλα, με αυτόν τον τρόπο κοινωνικοποιείται ένα κόστος λειτουργίας, το οποίο δεν μπορεί να αντιμετωπίσει η δημοτική αρχή. Συνεπώς, η οικονομική επιβάρυνση που θα έφερε η αύξηση στελεχών της δημοτικής αστυνομίας μετακυλύεται στους πολίτες, μέσω της πρωτοβουλίας του εθελοντισμού, μιας κοινής πρακτικής των θεσμικών φορέων προς την κοινωνία, χωρίς πάντως να υποτιμάται η αξία της προσέγγισης των πολιτών από πλευράς του Δήμου, τοποθετώντας στο κέντρο αντιμετώπισης των τοπικών προβλημάτων τους ίδιους τους πολίτες και φέρνοντάς τους προ των ευθυνών τους.

Ανεξάρτητα από το πώς θα εξελιχθεί το ζήτημα των κυκλοφοριακών ρυθμίσεων και πόσο θα αλλάξει ο συγκοινωνιακός χάρτης της Κάτω Καλλιθέας, αναμφισβήτητα, αυτό που θα διαφοροποιήσει άρδην την εικόνα της πόλης είναι η εξαγγελθείσα βύθιση της Λεωφόρου Ποσειδώνος, η οποία θα συνοδευθεί από περισσότερους χώρους πρασίνου, πεζογέφυρες σύνδεσης της Κάτω Καλλιθέας με την παραλία και εν γένει ανάπλαση της παραθαλάσσιας εισόδου της πόλης, όπως τονίστηκε τόσο από τον εκπρόσωπο της Περιφέρειας Αττικής, όσο και του Δήμου.

Συνοπτικά, και μεταξύ άλλων, τα έργα τα οποία πρόκειται να υλοποιηθούν είναι τα εξής⁴⁴:

- ✓ Η λεωφόρος Ποσειδώνος, στο τμήμα μεταξύ των ανισόπεδων

⁴⁴<http://www.kathimerini.gr/882211/article/epikairothta/ellada/allazei-o-falhrikos-ormos>

κόμβων Κηφισού και Συγγρού, μετατοπίζεται μέχρι 90 μέτρα προς τη θάλασσα και βυθίζεται έως 3 μέτρα. Για την ενοποίηση της πόλης με τη θάλασσα, η λεωφόρος καλύπτεται σε δύο σημεία για 300 μέτρα, ενώ δημιουργούνται και δύο κάθετες γέφυρες, προεκτάσεις δρόμων της περιοχής. Το έργο περιλαμβάνει την αναδιαμόρφωση των κόμβων Συγγρού, Κηφισού και Παλαιού Φαλήρου, καθώς και τη διαμόρφωση νέων οδών πρόσβασης στις δραστηριότητες του Φαληρικού Όρμου.

✓ Η οδός Εθνάρχου Μακαρίου (παλαιά παραλιακή λεωφόρος) μετατοπίζεται κατά τμήματα, ενώ η υφιστάμενη γραμμή τραμ προσαρμόζεται (οριζοντιογραφικά και υψομετρικά) στον νέο κόμβο Συγγρού, στην παραλλασσόμενη οδό Εθνάρχου Μακαρίου και στην πορεία των επιφανειακών πλημμυρικών παροχών προς τα νέα αντιπλημμυρικά έργα. Προβλέπεται επίσης αποκατάσταση της συνέχειας του δικτύου πεζόδρομων – ποδηλατόδρομων της περιοχής.

✓ Ένα ακόμη σημαντικό για την περιοχή έργο είναι η δημιουργία υποδομής καθαρισμού του Κηφισού. Ένα αντλιοστάσιο θα «τραβά» νερό από τη θάλασσα και κατόπιν θα το διοχετεύει περίπου 2,2 χλμ. από την εκβολή του ποταμού, ώστε το εγκιβωτισμένο ποτάμι να καθαρίζεται από τα λιμνάζοντα νερά και να μειωθεί η δυσοσμία στην περιοχή.

✓ Τέλος, προβλέπεται η κατασκευή μιας μικρής «παράκαμψης» στον κεντρικό αγωγό ομβρίων, η οποία θα οδηγεί νερό σε μια κινητή μονάδα βιολογικού καθαρισμού (δυναμικότητας 1.200 m³/ημέρα). Το νερό θα υποβάλλεται σε τριτοβάθμια επεξεργασία και κατόπιν θα χρησιμοποιείται για την άρδευση τόσο του Φαληρικού Όρμου όσο και άλλων τμημάτων του παραλιακού μετώπου.

Ένα τέτοιο έργο, όχι μόνο θα αναβαθμίσει περιβαλλοντικά την περιοχή της Καλλιθέας, βελτιώνοντας κατά πολύ την ποιότητα ζωής των κατοίκων, λόγω της ευκολότερης πρόσβασής τους στη θάλασσα, του περιορισμού της ηχορρύπανσης, καθώς και των ατμοσφαιρικών ρύπων των αυτοκινήτων μιας ιδιαίτερας βεβαρημένης λεωφόρου, αλλά θα δώσει λύσεις και καίρια προβλήματα απορροής των υδάτων, προβλήματα που έχουν επί σειρά ετών ταλαιπωρήσει την περιοχή των Νοτίων Προαστίων. Ενδεχομένως και σύμφωνα με τις μελέτες που έχουν γίνει, σε λιγότερο από δύο χρόνια και με προϋπολογισμό 150.000.000 ευρώ, το έργο θα απαλλάξει από

τον κίνδυνο των πλημμυρικών φαινομένων 160 χιλιάδες κατοίκους και θα εντάξει την περιοχή στον τουριστικό χάρτη, επιτρέποντας την πρόσβαση στη θάλασσα⁴⁵.

Τέλος, μια ενδιαφέρουσα προοπτική που προκύπτει από τη βύθιση της Παραλιακής Λεωφόρου, είναι και η προβλεπόμενη σύνδεση του Καναλιού που διατρέχει το Κ.Π.Ι.Σ.Ν. με τη θάλασσα, γεγονός το οποίο θα εντείνει την παρουσία του υδάτινου στοιχείου περιμετρικά του αρχιτεκτονήματος, ενώ θα δημιουργήσει τις απαραίτητες προδιαγραφές για τη διεξαγωγή αγώνων ιστιοπλοΐας με μεγαλύτερα σκάφη, εντός και πέριξ του Κέντρου.

Καταλήγοντας, μπορεί το οικολογικό αποτύπωμα του Κ.Π.Ι.Σ.Ν. να μην έχει αποσαφηνιστεί με επίσημα και επιβεβαιωμένα στοιχεία, όμως είναι δεδομένο ότι ο χώρος αυτός είναι φιλικός προς το περιβάλλον, αύξησε τον όγκο πρασίνου που αναλογεί στους κατοίκους της Καλλιθέας και έδωσε προοπτικές στους πολίτες της πόλης για περιπατητικές βόλτες, αθλητικές δραστηριότητες και χαλάρωση σε υψηλής αισθητικής αξίας χώρους αναψυχής. Εξάλλου, φαίνεται ότι το Κ.Π.Ι.Σ.Ν. είναι η αφορμή μιας σειράς αλλαγών που αφορούν την ανάπλαση του Φαληρικού Όρμου και οι οποίες θα έπρεπε εδώ και χρόνια να είχαν ολοκληρωθεί, αναβαθμίζοντας την ποιότητα ζωής των κατοίκων και των επισκεπτών των Νοτίων Προαστίων της Αθήνας. Η αξιοποίηση του περιβάλλοντος χώρου του Σ.Ε.Φ., όπως έχει εξαγγείλει η Περιφέρεια Αττικής, για δημιουργία αθλητικών εγκαταστάσεων προσβάσιμων σε όλους, ο περιπατητικός και ποδηλατικός δρόμος από το Σ.Ε.Φ. μέχρι το Ελληνικό σε συνδυασμό με την ανάπλαση της Λεωφόρου Ποσειδώνος είναι έργα τομής τα οποία εφόσον υλοποιηθούν θα διαμορφώσουν ένα νέο τοπίο, πολύ πιο φιλικό για τους κατοίκους, αισθητικά αναβαθμισμένο, αλλά και περιβαλλοντικά πολύ πιο φροντισμένο, προκειμένου οι κάτοικοι και οι επισκέπτες της περιοχής, όχι μόνο να μπορούν να αθλούνται, αλλά και να απολαμβάνουν χώρους αναψυχής, εφάμιλλους ευρωπαϊκών προδιαγραφών, όπως αντίστοιχα είναι και ο χώρος του Κ.Π.Ι.Σ.Ν. Επομένως, είναι σημαντικό το Κ.Π.Ι.Σ.Ν. να μην απομείνει μόνο του, αλλά να ενταχθεί σε μια σειρά αναπλάσεων που θα κοσμήσουν περιβαλλοντικά την ευρύτερη περιοχή.

Ελπιδοφόρο είναι το γεγονός ότι με βάση τις Ολοκληρωμένες Χωρικές Επενδύσεις (Ο.Χ.Ε.) για την Αττική 2014- 2020, οι οποίες έχουν ήδη λάβει

⁴⁵<http://www.capital.gr/epixeiriseis/3213936/allazei-prosopo-i-paraliaki-metatopizetai-i-leof-poseidonos>

χρηματοδότηση και πρόκειται στο μεγαλύτερο μέρος τους να υλοποιηθούν, προβλέπεται μια σειρά έργων ανάπλασης του Νοτίου Τομέα της Περιφέρειας Αττικής, με επίκεντρο το Κ.Π.Ι.Σ.Ν. Η ανάπλαση αυτή περιλαμβάνει τόσο περιβαλλοντικές αναβαθμίσεις, όσο και πολλές πολιτιστικές δράσεις. Αναφορικά, τώρα, με τις περιβαλλοντικές παρεμβάσεις, ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι προβλέψεις σύνδεσης του Δήμου Καλλιθέας με τον Ιλισό και τη Λεωφόρο Ποσειδώνος, όπου μια πράσινη διαδρομή θα φιλοξενεί ταυτόχρονα και ποδηλατοδρόμους, που θα συνδέουν το Κ.Π.Ι.Σ.Ν., το Tae Kwon Do, το πάρκο του Φαληρικού Όρμου και θα φτάνουν μέχρι το ρέμα της Πικροδάφνης και το Θέατρο Βράχων του Υμηττού.

Σύμφωνα με την ίδια μελέτη, το Κ.Π.Ι.Σ.Ν. μπορεί ως δημόσιο πράσινο κτήριο να βοηθήσει σημαντικά στη βιοκλιματική αναβάθμιση της περιοχής και να λειτουργήσει ως φορέας ανάπτυξης της τοπικής οικονομίας, που θα αναβαθμίσει ταυτόχρονα και το περιβάλλον. Δηλαδή, λόγω του Κ.Π.Ι.Σ.Ν. μπορούν να ιδρυθούν ξενοδοχειακές υποδομές, που θα αναπτύξουν τόσο το πολιτιστικό- τουριστικό προϊόν της ευρύτερης περιοχής, όσο και θα εμπλουτίσουν τη λειτουργία του Κέντρου στην αστική περιοχή των τριών Δήμων που γειτνιάζουν (Καλλιθέας, Φαλήρου, Αλίμου). Οι επιχειρήσεις, λοιπόν, που δύνανται να αναπτυχθούν έχουν να κάνουν με τη φιλοξενία επισκεπτών, την εστίαση και την αναψυχή. Επίσης, με τον κατασκευαστικό κλάδο (βιοκλιματικά κτήρια, έξυπνες μεταφορές και πράσινη τεχνολογία), ενώ ταυτόχρονα το υδάτινο στοιχείο μπορεί να προσφέρει ανάπτυξη του θαλάσσιου τουρισμού και σπορ⁴⁶.

Ταυτόχρονα, σύμφωνα με την πρόταση στρατηγικής βιώσιμης αστικής ανάπτυξης για τις περιοχές της Νοτίου Αττικής, από τον Σύνδεσμο Δήμων Νότιας Αττικής, η οποία έχει υποβληθεί στο Ε.Σ.Π.Α. 2014- 2020, διαπιστώνεται η πρόθεση των Δήμων να δημιουργήσουν μεγάλους πράσινους χώρους και διαδρομές και να ενώσουν τους πολιτιστικούς άξονες της περιοχής, με σημείο αναφοράς το Κ.Π.Ι.Σ.Ν. αυτού του είδους οι μελέτες και οι παρεμβάσεις έχουν αφενός ως προτεραιότητα την περιβαλλοντική φροντίδα των Δήμων με έντονη αστική ανάπτυξη, αλλά παράλληλα και την οικονομική βελτίωση της τοπικής αγοράς. Με ειδικές αναλύσεις, έρευνες και στοιχεία, τόσο οι Δήμοι όσο και η Περιφέρεια, έχουν επισημάνει τα προβλήματα των περιοχών αυτών και θεωρούν ότι το Κ.Π.Ι.Σ.Ν. αποτελεί μια εξαιρετική αφορμή,

⁴⁶ Ο.Χ.Ε./ Β.Α.Α. Νοτίου Τομέα Περιφέρειας Αττικής. 3 Δήμοι με τον Πολιτισμό, για τον Τουρισμό και τη Βιώσιμη Ανάπτυξη.

προκειμένου ο πολιτισμός να φέρει τις πολυπόθητες αλλαγές στην περιοχή. Παρόλο που η μελέτη είναι εις βάθος και έχει εκπονηθεί από εξειδικευμένους συνεργάτες, απουσιάζει το ολιστικό σχέδιο, το οποίο θα περιλαμβάνει όχι μόνο τα Νότια Προάστια, αλλά θα εντάσσει την ανάπτυξη των εν λόγω Δήμων σε μία ευρύτερη αναμόρφωση του Λεκανοπεδίου. Είναι, όμως, σημαντικό το γεγονός ότι και αυτή η μελέτη προβλέπει αναβάθμιση των αθλητικών εγκαταστάσεων στο παραλιακό μέτωπο, ενοποίηση πολιτιστικών χώρων και πόλων αναψυχής και θέτει ως βασικό σημείο αναφοράς το Κ.Π.Ι.Σ.Ν.⁴⁷

Άλλωστε, η διεθνής εμπειρία και ειδικά το παράδειγμα του Όσλο, καταδεικνύει ότι μια πόλη μπορεί να αναπλαστεί και να δημιουργήσει μια νέα εικόνα, αλλά ταυτόχρονα να διατηρηθεί και να επαυξηθεί το περιβαλλοντικό της πρόσημο. Ο διεθνής χαρακτήρας του Όσλο όχι μόνο δεν αλλοίωσε τον φιλικό χαρακτήρα της πόλης προς τη φύση και το περιβάλλον, αλλά αντίθετα, η όποια αναβάθμιση είχε ως στόχο, μέσα από πάρκα και φυσικά τοπία, να ενδυναμώσει αυτή τη σχέση του ανθρώπου με τη φύση. Το πάρκο του Κ.Π.Ι.Σ.Ν. και η θάλασσα είναι δύο στοιχεία πολύ δυναμικά, τα οποία- αν αξιοποιηθούν σωστά- η ευρύτερη περιοχή της Καλλιθέας σε λίγα χρόνια μπορεί να είναι μια νέα, πράσινη πόλη.

48

⁴⁷ Έντυπο υποβολής πρότασης Στρατηγικής Βιώσιμης Αστικής Ανάπτυξης, για περιοχές με ειδική αναπτυξιακή δυναμική, «Η Μουσική και η Ιστορία των Δρόμων», Σύνδεσμος, Δήμων Νότιας Αττικής.

⁴⁸ Φωτογραφία 12: Άποψη της Παραλιακής Λεωφόρου, της Ναυταθλητικής Μαρίνας και του Σ.Ε.Φ. από το Κ.Π.Ι.Σ.Ν. (προσωπικό αρχείο).

Πολιτιστικός Άξονας

Το Κ.Π.Ι.Σ.Ν. εγκαταστάθηκε στην περιοχή, με στόχο δύο βασικές πολιτιστικές λειτουργίες: τη μεταφορά της Εθνικής Λυρικής Σκηνής και τη μετακόμιση της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδος, από το κέντρο της Αθήνας, στο Φαληρικό Δέλτα. Η Εθνική Λυρική Σκηνή ξεκίνησε τη λειτουργία της μόλις τον Σεπτέμβριο του 2017, ενώ η Εθνική Βιβλιοθήκη δεν έχει ακόμα λειτουργήσει πλήρως, καθώς βρίσκεται σε εκκρεμότητα η μεταφορά αρκετών βιβλίων και εγγράφων. Επομένως, το Κ.Π.Ι.Σ.Ν., στο διάστημα των δέκα περίπου μηνών που λειτουργήσε, στράφηκε σε μια πληθώρα ποικίλων πολιτιστικών δράσεων, οι οποίες στην ουσία στόχο είχαν την προσέλκυση επισκεπτών και τη γνωριμία τους με τον χώρο. Οι περισσότερες εκδηλώσεις πραγματοποιήθηκαν στον περιβάλλοντα χώρο του Κ.Π.Ι.Σ.Ν. και, όπως ήταν φυσικό, διεξήχθησαν κατά μείζονα λόγο, κατά τους θερινούς μήνες. Εκείνο το διάστημα, το Κ.Π.Ι.Σ.Ν. προσέλκυσε και τον μεγαλύτερο όγκο επισκεπτών, που με βάση ανεπίσημα στοιχεία ξεπέρασε το 1.000.000. Με βάση αυτά τα στοιχεία οι άνθρωποι της Κάτω Καλλιθέας έκριναν το Κ.Π.Ι.Σ.Ν. και διατύπωσαν τις απόψεις τους για το πώς αυτός ο χώρος εντάχθηκε στα πολιτιστικά δρώμενα της πρωτεύουσας.

Οι περισσότεροι κάτοικοι δήλωσαν πως δεν τρέφουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την Όπερα. Δεν τη γνωρίζουν, δεν είχαν επισκεφθεί ποτέ την Εθνική Λυρική Σκηνή στην οδό Ακαδημίας και είναι κάτι ξένο προς την κουλτούρα τους αλλά και προς το οικονομικό τους βαλάντιο.

«Δε νομίζω ο μέσος Καλλιθεάτης να ενδιαφερθεί για τον Όπερα. Να του είχες μπουζούκια, τότε ναι, πράγματι θα πήγαινε».

Εκ διαμέτρου αντίθετη είναι άποψη που εξέφρασαν άλλοι κάτοικοι, ότι εφόσον τους προσφέρεται αυτή η ευκαιρία και εφόσον μπορέσουν να βρουν φθηνά εισιτήρια, τότε θα εκμεταλλευθούν αυτή την ευκαιρία και θα επισκεφθούν την Εθνική Λυρική Σκηνή.

«Πήγα και είδα μια παράσταση και πραγματικά μαγεύτηκα. Δεν μπορώ να πηγαίνω συνέχεια, ούτε μου αρέσουν όλα τα είδη της Όπερας, αλλά όποτε μπορέσω να βρω ξανά φθηνό εισιτήριο, θα πάω».

Διαφαίνεται, επομένως, μια αποστασιοποίηση των κατοίκων της περιοχής, που έγκειται περισσότερο στον φόβο για το αυξημένο κόστος, παρά στο είδος του θεάματος και αυτό τεκμηριώνεται με την άποψη ενός κατοίκου, ο οποίος εξέφρασε την επιθυμία- πρόταση:

«Θα ήθελα να υπήρχαν ειδικές εκπτώσεις και προσφορές για εμάς τους κατοίκους, τόσο στη Λυρική Σκηνή, όσο και σε άλλες εκδηλώσεις. Αν υπήρχαν κάποιες παροχές, σίγουρα ο κόσμος θα πήγαινε, τουλάχιστον για να το δοκιμάσει».

Επιπροσθέτως, ο εκπρόσωπος του Δήμου ανέφερε ότι υπήρξαν σκέψεις η Λυρική Σκηνή να ανεβάσει παραστάσεις τόσο εντός του Κ.Π.Ι.Σ.Ν., όσο και σε χώρους του Δήμου, ώστε να έχουν την ευκαιρία και άνθρωποι με μικρότερη ή και μηδενική οικονομική δυνατότητα να προσεγγίσουν και να γνωρίσουν την Όπερα.

«Με βάση ένα πιλοτικό πρόγραμμα του Δήμου, την “Όπερα Βαλίτσα”, παίχτηκαν όπερες και οπερέτες σε δημοτικά θέατρα και σχολεία και αυτό νομίζω ότι ως πρόγραμμα ήταν πολύ μπροστά, σε σχέση με άλλους Δήμους. Σίγουρα, αν συνεχιστεί, είναι μια καλή ευκαιρία ο κόσμος να γνωρίσει το “Νιάρχος” και τις δραστηριότητές του».

Αντίστοιχα, ανάλογες σκέψεις γίνονται και για τη λειτουργία της Εθνικής Βιβλιοθήκης. Από τη μια οι κάτοικοι βλέπουν ότι είναι σπουδαίο ο εθνικός αυτός θησαυρός να βρίσκεται στην πόλη τους, από την άλλη σίγουρα δεν ξέρουν πώς να το διαχειριστούν. Αν η Εθνική Βιβλιοθήκη ανοιχτεί προς τα έξω και δημιουργήσει πρωτοποριακά προγράμματα, θα αλληλεπιδράσει σε σημαντικό βαθμό με τους κατοίκους της περιοχής. Ο εκπρόσωπος του Δήμου ανέφερε χαρακτηριστικά:

«Η Εθνική Βιβλιοθήκη θα μπορούσε να ξεφύγει από τα τετριμμένα και να κάνει δανεισμό ή να συνεργαστεί με σχολεία της περιοχής και με τις δημοτικές βιβλιοθήκες. Φυσικά δεν είναι αυτός ο ρόλος της Εθνικής Βιβλιοθήκης, όμως θα βοηθούσε αυτό στην εξοικείωση του κοινού με τα βιβλία».

Με αυτά τα δύο παραδείγματα, γίνεται αντιληπτό ότι τόσο η Εθνική Λυρική Σκηνή, όσο και η Εθνική Βιβλιοθήκη δείχνουν την πρόθεσή τους να ανοιχτούν προς την τοπική κοινωνία και να ενισχύσουν τη διάδραση του χώρου. Ενδεχομένως, στο σημείο αυτό υφίσταται και μια διαφοροποίηση μεταξύ της διοίκησης του Κ.Π.Ι.Σ.Ν. και των διοικήσεων της Εθνικής Λυρικής Σκηνής και της Εθνικής Βιβλιοθήκης, καθώς- σύμφωνα με τα λεγόμενα των συμμετεχόντων- προκύπτει ότι η διοίκηση του Κ.Π.Ι.Σ.Ν. ενισχύει την κλειστότητα και αυτοαναφορικότητα του χώρου. Το Κ.Π.Ι.Σ.Ν. είναι απόλυτα εξωστρεφές μέσω των δράσεών του, αλλά όλες οι πρωτοβουλίες, ενέργειες και εκδηλώσεις αφορούν αποκλειστικά τον χώρο του και δεν αφήνουν κανένα περιθώριο αλληλεπίδρασης με τη γύρω περιοχή. Είναι ουσιαστικά εσωστρεφές μέσα στην εξωστρέφειά του.

Παράλληλα, επιχειρηματίες της περιοχής δήλωσαν πως από το Κ.Π.Ι.Σ.Ν. περιμένουν:

«...ειδική μεταχείριση σχολείων, Κ.Α.Π.Η. και πολιτιστικών συλλόγων, ώστε οι δημότες να θέλουν να πάνε στο 'Νιάρχος'».

Αυτό που προκύπτει ως συμπέρασμα είναι ότι οι κάτοικοι θέλουν να γνωρίσουν τον νέο αυτό πόλο πολιτισμού, θέλουν να έρθουν σε επαφή με τον πολιτισμό και όσα μπορεί να εκπέμψει το Κ.Π.Ι.Σ.Ν., αλλά αναμένουν και το ανάλογο «αγκάλιασμα» από τον Δήμο και το Κ.Π.Ι.Σ.Ν..

Ενδεικτικό είναι ότι η κακή συνεννόηση Δήμου και Κ.Π.Ι.Σ.Ν. δημιούργησε το περασμένο καλοκαίρι σύγχυση στους κατοίκους της περιοχής, καθώς την ίδια ημερομηνία υπήρχαν πολιτιστικές εκδηλώσεις σε δύο ή τρία σημεία του Δήμου Καλλιθέας και στο Κ.Π.Ι.Σ.Ν., με αποτέλεσμα να είναι δύσκολο να αποφασίσουν πού θα κατευθυνθούν.

«Δυστυχώς, άλλο πράγμα σημαίνει Εθνική Λυρική Σκηνή, άλλο Εθνική Βιβλιοθήκη και άλλο Κ.Π.Ι.Σ.Ν. Δεν υπάρχει πάντοτε ολοκληρωμένη συνεννόηση και γι' αυτό παρατηρήθηκε το καλοκαίρι ο κόσμος να διχάζεται πού να πρωτοπάει. Ενώ υπήρξε το καλοκαίρι μια πρωτοποριακή δράση, το Μεσογειακό Φεστιβάλ, με πολιτιστικές εκδηλώσεις μέσα στο Κ.Π.Ι.Σ.Ν. και στην πόλη, δεν πετύχαινε πάντα, γιατί συνέπιπταν σε ώρα και ημέρα οι δράσεις. Για τα Χριστούγεννα έχουν εξαγγελθεί παράλληλες δράσεις, τόσο μέσα στο Κ.Π.Ι.Σ.Ν., όσο και στις πλατείες του Δήμου. Ελπίζουμε αυτή τη φορά να πετύχει».

Το σκεπτικό πολιτιστικές δράσεις να πραγματοποιούνται τόσο εντός του Κ.Π.Ι.Σ.Ν., όσο και σε χώρους του Δήμου Καλλιθέας, είναι ένα ελπιδοφόρο γεγονός, που αποδεικνύει ότι μπορούν να υπάρξουν σχέσεις αλληλεπίδρασης μεταξύ ενός πόλου αναψυχής και της γύρω περιοχής του. Σε αυτό το πλαίσιο, είχαν προταθεί, όπως ανέφερε ο εκπρόσωπος του Δήμου, αρκετές ιδέες, που θα μπορούσαν να ενισχύσουν την επισκεψιμότητα του Κέντρου, αλλά και της πόλης. Για παράδειγμα, τις Κυριακές να υπάρχουν πεζοδρομήσεις, ορισμένων οδών ή να δημιουργηθούν θεματικοί δρόμοι, οι οποίοι θα είναι αφιερωμένοι είτε στη γαστρονομία, είτε στη μουσική, είτε εν γένει στη διασκέδαση. Γενικότερα, αυτό που θα επιθυμούσε ο Δήμος, είναι η εξεύρεση τρόπων, ώστε ο επισκέπτης του Κ.Π.Ι.Σ.Ν. να εισέλθει και στην πόλη της Καλλιθέας. Αυτό θα συμβεί εφόσον κοινός άξονας για όλες τις εκδηλώσεις είναι ο πολιτισμός και οι δράσεις με θέμα αυτόν. Όμως, όπως ομολόγησε

ο ίδιος εκπρόσωπος του Δήμου:

«Υπάρχουν πολλές πρακτικές δυσκολίες και απαιτείται ένας γενικότερος σχεδιασμός, ώστε ο Δήμος σε συνεννόηση με το Κ.Π.Ι.Σ.Ν. να δημιουργήσουν από κοινού δράσεις που θα φέρουν επισκέπτες, αλλά και θα ανοίξουν δρόμο για τουριστική ανάπτυξη της Καλλιθέας».

Ταυτόχρονα, στο πλαίσιο της αναζήτησης ιδεών που θα μπορούσαν να αναπλάσουν πολιτιστικά τόσο τον Φαληρικό Όρμο, όσο και τη Λεωφόρο Συγγρού, ήταν η δημιουργία πολιτιστικών περιπάτων, σε συνδυασμό με ποδηλατόδρομους. Ως προς τον Φαληρικό Όρμο, ο περίπατος θα ένωνε τα αθλητικά- κυρίως- κέντρα (Σ.Ε.Φ., Tae Kwon.Do, Κ.Π.Ι.Σ.Ν., Αθλητικά Κέντρα Αγίου Κοσμά και Νέο Πάρκο στο Ελληνικό). Ως προς τον περίπατο της Λεωφόρου Συγγρού, η ιδέα ήταν να ενωθούν σε έναν πολιτιστικό, ιστορικό και τουριστικό περίπατο τα δύο Πανεπιστήμια (Πάντειο και Χαροκόπειο), η Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών, Το Ευγενίδειο Ίδρυμα και το Κ.Π.Ι.Σ.Ν., με την Ακρόπολη. Κάτι τέτοιο, βέβαια, απαιτεί χορηγούς και χρηματοδότηση, γι' αυτό και όπως εξηγεί ο ίδιος άνθρωπος:

«Δεν προχώρησε αυτή η ιδέα, γιατί δεν υπάρχουν χρήματα, ενώ δεν είναι στις προτεραιότητες του “Νιάρχος”».

Ένα σημαντικό θέμα στον τομέα του πολιτισμού, το οποίο θα μπορούσε και να ενισχύσει τόσο την επισκεψιμότητα της περιοχής, όσο και την ανάδειξη της μνημειακής αξίας του χώρου είναι οι ανασκαφές που έχουν πραγματοποιηθεί και τα αρχαιολογικά ευρήματα τα οποία παραπέμπουν στο Κυλόνειο Άγος⁴⁹.

Είναι μια αρχαιοελληνική ανασκαφή, ευρισκόμενη σε εξέλιξη, η οποία προϋπήρχε της κατασκευής των κτισμάτων του Κ.Π.Ι.Σ.Ν. και ορίζεται εντός του πλαισίου των 210.000 τετραγωνικών μέτρων της έκτασης του Κέντρου.

«Έχουν βρεθεί και αρχαιολογικά ευρήματα. Το ξέρω γιατί ασχολούμαι με αυτό. Μάλιστα αυτά τα ευρήματα αφορούν το Κυλόνειο Άγος, αν έχεις ακούσει... Αλλά δεν έχω δει καμία επιγραφή στο “Νιάρχος” να αναφέρει κάτι γι' αυτό. Μετά από πολλές πιέσεις ο Renzo Piano δέχτηκε να δημιουργηθεί κάποια στιγμή ένα Μουσείο».

Προφανώς, μια ανασκαφή, η οποία βρίσκεται σε εξέλιξη και έως ότου ολοκληρωθεί και αποτιμηθούν τα ευρήματα, δεν μπορεί να αποτελεί ένα επισκέψιμο μέρος. Παρόλα αυτά, σύμφωνα και με τον εκπρόσωπο του Δήμου, υπάρχει συμφωνία μεταξύ του Κ.Π.Ι.Σ.Ν. και της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας να κατασκευαστεί εντός

⁴⁹ <http://users.sch.gr/avord/KILONEIO%20AGOS.htm>

του Κέντρου ένα Μουσείο που θα αναδείξει όλα αυτά τα ευρήματα, όπως τους αρμόζει. Προς επίρρωση των λεγομένων του κατοίκου, από επιτόπια παρατήρηση διαπιστώνεται πως πράγματι, πουθενά στο Κ.Π.Ι.,Σ.Ν. δεν υπάρχει κάποια αναφορά στην εν λόγω ανασκαφή, παρά μόνο στην ιστοσελίδα του⁵⁰.

Καταλήγοντας, είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι και στον τομέα του αθλητισμού το Κ.Π.Ι.Σ.Ν. μπορεί να πρωταγωνιστήσει, προσελκύοντας διεθνείς επισκέπτες και ενισχύοντας την τουριστική εικόνα της πόλης, όπως δήλωσε εκπρόσωπος της Ομοσπονδίας Ιστιοπλοΐας, που εδρεύει στη Ναυταθλητική Μαρίνα της Κάτω Καλλιθέας.

«Στο “Νιάρχος” έγινε και η Τελετή Έναρξης του Πανευρωπαϊκού Πρωταθλήματος Ιστιοπλοΐας μικρών σκαφών και πραγματικά έγινε χαμός από τον κόσμο που ήρθε. Έτσι κάνουν τη βόλτα τους στο “Νιάρχος”, γνωρίζουν κι εμάς, που φέρνουμε τόσες διακρίσεις και μετάλλια».

Εξάλλου, σύμφωνα με τη μελέτη Ο.Χ.Ε., προβλέπονται και στον πολιτιστικό άξονα πολλές δράσεις που θα δημιουργήσουν τις προϋποθέσεις αυξημένης επισκεψιμότητας στην περιοχή. Οι προβλέψεις της μελέτης αυτής κάνουν λόγο για τη δημιουργία ενός πολιτιστικού διαδρόμου στη Λεωφόρο Συγγρού, που θα προσφέρει στον επισκέπτη μια χωρική και ιστορική συνέχεια του τοπίου, από το Ιστορικό Κέντρο των Αθηνών μέχρι και την Παράκτια Ζώνη. Χαρακτηριστικό είναι ότι σε επίπεδο τουρισμού το Κ.Π.Ι.Σ.Ν. μπορεί να αποτελέσει ένα πρότυπο πολιτιστικών διαδρομών, όπως συμβαίνει σε άλλες χώρες της Ευρώπης (Μαδρίτη, Αβίλα της Ισπανίας) και να απευθύνεται σε διαφορετικά κοινά. Αντιστοίχως, μπορεί να αναφερθεί ότι η περιοχή της Καλλιθέας, ακολουθώντας το παράδειγμα του Μπιλμπάο και καθώς διαθέτει μοναδικά κι αυτή χαρακτηριστικά (αρχαιολογικά μνημεία, Ναυταθλητική Μαρίνα και τώρα ένα Κέντρο Πολιτισμού) δύναται να αναδειχθεί σε έναν τόπο προσέλκυσης επισκεπτών και τουριστών. Στη διεθνή αγορά, με το σωστό *place marketing* μπορεί να αναβαθμίσει το *brand name* της και- με τις κατάλληλες κινήσεις- να αποτελέσει μια πολιτιστική πρωτεύουσα του κόσμου.

Μέσω των τουριστικών και πολιτιστικών διαδρομών, εννοείται ότι μπορεί να ευνοηθεί και η τοπική οικονομία των περιοχών αυτών, καθώς θα αναπτυχθούν πυκνώσεις επιχειρήσεων κατά μήκος των διαδρομών αυτών, με βάση την ψυχαγωγία, τη διασκέδαση, την αναψυχή και τις δημιουργικές βιομηχανίες. Το όραμα για την

⁵⁰ <https://www.snfcc.org/construction/archaeological-findings/?lang=el>

περιοχή, με βάση τη μελέτη των τριών Δήμων, είναι η ανάπτυξη ειδικού δικτύου τουρισμού- πολιτιστικού και αστικού- «σαν ένα ταξίδι στον χώρο και στον χρόνο, μέσα από εικόνες, ήχους και γεύσεις», που αναμειγνύονται, αναδύομενες μέσα από τις ιστορικές διαδρομές των τριών τόπων: «αρχαιολογικοί χώροι και γεύσεις της θάλασσας, αρχιτεκτονική του Μεσοπολέμου, γεύσεις και μουσικές των προσφύγων, μνήμες από τα ρεμπέτικα στις Τζιτζιφιές και τέλος υψηλή μουσική απόλαυση στην Εθνική Λυρική Σκηνή»⁵¹.

Συμπερασματικά, θα μπορούσε να επισημανθεί ότι το Κ.Π.Ι.Σ.Ν., ως φορέας πολιτισμού, έχει δώσει δείγματα γραφής ότι δύναται να αποτελέσει σημείο αναφοράς για την ευρύτερη περιοχή, αλλά και ολόκληρη την Αθήνα, τόσο μέσω της Λυρικής Σκηνής και της Εθνικής Βιβλιοθήκης, όσο και με τις πολιτιστικές δράσεις τις οποίες διοργανώνει με απόλυτη επιτυχία, όπως καταδεικνύει η επισκεψιμότητά τους. Στόχος, βεβαίως, είναι αυτός ο ρόλος να λειτουργήσει και ως αφορμή για μια πολιτιστική ανάπλαση της περιοχής, για τη συμμετοχή όλο και περισσότερων κατοίκων στα πολιτιστικά δρώμενα και στην επικοινωνιακή διάδραση του Κ.Π.Ι.Σ.Ν. με την ανθρωπογεωγραφία της Κάτω Καλλιθέας.

52

⁵¹ Ο.Χ.Ε./ Β.Α.Α. Νοτίου Τομέα Περιφέρειας Αττικής. 3 Δήμοι με τον Πολιτισμό, για τον Τουρισμό και τη Βιώσιμη Ανάπτυξη.

⁵² Φωτογραφία 13: Ανακοινώσεις του Κ.Π.Ι.Σ.Ν. για ψυχαγωγικές και πολιτιστικές δράσεις (προσωπικό αρχείο).

Συμπεράσματα

Καταλήγοντας, κρίνεται σκόπιμο να εξαχθούν ορισμένα συμπεράσματα σε σχέση με τα ευρήματα της έρευνας:

✓ Το Κ.Π.Ι.Σ.Ν.

Αναφορικά με τον χώρο το Κ.Π.Ι.Σ.Ν., είναι αναμφισβήτητα ένα εξαιρετικό οικοδόμημα, που- μαζί με τον περιβάλλοντα χώρο του- αποτελεί κόσμημα για το Λεκανοπέδιο της Αττικής.

✓ Ο αντίκτυπος

Προβλέπεται ότι το Κ.Π.Ι.Σ.Ν. θα διαδραματίσει σημαντικό ρόλο ως σημείο αναφοράς, αλλά και αφετηρία αλλαγών στην ευρύτερη περιοχή. Αυτό, όμως, το οποίο διαπιστώθηκε από την επαφή με τους ανθρώπους της περιοχής είναι πως ο αντίκτυπος, μέχρι στιγμής, του Κ.Π.Ι.Σ.Ν. στην περιοχή δημιουργεί ανάμεικτα συναισθήματα: αφενός μεν οι κάτοικοι θεωρούν ότι είναι ένας χώρος που τους υπερβαίνει και τους αναβαθμίζει, αφετέρου στέκονται «μετέωροι» απέναντί του και δεν γνωρίζουν πώς να διαχειριστούν αυτό το γεγονός. Άλλοι είναι ανυπόμονοι, προκειμένου να δουν μεγάλες αλλαγές να λαμβάνουν χώρα στον τόπο τους και άλλοι παραμένουν αμήχανοι, χωρίς να μπορούν να κατανοήσουν πώς ο εν λόγω χώρος θα αλλάξει τη ζωή και την καθημερινότητά τους.

✓ Η διάδραση

Από την άλλη πλευρά, το ίδιο το Κ.Π.Ι.Σ.Ν. φαίνεται να ακτινοβολεί και να διαχέει επικοινωνιακά τις δράσεις του σε όλη την Αττική. Ενδιαφέρεται να προσελκύσει κόσμο, επισκέπτες, να γίνει γνωστό, όμως- μέχρι στιγμής- δεν αξιοποιεί τον όρο «διάδραση» με την ανθρωπογεωγραφία της περιοχής. Δεν φαίνεται να ενδιαφέρεται ειδικά και επισταμένως για τους κατοίκους της Καλλιθέας και από την άποψη αυτή θα μπορούσε να βρίσκεται σε οποιοδήποτε σημείο της Αττικής, διατηρώντας αποστάσεις από την τοπική κοινωνία και ανθρωπογεωγραφία. Είναι δε παράδοξο το γεγονός ότι το Κ.Π.Ι.Σ.Ν. στην ουσία είναι τρία Κέντρα Πολιτισμού, με διαφορετική στοχοθεσία, διαφορετικό *management* και διαφορετικό *target group*: η Εθνική Λυρική Σκηνή, η Εθνική Βιβλιοθήκη και το Κέντρο Πολιτισμού. Το γεγονός αυτό προκαλεί σύγχυση στους κατοίκους, σχετικά με το πώς μπορούν να προσεγγίσουν το Κέντρο και να το αισθανθούν «δικό τους», επομένως διστάζουν να έχουν οποιαδήποτε σχέση αλληλεπίδρασης με τον χώρο αυτό.

✓ Τα ευρωπαϊκά παραδείγματα

Τα ευρωπαϊκά παραδείγματα είναι πολλά και σημαντικά και μπορούν να αξιοποιηθούν ως φάροι αναδημιουργίας στον τρόπο με τον οποίο μια πόλη αξιοποιεί χώρους πολιτισμού, μνημεία και αξιοθέατα, προκειμένου να αναβαθμίσει το brand name της και να προωθηθεί υψηλά στη διεθνή αγορά. Σε όλες τις περιπτώσεις, και ειδικά σε αυτές οι οποίες εξετάστηκαν (Μπιλμπάο, Όσλο), εκπονήθηκαν ολιστικά στρατηγικά σχέδια, τα οποία υιοθετήθηκαν από το σύνολο του τοπικού πληθυσμού, όχι πάντοτε χωρίς αντιδράσεις, αλλά σίγουρα με στόχο να αναμορφώσουν την πόλη και να φέρουν την οικονομική ανάπτυξη αντί της παρακμής. Εάν το σχέδιο υλοποίησης οποιασδήποτε αναγέννησης (urban regeneration) δεν έχει χαρακτήρα καθολικό και δεν συμπεριλαμβάνει περιβάλλον, οικονομία, επιχειρήσεις, πολεοδομικές και συγκοινωνιακές μελέτες, τότε δεν είναι εφικτό να πραγματοποιηθεί κάτι σημαντικό για μια πόλη.

✓ Η ενεργή συμμετοχή

Επίσης, η διεθνής βιβλιογραφία τονίζει συνεχώς ότι οποιαδήποτε αλλαγή πραγματοποιηθεί σε μια πόλη, θα πρέπει να είναι αποτέλεσμα συνεργασίας και ενεργούς συμμετοχής των πολιτών σε αυτή, προκειμένου να επιτευχθεί το βέλτιστο αποτέλεσμα. Αυτό, βεβαίως, προϋποθέτει ότι οι κάτοικοι της πόλης θα ενημερωθούν αναλυτικά για το τι πρόκειται να συμβεί, θα γίνουν μέτοχοι των προβλημάτων και των αλλαγών που πρέπει να γίνουν στην πόλη τους και επομένως θα συμβάλουν με κάθε δυνατόν τρόπο, ώστε να συμβούν με ταχύ ρυθμό, αλλά και προς όφελος όλων. Κάτι που δε φαίνεται να συμβαίνει προς το παρόν στην προκειμένη περίπτωση.

✓ Δήμος- Περιφέρεια

Από πλευράς Πολιτείας, φάνηκε ότι δεν υπήρχε ετοιμότητα για τη διαχείριση της επισκεψιμότητας του νέου Πόλου Πολιτισμού στην περιοχή, είτε αυτό αφορά στις συγκοινωνιακές ρυθμίσεις, είτε στην εν γένει σχέση και συνεργασία των φορέων μεταξύ τους. Αυτό φαίνεται να αλλάζει σύντομα, βάσει των προτάσεων στρατηγικής ανάπτυξης και των Ο.Χ.Ε. που έχουν κατατεθεί και εγκρίθει.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αυδίκος, Β. (2014). Οι πολιτιστικές και δημιουργικές βιομηχανίες στην Ελλάδα. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.
- Ανδρικοπούλου, Ε., Γιαννάκου, Α., Καυκαλάς, Γ. & Πιτσιάβα- Λατινοπούλου, Μ. (2014). Πόλη και πολεοδομικές πρακτικές για τη βιώσιμη αστική ανάπτυξη. Αθήνα: Κριτική.
- Γκαζή, Α. (2012). Εθνικά μουσεία στην Ελλάδα: όψεις του εθνικού αφηγήματος. Στο Γκαζή, Α. και Μπούνια, Α. (επιμ.), Εθνικά Μουσεία στη Νότια Ευρώπη. Ιστορία και Προοπτικές (σ. 36- 71). Αθήνα: Καλειδοσκόπιο.
- Ζορμπά, Μ. (2014). Πολιτική του πολιτισμού. Αθήνα: Πατάκης.
- Ίσαρη, Φ. & Πουρκός, Μ. (2015). Ποιοτική μεθοδολογία έρευνας [ηλεκτρονικό βιβλίο]. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Διαθέσιμο στο : https://repository.kallipos.gr/bitstream/11419/5826/4/15327_Isari-KOY.pdf
- Κλήμης, Γ.Μ. (2016). «Marketing», Πανεπιστημιακές σημειώσεις, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα.
- Κυριαζή, Ν. (2011). Η κοινωνιολογική έρευνα. Αθήνα: Πεδίο.
- Λαμπριανίδης, Λ. (2012). Οικονομική γεωγραφία. Αθήνα: Πατάκης.
- Νικολαΐδου, Σ. (1993). Η κοινωνική οργάνωση του αστικού χώρου. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Πολύζος, Σ. (2015). Αστική ανάπτυξη. Αθήνα: Κριτική.
- Ρέντζος, Γ. (2006). Ανθρωπογεωγραφίες της πόλης. Αθήνα: Τυπωθήτω- Δαρδανός.
- Σερράος, Κ. (2004). Η αισθητική της σύγχρονης αναπτυσσόμενης πόλης στην Ελλάδα. Πρακτικά επιστημονικού συνεδρίου (σ. 162- 166). Αθήνα, Οκτώβριος 13- 14.
- Σπυριδάκης, Μ. (2009). Απασχόληση και ανάπλαση στην παράκτια πόλη. Στο Σπυριδάκης, Μ. (επιμ.), Μετασχηματισμοί του χώρου (σ. 93- 122). Αθήνα: Νήσος.
- Χαμηλάκης, Γ. (2012). Το έθνος και τα ερείπιά του (μτφρ. Καλαϊτζής, Ν.). Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 2007).
- Bell, J. (2007). Πώς να συντάξετε μια επιστημονική εργασία: Οδηγός ερευνητικής μεθοδολογίας (μτφρ. Πανάγου, Ε.). Αθήνα: Μεταίχμιο. (Το πρωτότυπο έργο

εκδόθηκε το 2005).

Eco, U. (1994). Πώς γίνεται μια διπλωματική εργασία (μτφρ.- επιμ. Κονδύλη, Μ.). Αθήνα: Νήσος. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1989).

Foucault, M. (2008). Το μάτι της εξουσίας (μτφρ. Μπετζέλος, Τ.). Θεσσαλονίκη: Βάνιας. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1972).

Hall, T. (2005). Αστική γεωγραφία (μτφρ. Καραχάλης, Ν.). Αθήνα: Κριτική. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1998).

Javeau, C. (2000). Η έρευνα με ερωτηματολόγιο (μτφρ.- επιμ. Τζαννόνε- Τζώρτζη, Κ.). Αθήνα: Τυπωθήτω- Δαρδανός.

Knox, P. & Pinch, S. (2009). Κοινωνική γεωγραφία των πόλεων (μτφρ.- επιμ. Μαλούτας, Θ.). Αθήνα: Σαββάλας. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 2006).

Mishler, E. (1996). Συνέντευξη έρευνας (μτφρ. Ρώντα, Ν.). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1991).

Stevenson, D. (2007). Πόλεις και αστικοί πολιτισμοί (μτφρ. Πεντάζου, Ι.). Αθήνα: Κριτική. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 2003).

Ανώνυμος, (2017). Renzo Piano Building Workshop Piece by Piece. Αθήνα: Κ.Π.Ι.Σ.Ν.

Ανώνυμος, (χ.χ.). Έντυπο υποβολής πρότασης Στρατηγικής Βιώσιμης Αστικής Ανάπτυξης, για περιοχές με ειδική αναπτυξιακή δυναμική, «Η Μουσική και η Ιστορία των Δρόμων», Σύνδεσμος Δήμων Νότιας Αττικής. (χ.έ.)

Ανώνυμος (χ.χ.). Ο.Χ.Ε./ Β.Α.Α. Νοτίου Τομέα Περιφέρειας Αττικής. 3 Δήμοι με τον Πολιτισμό, για τον Τουρισμό και τη Βιώσιμη Ανάπτυξη. (χ.έ.).

Ξενόγλωσση

- Ashworth, G. & Kavatzis, M. (2010). Towards Effective Place Brand Management-Branding European Cities and Regions. Cheltenham, U.K.: Edward Elgar Publishing.
- Clark, G. & Moonen, T. (2015). An Outside View of Oslo: Oslo's International Benchmark Performance. Ανακτήθηκε από: <http://www.projectosloregion.no/wp-content/uploads/2015/01/Outside-In-View-of-Oslo-Oslo-in-International-City-Benchmarks-Final-Greg-Clark-Tim-Moonen-2015.pdf>
- Denzin, N.K. & Lincoln, Y.S. (2005). The Sage Handbook of Qualitative Research (3rd edition). Thousand Oaks, C.A.: Sage.
- Florida, R. (2002). The Rise of the Creative Class. New York: Basic Books.
- Geertz, C. (1993). The Interpretations of Cultures. London: Heinemann
- Giddens, A. (1984). The Constitution of Society. Cambridge, U.K.: Polity Press.
- Gonzales, S. (2004). The Role of the Guggenheim Museum in the Development of Urban Entrepreneurial Practices in Bilbao. Ανακτήθηκε από: <http://www2.aq.upm.es/Departamentos/Urbanismo/blogs/urban-networking-workshop/files/2014/01/Role-of-the-Guggenheim-Museum.pdf>
- Gonzales, S. (2006). Scalar Narratives in Bilbao: A Cultural Politics of Scales Approach to the Study of Urban Policy. International Journal of Urban and Regional Research, Vol. 30, p. 836- 857. Doi: 10.1111/j.1468-2427.2006.00693.x.
- Habermas, J. (1989). The Structural Transformation of the Public Sphere (μτφρ. Burger, T.). Massachusetts: Massachusetts Institute of Technology (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1962).
- Harvey, D. (2010). The Enigma of Capital and the Crises of Capitalism. Oxford, U.K.: Oxford University Press
- Khun, T. (1970). The Structure of Scientific Revolutions (2nd edition). Chicago: The University of Chicago Press.
- Mead, G.H. (1934). Mind, Self and Society. Chicago: The University of Chicago Press.
- Medway, D. & Swanson, K. (2015). Place Branding: Are We Wasting Our Time? Report of an AMA Special Session. Journal of Place management and Development, Vol. 8, p. 63- 69. Doi:10.1108/JPMD-12-2014-0028.
- Oliveira, E. (2014). Place Branding as a Strategic Spatial Planning Instrument. Place

- Branding and Public Diplomacy, Vol. 11, p.18- 33. Doi: 10.1057/pb2014.12.
- Omholt, T. (2015). Developing a Theoretical Framework to Analyze an Urban Culinary Culture and Explain Restaurant Cluster Developments. *Journal of Place Management and Development*, Vol. 8, p. 233- 253. Doi: 10.1108/JPM-05-2015-0013.
- Plaza, B. (2000). Evaluative the Influence of a Large Cultural Artifact in the Attraction of Tourism. The Guggenheim Museum Bilbao Case. *Urban Affairs Review*, Vol. 36, p. 264- 274.
- Plaza, B. (2006). The Return on Investment of the Guggenheim Museum Bilbao. *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 30, p. 452- 467.
- Plaza, B. (2007). The Bilbao Effect (Guggenheim Museum Bilbao). MPRA, paper no 12681. Ανακτήθηκε από: https://mpa.ub.uni-muenchen.de/12681/1/Bilbao_Effect.pdf.
- Porter, M. (2000). Location, Competition and Economy Development: Local Clusters in a Global Economy. *Economic Development Quarterly*, Vol. 14, p.15- 34.
- Sepe, M. & Trapani, G. (2010). Cultural Tourism and Creative Regeneration: Two Case Studies. *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research*, Vol. 4, p.214- 217. Doi:10.1108/17506181011067600.
- Timur, U.P. (2013). Urban Waterfront Regenerations. *Advances in Landscape Architecture*, p. 169 -206. Doi: 10.5772/55759. Ανακτήθηκε από: <https://www.intechopen.com/books/advances-in-landscape-architecture/urban-waterfront-regenerations>
- Weber, M. (1949). *The Methodology of the Social Sciences* (μτφρ.- επιμ. Shils, E.A. & Finch, H.A.), New York: The Free Press.

Δικτυογραφία- πηγές

<http://www.placemanagement.org/> (πρόσβαση στις 15/09/17)

goo.gl/ubXVY8 (πρόσβαση στις 20/12/17)

goo.gl/dGEA9u (πρόσβαση στις 20/12/17)

<https://www.guggenheim-bilbao.eus/en/the-building/outside-the-museum/> (πρόσβαση στις 07/10/17)

<https://www.oslo.kommune.no/> (πρόσβαση στις 09/10/17)

<http://www.oslobusinessregion.no/the-oslo-region-brand-management-strategy-2/> (πρόσβαση στις 09/10/17)

<http://www.protagon.gr/protagoncard/opera-tou-oslo> (πρόσβαση στις 15/10/17)

<https://operaen.no/en/Learn-more/About-the-Opera-House/> (πρόσβαση στις 15/ 10/17)

<http://afmuseet.no/en/om-museet/bygningen> (πρόσβαση στις 15/10/17)

<http://afmuseet.no/en/om-museet/skulpturparken> (πρόσβαση στις 15/10/17)

<https://www.visitnorway.com/places-to-go/eastern-norway/oslo/oslo-opera-house/> (πρόσβαση στις 15/10/17)

<https://www.snfcc.org/media/60873/law-3785.2009.pdf> (πρόσβαση στις 23/10/17)

<https://www.snfcc.org/media/115108/Construction-facts.pdf> (πρόσβαση στις 23/10/17)

<https://www.snfcc.org/construction/leed/?lang=el> (πρόσβαση στις 23/10/17)

<https://www.snfcc.org/you-the-snfcc/accessibility/?lang=el> (πρόσβαση στις 23/10/17)

<https://www.snfcc.org/about/vision/the-stavros-niarchos-park/?lang=el> (πρόσβαση στις 23/10/17)

<https://www.snfcc.org/about/vision/the-greek-national-opera/?lang=el> (πρόσβαση στις 23/10/17)

<https://www.snfcc.org/about/vision/the-national-library-of-greece/?lang=el> (πρόσβαση στις 23/10/17)

goo.gl/hjzYW2 (πρόσβαση στις 10/11/17)

<https://www.snfcc.org/construction/archaeological-findings/?lang=el>

(πρόσβαση στις 24/10/17)

<https://www.snfcc.org/you-the-snfcc/how-to-get-here/?lang=el> (πρόσβαση στις 24/10/17)

<https://www.snf.org/el/grafeio-typou/lista-neon/2017/05/kseperasan-tous-1000000-oi-episkeptes-sto-kpisi/> (πρόσβαση στις 24/10/17)

goo.gl/gZG74v (πρόσβαση στις 13/12/17)

<http://freecinema.gr/park-your-cinema-july-2017/> (πρόσβαση στις 12/12/17)

<https://www.snfcc.org/visitors-center/events/?lang=el> (πρόσβαση στις 24/11/17)

<https://www.snfcc.org/visitors-center/school-visits-snfcc/?lang=el> (πρόσβαση στις 24/11/17)

<https://www.friendsofsnfcc.org/> (πρόσβαση στις 24/11/17)

<https://www.snfcc.org/about/vision/?lang=el> (πρόσβαση στις 24/11/17)

<https://www.snf.org/media/4960654/SNFCC-Impact-Study-Executive-Summary-GR.pdf> (πρόσβαση στις 24/11/17)

<http://esperos.com/blog/?tag=hippodrome-kallithea-beach> (πρόσβαση στις 05/12/17)

<https://tzitzifies-kallithea.blogspot.gr/> (πρόσβαση στις 05/12/17)

<http://antarsya.gr/node/4553> (πρόσβαση στις 20/11/17)

<http://www.kathimerini.gr/882211/article/epikairothta/ellada/allazei-o-falhrikos-ormos> (πρόσβαση στις 10/12/17)

<http://www.capital.gr/epixeiriseis/3213936/allazei-prosopo-i-paraliaki-metatopizetai-i-leof-poseidonos> (πρόσβαση στις 10/12/17)

<http://users.sch.gr/avord/KILONEIO%20AGOS.htm> (πρόσβαση στις 25/11/17)